

Adalékok a társadalomtan lényegének fölismeréséhez.

Írta: LECHNER LÁSZLÓ.

A sociologia, mint tudomány, még csak zsöngé korát éli. Embryumhoz hasonlítható az; részei annyira kialakultak, hogy az egésznek végleges alakját ugyan sejtetik, de, mint tudomány, még távol van attól, hogy azt véglegesen megállapított szakokban és alszakokban rendszeresen tárgyalhassuk. E következő néhány sor nem is akar a sociologia tudományos és, bár vázlatban is, rendszeres tárgyalása lenni; csak egyes kiválóbb problémákról akarok elmélkedni és azért választottam a főntebbi címet.

Kiindulási pontú szolgáljon egy a maga nemében igazán classicusnak nevezhető mű. H. SIDGWICK, *The Methods of Ethics* című műve: »... bennünket kivéve, valamennyi embernek akaratbeli cselekedetét mindig a jellemén és körülményeiken alapuló okisággal magyarázzuk meg. Valósággal, másképen a társadalmi élet lehetetlenné válnék: hiszen a társadalomban az embernek élete szinte a legapróbbra menő várakozásoknak egész tömegét foglalja magában minden nap embertársaink cselekedeteire vonatkozólag, és e várakozások tapasztalaton alapulnak akár az emberiségről általában, akár az emberek egyes osztályairól, illetőleg egyesekről; mind e dolgokat szükségképeneknek tekintjük, melyeknek határozott tulajdonságaik vannak, meg olyan okai, melyeknek okozatai kiszámíthatók, izzóknak, kiket ismerünk, bekövetkező cselekedeteire múlt cselekedeteikből következtetünk; és ha egyes esetekben várakozásunk hibásnak bizonyul, a megnevegyezésért nem a szabad akarat zavaró befolyására vetünk, hanem arra, hogy nem ismertük tökéletesen a jellemet és indítékokat. Midőn egyénektől községre térünk át, akár meg vagyunk győződve a »társadalmi

tudomány« létezéséről, akár nem, azt magát valamennyire lehetőnek tartjuk, és az oly társadalmi tüneteket, melyeknél a fön-
tebbi elv helyesnek elfogadtatik, másokkal tárgyaljuk: és, bár-
hogy váljanak el véleményeink az elmélet részeiben, a módszer
arravaló érvényességében nem kételkedünk: és ha a történet
során valami ki nem magyarázhatót találunk, legyen az múlt
vagy jelen, sohasem jut eszünkbe, hogy azért arra vessünk,
mintha a szabad akarat bizonyos irányban messzevágóan hatott
volna. De sőt saját tetteinkre vonatkozólag bármennyire sza-
badoknak érezzük magunkat, az indítékoktól és körülmények-
től az egyes pillanatokban, bármennyire mentesnek és bár-
hogy úgy tűnjék föl akarati választásunk, hogy azt nem köti
meg multunk és mit éreztünk a múltban: mégis, ha a cselek-
kedet megtörtént, és mi visszatekintünk rá, mint cselekedeteink
sorában levőre, akkor előtűnnek oki viszonyai és hasonlatosságai
életünknek más részeivel, és mi természetesen mint okozatot
magyarázzuk meg azt, ami természetünkől, nevelésünkől és
a körülményekből ered. De sőt eme fölfogásunkat a jövő cselek-
vésünkre is alkalmazzuk, ezt annál inkább, mentől nagyobb
fokban kifejlődtek erkölcsi érzelmeink. . . . hogy önönmagunkat
művelhessük, az attól a föltevéstől függ, hogy a jelen akarati
elhatározásunkkal bizonyos fokig a közeli vagy távoli jövőre
eső cselekvéseinkre is döntőleg hathatunk. ... az indeterminis-
ták és deterministák egyaránt tanítják, hogy sokkal kevésbé
könnyű, mint az emberek elképzelik, hogy a szokásnak finom,
meg nem érzett béklyóit széttörjük . . . «

»E valóban fölötte nyomós (overwhelming) és halmozódó
bizonyíték azonban, úgy tetszik nekem, kelleténél erősebben
van ellensúlyozva az ellenfélnek egy érve által: öntudatunknak
közömbtlen nyilatkozata által a meghányó-vető akarati elhatá-
rozás pillanatában. Ilyen pillanatban lehetetlen gondolnom, hogy
akaratom teljesen meg volna határozva a kialakult jellem és
a rája ható indítékok által. Áz ellenkező meggyőződés oly erős,
hogy azt az ellene fölhozott nyilvánvalóságok (evidence) egy-
általában meg nem ingathatják. El nem hihetem, hogy az illu-
sorius volna. . . Más nem, mint annak föltétlen bizonyí-
tása, hogy ez az öntudati adat téves, győzheti le az erőt,
mellyel az utóbbi, mint biztost, kinyilatkoztatja magát (I. könyv
5. fejj. 2. és 3. §)«.

Látjuk, hogy SIDGWICK a determinizmusnak sok és fölötté súlyos (overwhelming) érve ellen egyet említ, mely az előbbieket nemcsak ellensúlyozza, hanem le is győzi, és ez az öntudatnak közbötlén és kifogástalan adata, mondanám érzete, hogy az akarat szabad. SIDGWICK-nek e nézetére többféle megjegyzésem van. Ha SIDGWICK az öntudatnak közbötlén és kifogástalan adatára hivatkozik, akkor csak azt mutatja, hogy nem eléggé óvatos psychologus. Sokszor hisszük, hogy belső észlelésünk adata közbötlén és kifogástalan, és a szigorú elemzés után át kell látnunk, hogy csalatkoztunk; a belső észlelés nélkülözhetlen forrása a lélektannak, egyes adatait azonban ugyancsak szigorú elemzésnek és bírálatnak kell alávetni, hogy hibás alapra ne építsünk. — A tudományban továbbá sok függ attól, milyen módon vetjük föl a kérdést; az »akarat« elvont valami, az adott valóság az egyes akarat elhatározás; a kérdés tehát úgy vetendő föl: 1. Az egyes akarat elhatározás döntő indíték alapján történik-e vagy sem? 2. Ha az indíték mindig döntő, van-e annak meghatározott, oka, hogy az indíték döntő? így téve föl a kérdéseket, az indeterminizmus nézetem szerint tarthatatlan. Az említett szerző ellenében *ezt a nézetet* vallom és tételemet úgy állítom föl: ha a múltra és jelenre vonatkozólag minden körülményt és annak ható erejét ismerném, előre megmondhatnám, miféle gondolatot fogsz te termelni a következő pillanatban, hogy fogsz te érezni, mire határozod el magadat. Az oki láncolat a lelki tünetekben is ép oly meg nem szakítható, mint bármily más tünetek sorában. Ha nem erre az álláspontra helyezkedünk, ne is szóljunk többé egy szót sem a sociológiáról; mert csak ilyen alapon építhetjük föl a sociologia épületét.

APÁTHY a Magyar Társadalomtudományi Egyesület alakulása alkalmával tartott beszédjében a sociológiát így határozza meg: »Társadalomtannak (sociológiának) nevezhetjük ama törekvések foglatát, melyek a társadalmi együttélés és az emberi továbbfejlődés törvényeinek és föltételeinek megismerésére vonatkoznak és az együttélés és a továbbfejlődés föltételeinek az emberi boldogulást leginkább szolgáló szabályozását keresik«. APÁTHY-nak eme meghatározásához volna pár szavam: a »föltételeknek« különös kiemelése szerintem fölösleges, mert ezek a »törvények«-ben — jobban szeretek törvényszerűségekről

szólani – már befoglaltatnak; de már tévesztő az utolsó pont: »és az együttélésnek és a továbbfejlődés föltételeinek az emberi boldogulást leginkább szolgáló szabályozását keresik«. Ez utóbbi szerintem nem sociologia többé, hanem tágas értelemben vett socialismus, illetőleg socialis politika.

A határvonalat tisztán kell húzni: a sociologia elméleti tudomány, a socialis politika az elméleti megismerésen alapuló gyakorlati tudomány. Ha e határvonalat nem húzzuk, könnyen zavar támadhat. Szerintem a meghatározás úgy hangzanék: társadalomtanak (sociológiának) nevezhetjük azt a tudományt, mely a társadalmi együttélés egyensúlyát (aequilibrium, statika) és a továbbfejlődés (evolutio, dinamika), vagy bomlás (dissolutio) törvényszerűségeit tárgyalja.

Már e meghatározásban látjuk a sociológiának két legfőbb szakaszát: 1. Melyek ama társadalmi tünetek, amik bizonyos művelődésben állapottal összekapcsolva, egyszerre lehetségesek, az az egymást lehetlenné nem teszik; amik még nem elavultak vagy még nem időelőttiek, és továbbá amik a társadalom mind magasabb fokán a társadalmi sűrűlődséget kisebbé teszik, az összehatást pedig mennél nagyobbá '? 2. Milyen törvényszerűséggel változnak át a társadalmi tünetek, midőn bizonyos művelődési állapot más műveltségi állapottá válik? Ez utóbbival kapcsolatos a társadalmi tünetek egymásra következő törvényszerűségeinek nyomozása.

A társadalomtanban megoldandó kérdések még két más sarkalatos szempontból tanulmányozandók: 1. Az emberiség a külső – csillagászati, különösen meteorológiai, anorganicus, organicus – környezettel áll szemben, ráhatásának alá van vetve, tevékenységével e környezetet némileg megváltoztathatja, akadályokat legyőz. 2. Az ember embertársával áll szemben, – legyen az embercsoport, kaszt, rend, nemzet stb. – annak ráhatását érzi, arra vissza is hat; mily törvényszerűségek mutatkoznak mindebben? E kétnemű ráhatások két szempontból tanulmányozhatók: váljon erősbbödnök, fejlődnek-e e kétnemű ráhatások folytán a társadalmi képződmények - nemzetek, rendek, társulatok stb. – vagy elsatnyúlnak-e és bomlanak-e? Ez utóbbi kérdést vizsgálja BEÖTHY LEÓ *Nemzetléi* című művében.

Ez alapkérdések után több részletes probléma vehető föl: Az emberiség gazdasági tevékenységet fejt ki, vallást, művészetet, erkölcsöt és jogot stb. teremt – mind evvel munkafelosztás jár, melynek szintén törvényszerűségei vannak - közös-e a tevékenység e különféle ágainak eredete, vagy miképen különültek el? Van-e abban törvényszerűség, hogy az emberi tevékenység e különböző ágai bizonyos sorrendben lépnek a homlokterbe, és ha, milyen sorrendben? (GREEF VILMOS tárgyalta e problémát.) A létért való küzdelem (struggle for life) általános érvényű-e, és milyen alakot ölt az az idők folyamában? Helyes-e Novicow nézete, midőn ezt a sorrendet állítja föl: physiological, gazdasági, jogi, intellectualis harc? Távol legyen tőlem az a hit, hogy evvel a tudomány tartalmának megjelölését kimerítettem volna, éppen a tartalom rendkívüli gazdagsága nehezítette meg a tudomány keletkezését egyrészt, másrészt hogy azt véglegesen megállapított rendszerbe hozzuk mihamar.

A tudományos ismeret mindennapi ismeretünk köréből fejlődik. A vadembereknek, a mi alsóbbosztályú embereinknek számos tapasztalati ismeretük van, melyek sok tekintetből ép oly határozottak, mint akár a legnagyobb tudóséi. A vadember is tudja, hogy ellenségének csontját összetörheti, ha husággal jót csap rá; a tudós sem tudja azt jobban. Bajos azt a határvonalat meghúzni, hogy itt vége a közönséges, mindennapi ismeretnek, itt kezdődik a szó szoros értelmében vett tudományos ismeret. Ha szabad a kifejezéssel élnem, a mindennapi ismeret amaz eleven csira, melyből a tudományos ismeretnek organismusa fejlődik. Tudományos ismeretről nagyjában akkor szólhatunk, ha bizonyos közös jeggyel bíró, bizonyos körhöz tartozó némi rendezett ismeretünk van: ez ismeret tartalmát teszik a megismert egymással rokonmű adatok és az adatok közt főnforgó viszonyok (vonatkozások) tiszta, tévedéstől ment ismerete. Az a fejlődési folyamat, melynél fogva a mindennapi ismeretből tudományos ismeret lesz, a tudományos ismeret köre nagyobbodik és rendezettebbé válik: sokféle körülménytől függ. E körülmények határozzák meg az igazi tudományos ismeretnek (tudománynak) keletkezési idejét és fejlődési gyorsaságát. E körülményekről akarok egyetmást szólni, hiszen többféle dolgot kell e tekintetben szem előtt tartani.

Minden ember iparkodik biztosítani létezését és e létezését boldogabbá akarja tenni. Magától értetődik, hogy minden tünet, mely e célt szolgálja, figyelmét leköti; a tünetet megjegyzi magának és észleletét alkalomadtával mással is közli. Ez kettőt foglal magában: a megismert dolognak emléekben tartását és a megismert dolognak megfelelő cselekvést. Ősidőktől együtt jár a gyakorlat az elmélettel, de sőt mondanám, a gyakorlat előtérben van. Minthogy továbbá az ember életében sokféle viszonyba jut a külső természettel szemben, ősidőktől fogva többirányú ismereteket kellett megszereznie, többféle tudománynak, leginkább természeti tudománynak, kezdetei egykorúaknak tekinthetők. E szempontból a művelődés kezdetein oly ismereti körök nagyobbodnak leggyorsabban, melyek az embernek mindennapi élete főtartására és kényelmesebbé tételére valók.

A tudományok tartalma: adatok és adatok közt főnforgó viszonyok. Ha az adatok könnyen megszerezhetők, a viszonyok könnyen fölismerhetők és egyszerűek: a tudomány maga hamarabb fejlődik. A számlálás, mérés könnyebben végezhető mint sok más; könnyebben ismerhető föl, hogy az egyik mennyiség nagyobb vagy kisebb, mint a másik, vagy vele egyenlő. Azért látjuk, hogy még ősi műveltségekben is a mathesis bizonyos fokig már kifejlődött.

A tudományok haladása más szempontból is könnyebb vagy nehezebb. Vannak tünetek, melyek mindennapiak, melyek egyformán, vagy majdnem egyformán ismétlődnek, melyek föltűnőek, meg olyanok, hogy az okot közbötenül szinte föltűnő módon követi az okozat: ha meggyújtom a fát, az azonnal égni kezd. Ha a vasat kiteszem a nedves levegőnek, az megrozsdásodik, de a folyamat lassú és nem szembetűnő, azért sokkal nehezebben mutatható ki e tünetnek veleje, a tünet maga azonfölül nem mindennapi.

E szempontból a tünetek nem egyformák: vannak tünetek, melyek ritkák, vagy sehogysem szembeszökők és ismeret dolgában mégis fölötte fontosak; vannak folyamatok, melyek fölötte lassúk, annyira, hogy a folyamat egyes phasisainak megfigyelése különös türelmet és éles megfigyelő képességet tételez föl. Vannak tünetek, melyeket, hogy úgy szóljak, a természettől erőszakosan ki kell csinálni. Hiszen a tudományok haladása

többször még ipari technikát is tételez föl, akár azt tekintjük, hogy szükség esetében vizsgálati készülékeket állítunk össze, akár azt, hogy néha oly anyagot kutatunk föl, minőt a természet maga önként vagy egyáltalában nem kínál, vagy nem olyan összetételben, amint a tudomány megkívánja. Miért múlja annyira fölül a mostani kor természettudománya az előbbi korok természetismeretét? Mert a mostani természettudósok olyan és annyiféle készülékekkel és olyan és annyiféle anyagokkal dolgoznak, aminőkről őseink nem is álmodtak; mert tudósaink e most említett eszközök segítségével oly tünetek vizsgálatába bocsájtkoznak, melyek azelőtt teljesen ismeretlenek voltak. Sok adatnak, természeti törvénynek csak olyan finomul működő készülékekkel juthatnak nyomára, aminők a mostaniak; e készülékek előállítására maga sokféle ismeretet és kifejlett technikát tételez föl. A mesterségesen előállított anyagokra példa, teszem, a rádium; a természetben önkényen elő nem álló tüneteknek pedig mai napság se szeri, se száma. A tudományoknak hovatovább! haladásában azt látjuk, hogy az egyik tudománynak kezdete a másik tudománynak bizonyos fokig való fejlődöttségét tételezi föl: vagy az egyik tudomány fejlődésének mikéntje a másik tudomány fejlődésére akár jótékonyan, akár károsan visszahat. Támad egy csillagászati probléma, mely csak úgy oldható meg, hogy a mennyiségtan bizonyos irányban egy lépést tesz előre. Hogy a mennyiségtan e lépést megtette, azt köszönheti a csillagászatnak, mely neki a lökést megadta. Egy physiologiai probléma visszahat vegyülettanra, természettanra. Egy vegyülettani, természettani vívmány egy lépéssel előbbre viszi az élettant stb. stb. A tudományoknak fejlődésében szoros kapcsolat van.

Hátra marad még a legfontosabb körülmény, hogy t. i. számos tünet fölötté ágas-bogas, hogy azt nagy gonddal kell elemezni, és végre talán akkor sem vagyunk biztosak róla, vajjon minden alkotó elemét kiszedtünk-e? Ha a tudományosan megbízható adatnak megállapítása már annyira bajos, és ez minden további haladásnak nélkülözhetetlen föltétele, mennyire fokozódik még a nehézség, ha ez adatnak vonatkozását más adathoz akarjuk kideríteni! Pedig ez adat sokféle más adattal és velük sokféle módon állhat kapcsolatban. Az adatok közt főnforgó viszonyok minduntalan szintén ágasak-bogasak. A nehézség kü-

lönösen akkor fokozódik, ha az ok és okozati viszonyt akarjuk kideríteni. Teszem, az élettanban, lélektanban, társadalomtanban számtalan ok hat egyszerre: egyik ható ok a másik oknak hatását módosítja; de annyira ellene is működhetik, hogy e két egymás ellen ható oknak hatását észre sem vesszük! Ha kísérletezhetünk, e nehézséggel nem oly nehéz szembeszállnunk, mert sokszor módunkban van, egy okot elkülönítenünk, hogy annak okozatát megfigyeljük, vagy, ha teljesen el nem különíthetjük, mennyiségileg fokozhatjuk azt, és ily módon nyomozhatjuk az okozatot. Valamennyi tudomány, mely a kísérletezést megengedi, gyorsabban halad, mint amely azt nem engedi meg, még pedig két okból: positive, mert az előidéző okot könnyebben kiderítjük, és negative, mert a balfölfogást hamarabb megsemmisíthetjük. Ez utóbbi pontra nézve BEÖTHY LEO (*Nemzetlét*, 145. 1.) igen jól jegyzi meg: »A társadalmi tudományok nagy hátrányukra különböznek a természettudományoktól az által, hogy izolált összehasonlítható tapasztalatok, kísérletek itt nem lévén létesíthetők, a valódi empirikus alapot nélkülözik, és azért e téren az álokoskodásoknak leghosszabb életük szokott lenni.«

Miért e hosszas kitérés a tudományok fejlődéséről egyáltalában? Hogy lássuk, melyek ama föltételek, melyek alatt bármely tudomány keletkezik, vagy többé kevésbé gyorsan fejlődik. A társadalomtan soknemű ismeretet és sok tudománynak fejlettségét tételezi föl; a társadalomtan keletkezésének és fejlődésének tehát, az előbb csak alkalmilag rá vonatkozó föltételeken kívül, még saját nehézségei vannak.

A föltételek, melyektől a társadalomtan keletkezése különösen függ, három csoportra oszthatók. A csoportoknak egyes adatai nem olyanok, hogy más csoportnak adataihoz ne legyen vonatkozásuk; azért, úgy hiszem, hogy a csoportosítás csak nagyjában helyes.

1. Az első csoportba helyezném a külső föltételeket. Kell, hogy az emberiség a történet folyamában bizonyos művelődéseket fejlesztett légyen, melyek összehasonlíthatók, melyeknek vonatkozásai és hatásai egymásra egyidejűségükben, egymásra következésükben tanulmányozhatók. A művelődés kezdetein egymással kevés érintkezésben lévő embercsoportokkal van dolgunk; azután támadnak ugyan nagy terjedelmű nemzeti államok, de művelődési szempontból ezeknek hatása egymásra még eléggé szűk körű.

E szempontból nagyobb lesz a kör, midőn a görögök és phoeniciaiak gyarmataikkal az egész földközi tengert átfogják: még nagyobb, midőn a rómaiak hatalmas birodalmukat megalkotják és számos nép érintkezik egymással, vagy találkozik Rómában. De mi mindez az új korhoz képest, midőn valamennyi világrész a művelődés sodrába bejutott?! Nem történik semelyik világrészben nevezetesebb dolog, mely a többi művelt népeknek közérdeklődését föl ne keltse. A művelődés-történetnek főadata, hogy a műveltség fejlődését leírja és vele a társadalomtanak nyújtson becses anyagot, hogy az a fejlődés törvényszerűségeit kutassa. Ezzel meg van adva a művelődéstörténetnek viszonya a társadalomtanhoz; de egyúttal a különbség is e két tudomány között. Csak nem rég érlelődött meg igazán az a meggyőződés, hogy a történetnek még más főadata is van, mint uralkodókról, háborúkról és diplomatiái fondorlatokról szólni. Erezték ezt előbb is, de tiszta meggyőződéssé csak a minap lett, és e lépés előtt szólni sem lehetett társadalomtanról. Mennyiféle segédtudományból merített ismeretre szorul a művelődés története maga! Itt is látjuk a tudományok kapcsolatoságát. A társadalomtan még kifejlett ethnographiai ismereteket is tételez föl. Ezek is csak az újabb korban voltak megszerezhetők. Mennyire terjedtek pl. HERODOTOS, STRABO földrajzi és ethnographiai ismeretei, szembe állítva a mostaniakkal? Hatalmas földterületekről amazok azt sem tudták, hogy léteznek; most körösztil kasul átkutatták a földet. Ez utóbbi dolog kifejlett utazási technikát tételez föl, e technika maga egy sereg természettudományi ismeretet és technikai ügyességet, melyet előbb meg kellett szerezni. Ha most valaki idegen helyre jut, megkívánjuk, hogy helyesen, elfogulatlanul tudjon észlelni és azt is tudja, mit vizsgáljon. Az ethnographiai vizsgálatoknak tudományos módszerét tételezzük föl nála, hogy az adatok ne csak megbízhatók, hanem becsesek is legyenek.

2. A sociológiának e külső föltételeihez még belső föltételek is járulnak. A társadalomnak elemei emberek, azaz szerves lények, melyekre a külső, őket környező természet sokoldalú hatást tesz; a természeti környezet maga az emberek működése folytán sokféle módon megváltozik, van hatás és visszahatás; ez többfélét foglal magában, t. i. a környező szerves és szervesetlen természetben uralkodó törvényeket. Azoknak bizonyos fokig

való ismeretét, hogy az ember hozzájuk alkalmazkodjék, meg az ember testi életének törvényszerűségeit és azoknak ismeretét az előbbi okból. Az ember azonban társaságban él, és az egyes emberek egymásra élettanilag is hatnak; e hatásuk és visszahatásuk nyomozása nélkülözhetetlen: szóval, a legtágasabb értelemben vett biológia nélkülözhetetlen föltétele a sociológiának. Csak a múlt században vált általános köztudattá, hogy a lelki tünetek is természeti törvényszerűségeknek vannak alávetve. E törvényszerűségek is két szempontból vizsgálándók a társadalomtan érdekében. Alapúí kell venni minden egyes ember egyedi lelki életének vizsgálatát, és az egyed lelki életének hatását embertársainak lelki életére, minek legkimagaslóbb része a néplélek tanulmányozása. Ez utóbb említett vizsgálatokban a főszűly nem az adatok megszerzésén, összehasonlításán és osztályozáson fekszik, hanem inkább azon fordul meg a kérdés, milyen az oki összefűggés az egyes adatok közt. Azért soroltam az utóbb említett dolgokat a belső föltételek közé. Még egyszer hangoztatom, a határvonalak nem élesek, minél fogva ugyanaz a körűlmény tartozhatik az első, a második vagy a harmadik csoportba.

3. A társadalomtan keletkezésének harmadik föltétele a két előbbivel szorosán összefűgg. A tudományos ismeret a mindennapi ismeretből fejlődött; de az ősi ember figyelmét sok tünet kötötte le, melyet meg nem magyarázhatott. E tünetek előidézője, fölfogása szerint, valami szellem cselekvése. Innen az ismeretes animismusnak mindennemű alakja. A tapasztalás fölhalmozásával számtalanszor rájöttek, hogy annak, amit valami szellemi beavatkozás eredményének tartottak, a valóságban természeti oka van. Az okságnak ismereti köre hovatovább tágult, az animismus köre szűkebb lett. Maradt azonban még mindig fölötte számos eset, melyben a csodába – okságon kívül való eseménybe, – a babonába stb. való hit nyilvánulhatott: ez utóbb említett fölfogási mód leginkább bonyolultabb okú esetekben érvényesűlt, vagy olyanokban, melyek kevésbé föltűnök, ritkák, lassú lefolyásúak stb. Alsóbb néposztályunk még mindig hisz a bűvös ráolvasásnak, vagy effélének hatásosságában. Mentőltágasabbak lettek a természeti ismeretek és azoknak oki összefűggése, annál erősebbé vált a meggyőződés, hogy az oksági törvény általános érvényű. Jó ideig ez általános oksági törvény

alá nem tartozóknak tekintették az egyes lelki tüneteket, kivált az akaratbelieket, amint azt oly kiváló tudósban is látjuk, amilyen SIDGWIGK. Szerinte az akarati elhatározásra az okság érvénye nem terjed ki. Mindebből látjuk, hogy az okság fogalma teljes tisztaságában, – hogy t. i. 1. minden oknak van okozata és viszont, 2. hogy az oknak meghatározott összefüggése van az okozattal, azaz egy bizonyos oknak csak egy bizonyos okozata lehet: nem a priori fogalom, hanem hosszú tapasztalásnak eredménye, mert különben lehetetlen volna abból bármiféle kivételeket fölállítani. (Az okság fogalmának mintaképe, mondanám eredete, az akarati elhatározás.) Mint föntebb mondtam, csak most, hogy megvagyunk győződve, hogy az oksági törvény m i n d e n tünetet átfog, keletkezhetett a társadalomtan.

Hogy röviden összefoglaljuk az előbbieket: 1. A sociologia keletkezése föltételezi, hogy a műveltség már bizonyos fokot ért legyen el, és hogy a tudományok, és éppen annyira a tudományos vizsgálati módszerek, már jó magas fokig kifejlődtek legyen, hogy rájuk támaszkodhassék. 2. A sociologia egyes problémái annyira bonyolultak, hogy gordiusi csomóhoz hasonlíthatók, midőn számos ok számos okozattal függ össze, annyira, hogy szinte lehetetlen az összekötő szálakat kikeresni, melyek az egyes okokat a nekik megfelelő okozatokkal összekapcsolják. 3. Azt kellett látni, hogy az okok és okozatok láncolata szakadatlan, hogy véletlennek, vagy szabad akaratnak helye nincsen.

A sociológiát, mint tudományt, megelőzte a társadalomtan szellemében számtalan esetre alkalmazott gyakorlat, azaz,, mielőtt az emberek a társadalomtanról, mint tudományról, elmélkedtek, a közéletben társadalomtani elvek szerint cselekedtek. De a tudománynak, mint tudománynak, is voltak hírhozói; COMTE, kit általában e tudomány atyjának tekintenek, maga szól ilyen hírhozókról.*)

*) Eszem ágában sincsen, hogy a társadalomtan történetét akár csak vázoljam is. Hogy lássuk, mennyire előzik meg egyes társadalomtani eszmék a társadalomtant, mint tudományt: csak jegyzetképen emelem ki MONTESQIEU-t. A *L'esprit des lois* című művét társadalomtani szellem lengi át. Legelső szavai ezek: »A törvények a szónak legtágabb értelmében szükségképeni vonatkozások, melyek a dolgok természetéből folynak; ez értelemben

Fölötte sokat vitatott kérdést közelítünk meg. Nem árt egy-két kiváló írónak nézetét, kik e kérdésre igennel feleltek, ezennel megemlíteni: köztük a legkiválóbb SPENCER HERBERT. A társadalom szervezet, vagy, mint ő mondja, superorganismus. »A szerves teremtményeknek valamennyi neme annyiban egyezik, hogy minden egyes lény föltünteti azt, hogy az alkotó részek az egésznek javára közreműködnek; e közös vonásuk egyúttal a társulatoknak (communities) vonása is. Továbbá az egyedi szervezeteknek megannyi típusában a közreműködés foka a kifejelettség fokmérője egyúttal; ez általános igazságot a társadalmi szervezetek is föltüntetnek. Azonfölül e közreműködésnek fokozására valamennyi fajtájú teremtmény hovatovább bonyolultabb és bonyolultabb eszközöket tüntet föl a tolvitel és egymásrahatás czéljából; és ez általános jellemvonáshoz fogható valamennyi nemű társaság is tüntet föl.« »A szervezés alapelveiben való megegyezés tehát az a megegyezés, melyet vallunk.« (Community in the fundamental principles of organisation is thus the only community asserted: *Princ. of Sociology* I. 613.1-269. §.)

Látjuk, hogy SPENCER tételében nagyon óvatos. SPENCER-I igen sok tekintetben követi DE GREEF VILMOS. Lássunk munkájából (*Introduction à la Sociologie.*) néhány nevezetes tételt. Az I. köt. VI. fejt. 120-129. 1. tizenkét pontban sorolja föl, melyek a különbségek az egyes lények szervezete és a társadalom szervezete közt, és különösen kiemeli ez utóbbi intellectualis

minden lénynek vannak törvényei ... az embernek is vannak törvényei.« Igen hosszas volna, e szempontból valamennyi helyet idézni a főttebbi műből; legyen elég egynéhány. A fényezésről szóló (VII. 1.). A balsorsnak egyes esetei könnyen helyrehozhatók, de miképen szálljunk szembe oly eseményekkel, melyek a dolgok természetéből állandóan támadnak? (X. 13.) Mesterségek, művészetek, ismeretek, szükségletek együttes haladása (XVIII. 13.). Többféle dolog uralkodik az emberen: éghajlat, vallás, törvények, kormányzás elvei, a múlt időknek példái, szokások, magaviselet: innen alakú az általános jelleg. Azon módon, amint egyes nemzetekben e tényezők egyike hatásosabb, enged a többi (XIX. 4.). A despotismus és a nők rabszolgasága, a monarchia és a nők szabadsága közti viszony (XIX. 15.) A kereskedelem hatása (XX. 1.) A házasságoknak száma és a házaselek egymás iránti hűsége közti összefüggés (XXIII. 21.) stb.

voltát. »Az emberi test, mely sejtekből van összetéve, társulás (association); a társadalmi test, mely emberi egyedekből van összetéve, társulás; az egyik is, a másik is szervezetet alkot, többé-kevésbé összerendezettet (coordinésj, többé-kevésbé idomíthatót (plasticusat), többé-kevésbé egymástól függnék, fönmaradásuk többé-kevésbé huzamos. De mindez élettani tünetek nem intellectualisak, és nem minden intellectualis tünet egyúttal társadalmi.« 130-131. 1.: Társadalmiakká a tünetek akkor válnak, ha az egyének akarata valami elhatározásban önkényt megegyezik, vagy egyezkedik. »Ez elv mai napság nem vitás: a társadalomnak csak szervei és működései vannak: nem kell, hogy legyen neki parancsolója (maîtres), csak ügyvezetőknek (fonctionnaires) és megbízottaknak (mandataires) van helye.« 138. 1.: »A társadalmi test . . . tehát így határozható meg ...: az superorganismus . . . mely alkotásban és működésekben mindinkább elkülönül az egyszerű egyes lények szervezetétől, tekintettel a tökéletesebb, részletesebb alkalmazkodásra, és melyben sokkal értelmesebb, módszeresebb, az az összefutó az akarata, amit úgy az egyesek, mint az egyes halmozatok (aggregats) összetételükben föltüntetnek.« 141-1. 1.: Foglaljuk a főbb pontokat mégegyszer össze: a társadalom Organismus (superorganismus), melynek kiváló jellemvonása, hogy minden tünet bonyolultabb és magasabbrendű, melyet értelem vezet, és melyet akarati megegyezés tesz voltaképen olyanná, a milyen.

Még egy író akarok megszólaltatni, s ez KIDD BENJAMIN. »Az emberi társadalommal foglalkozó tudományok, úgy látszik, sokáig nem tudták, vagy feledték, hogy a társadalomban csakis az egyetemes élet fejlődésének legmagasabbrendű tüneményét kell látnunk, és hogy következésképp a társadalmi tüneményekkel foglalkozó minden tudományág igazában élettanra épít. « (Társadalmi evolutio, magy. ford. 26. 1.)

Ha annak, amit e három író mond, kellő keretet és alakot adunk, akkor levezetés útján így állíthatjuk össze tételeinket. A szerves lények élete összeségében el nem választható a szervetlen anyagtól; azonfölül még számba veendő világosság, melegség, stb. tisztán természettani tünetek. Földünk kosmos, melynek egyes részei egymásra hatnak és visszahatnak. A szerves lények, tisztán biológiai szempontból tekintve, nőnek, fogynak, (bomla-

nak), növésükben szerkezetet öltenek, azaz szerveket fejlesztenek, melyek működéseikben egymást föltételezik és támogatják. A szerves lények és fajok közt harcz van a létért, miközben az egyes lények fajuk legtöbb jellegét megtartják és utódjaikra átszarmaztatják, végre a körülményekhez alkalmazkodnak és részben módosulnak. A lelki tünetek már sok tekintetből más neműek: de nem szabad felejteni, hogy lelki tünetek velük járó magasrendű szervezet és ennek élete nélkül nem tapasztalhatók; de sőt mi több, a szervezeti tünetek változásaival párhuzamosan lelki tünetek változásait is tapasztaljuk, még pedig nekik megfelelőeket. Bárha az élettani lélektan a legmagasabb és legbonyolultabb lelki tüneteket nem magyarázhatja is meg, annyit, mégis látunk, hogy az élettan és lélektan közt van szoros kapocs: a fonal nem szakadt meg végképen. Szoros összeköttetést találunk az individuális lélektan és a társadalomtan közt. Minden egyes ember lelke t. i. igazi kifejlődését csak a társadalomban leli; ez idomítja, az egyes ember pedig hatásának (bármilyen parányi) részét visszaszolgáltatja neki: a fonal itt sem szakadt meg. Mindebből világos, a priori nem állíthatjuk, hogy a társadalmi tünetek semmiképp nem lehetnek élettünetek is, a valószínűség inkább mellette van. Mindazok, kik a természettudományokban jártasak, emellett vallanak; csak a részletes analógiák keresésében és föllállításában óvatosak. Legyen az alap inkább tisztán általános biológiai alap és ismerjük el KIDD-del, hogy a társadalmi tünetek a legmagasabbrendű élettünetek.

Ez ellen több író szólalt föl. Lássuk GUMFLOWICZ ellenvetéseit. Első kifogásának éle SCHÄFFLE ellen fordul. »SCHÄFFLE háromkötetes művében tisztán és világosan bebizonyította, hogy mindaz, amit ő társadalmi tüneteknek mond, nem más, mint a társadalmi test életműködései, melynek épügy sejtjei, szövetei, idegei, izmai, húsa, csontja és vére van, mint minden állati szervezetnek.« Álljunk meg kicsit. SCHÄFFLE az analógiák föllállításában talán túlzott, de olyan íróról, kinek annyi természettudományi és bölcsészeti ismeretei vannak, mint SCHÄFFLE-nek, föl sem tehető, hogy mindabban mást lásson, mint külső analógiákat és nem azonosságokat. SCHÄFFLE műve annyira kárhóztatott első kiadásának előszavából idézem a következő sorokat, még pedig, hogy kifogás ne legyen, németül: »Die durch

COMTE, LETTRE, SPENCER, neustens und besonders anregend durch PAUL V. LILIENFELD herangezogenen »realen Analogien« der Biologie habe ich systematisch weiter verfolgt. Doch glaube ich die Gefahren der Analogie – Verwischung der Unterschiede und unwissenschaftliche Allegorik – umgangen zu haben; die Ausdrücke »Organismus« und »organisch« – zur Bezeichnung socialer Gebilde und Prozesse – habe ich sogar regelmäßig gemieden.« Tisztán látjuk, hogy SCHÄFFLE annak tudatában volt, hogy sok tekintetből másneműek az élettünetek, melyek a szerves lényekben mutatkoznak, mások a társadalmi élettünetek, de mindaz nem akadályoz meg bennünket, hogy a társadalmi tünetekben ne lássunk élettüneteket. GUM-PLOWICZ maga társadalmi törvényekként a következőket állítja föl: a) az okság, b) a fejlődés, c) a fejlődés szabályszerűsége, d) az ismétlődő szakaszosság, e) a fokozódó szövetenyesség, f) a különmű cserehatás, g) az általános czélszerűség, h) az erők lényegi egyenlősége, i) a folyamatok lényegi egyenlősége és k) a párhuzamosság törvényei. Nos, e törvények nem illenek-e a biológiára és csakis a biológiára? Már nagyobb kegyben áll GUMFLOWICZ szeme előtt SPENCER. EZ az író is kiválóan jártas a biológiában és bölcsészetben, tehát nála is kellő megszorítással kell fogadnunk, ha ő, a társadalomról szólva, ektodermát, entodermát, mesodermát említ meg. Miután GUMFLOWICZ SPENCER-nek általános tételét a fejlődésről és bomlásról megemlíti, így folytatja: »Ez alapjában nem más, mint az, hogy van a mozgásnak egy általános törvénye. Ennek a törvénynek velejébe azonban be nem hatol e tétel, – hiszen csak mindig annak fölszínén marad az . . . Mert, bárha a tétel némi átvitt értelemben a társadalmi folyamatokra is ráillik, még sem magyarázza meg azokat.«

Hogy kellően megértsük egymást, kis kitérést kell tennem. Mikor szólunk mi természeti törvényszerűségekről? Ha a tünetek folyásában úgy tapasztaljuk, hogy bizonyos tünetek adott körülmények és föltételek mellett állandóan ismétlődnek, akkor azt természeti törvényszerűségnek – jobban szeretem e kifejezést »törvény« helyett – nevezzük. Ilyen esetben még távol vagyunk attól, hogy az oki összefüggést kiderítettük legyen, mely azt kívánja, hogy a föltette bonyolult tünetben minden egyes közreható tényező, mint ok, és a neki megfelelő okozat

közi szálát kibontsuk. Az orvos számtalanszor meg fogja előre mondani, ha a betegséget fölismerte, hogy ilyen, vagy amolyan lesz a lefolyása, de számtalanszor fogja azt is mondani, ha őszinte, hogy nem tudja a legbehatóbb részletekig, miért következik bizonyos tünet után éppen ez és nem más. Hát a végtelenül bonyolultabb társadalmi tünetekről nem áll-e ép úgy a dolog? Ali tehát minden esetre GUMFLOWICZ tétele: »Die Formel passt auf die socialen Vorgänge, aber sie erklárt dieselben nicht.« Arra mindenesetre kellene törekedni, hogy a tüneteknek ne csak törvényszerűségeit tüntessük föl, hanem azokat még okilag is megmagyarázzuk; de az nem mindig lehetséges! Sokszor be kell érnünk olyan formulával, mely »passt«.

Még egy író akarok idézni, s ez ACHILLE LORIA: »De ettől eltekintve, mindenki látja, hogy a szerves lények közös biológiai tüneménye nem tudja a társadalmi tünemények észszerű magyarázatát adni, melyek, legalább is legbonyolultabb és legismertebb nyilvánulásaikban, kizárólag az emberi faj sajátosságai. És valóban, csak az ember hoz létre nevelési, jogi és fegyelmi rendszabályokat; az ember politikai, nemzeti és nemzetközi viszonylatokat alkot, amelyeknek nyomait hiába keresnők az alacsonyabb fajknál; végűi és mindenekfölött egyedül az ember él társadalomban«. (*A sociologia feladata és iskolái*. Mägy. ford. 2. kiad. 57. 1.) »Tényleg érthető, hogy egy olyan iskola, amely a sociológiát a biológia nyúlványának tekinti, nem számolhat egyéb tényezőkkel, mint azokkal, amik az embereknél és az alacsony állatoknál közösek. S minthogy a történelem az emberre vonatkozó legsajátosabb és kizárólagos jelenség, nagyon természetes, hogy a biologikus iskolának nem sikerűi azt lefoglalni«. (58/9. 1.) SPENCERT dicsérve mondja továbbá: »Azonkívül a társadalom és a szervezet közötti analógia, ha nem is vezet termékeny fölfedezésre, legalább ama meggyőződés megerősítésére alkalmas, hogy a társadalom nem az ember mesterséges alkotása, nem gép, melyet szerkesztett, melyet kényre-kedvre változtathat és szétszedhet, hanem természetes alkotás, ami a fejlődés és haladás szigorú törvényeinek van alávetve, (!) és amit embernek lehetetlen szétrombolnia, vagy lényegesen megváltoztatnia.« (62. 1.) Néhány lappal előbb pedig így ír LORIA: »Bizonyos, hogy a sociologia, mint autonóm tudomány, önmagában bírja léte jogát, amennyiben a társadalmi halmazat élete

(tehát mégis élet!) oly törvényeknek van alávetve, amik különböznek az egyén életén uralkodó törvényektől«. (57. 1.) (Ki mondja, hogy e kettőnek élettünetei teljesen azonosak és törvényszerűségei mindenben egybeesnek?)

E szövegek kapcsán kérek pár szót! Mindenekelőtt és első sorban az a kérdés, váljon a társadalmi tünetek élettünetek-e V Ismerjük-e magának az életnek velejét? Alig hiszem, hogy valaki egyhamar igennel felel. Ennek legelső logikai folyamánya, hogy az élet fogalmának körét szabatosan nem írhatjuk körüli, és a priori nem mondhatjuk, hogy a társadalmi fejlődés nem élet. Ismerünk élettüneteket, de mi ezeknek előidézője, azt aligha, vagy csak nagyon fölszínesen ismerjük. A sejt két íiókasejtre oszlik, de miféle természettani, vagy vegyi folyamatok következtekben? Avagy egyáltalában ilyen folyamatok intézik-e? Az embryum növekedik, fejlődik. Újra kérdezzük, miféle folyamatok következtekben? Az ideg izgékonyágáról szólunk; velejében mi az? Már föntebb említettem, hogy számos egyéb esetben is ismerjük a tünetek törvényszerűségeit, de alapjuk rejtély, okilag nem tudjuk azokat megmagyarázni. Az elektromosságának egy sereg természeti törvényét tudjuk: mi az elektromosság veleje? Ha tehát csak az élettüneteket ismerjük, az élet veleje pedig rejtély, további kérdés, nem találunk-e több, bizonyos számú jegyekben megegyező tüneteket, melyek a szerves lények, a lélek, a társadalom életében egyformán megnyilatkoznak? Ha vannak ilyenek, nevezzük azokat biológiai tüneteknek, és SPENCER szavait kis változtatással úgy írhatjuk le: Community in the fundamental principles of the biological phenomena is the only community asserted. »Szóljunk SCHÄFFLE-vel: Die »realen Analogien« der Biologie habe ich systematisch weiter verfolgt«. Folytassuk csak kutatásainkat ez irányban, és, úgy hiszem, nem végeztünk vele hiába való munkát. Ilyen úton sok társadalmi tünetnek természeti törvényszerűségére fogunk bukkanni. Bárha okilag azt nem magyarázhatjuk is meg: elégedjünk meg egyelőre evvel. Különben a természet-tudomány haladásával kapcsolván össze a társadalmi élet ismeretének haladását, analógiára már most is mind többen meg többen bukkannunk. – Még mindig hátra marad a GUMPLOWICZ-tól követelt reális okok kifürkészése; de e tekintetben, úgy vagyok meggyőződve, még csak a kezdetnek kezdetén vagyunk. Az

önföntartási ösztön-e az alapja minden fejlődésnek? Vagy talán a vele kapcsolatos vágy a terjeszkedésre? Vagy talán a hatalom és erőszak GUMFLOWICZ szerint? Milyen része van a tudás vágyának, vagy egyéb érzelmeknek stb. V Keressünk-e még más tényezőket a társadalmi tüneteknek megmagyarázására? Legkevésbé látom véglegesen megállapítva a csak »gazdasági alapon nyugvó társadalomtant«, az alap véghetetlenül szűk és egyoldalú.

Mert jog és erkölcs a társadalmi életre vonatkozólag annyira fontos, azt is elmékedésem tárgyává tettem. Erős meggyőződés, hogy a jog és erkölcs problémája első sorban nem bölcsészeti, hanem társadalomtani probléma. Ez úton beható, részletes vizsgálatokkal meg kell állapítani, milyen a viszony a jog, meg az uralkodó erkölcsi codex és a megfelelő társadalmi és művelődési állapotok közt. Ha e kérdést nemcsak általában – minden társadalom a neki megfelelő erkölcsi codexet és jogot teremti – hanem részleteiben is megfejtettük, csak akkor van positivus alapunk, melyre a bölcsészet további épületét fölemelheti. Szóval, az erkölcsi codex és jog társadalomtani törvényszerűségeinek megállapítása a legelső föladat. Érezte ezt a jogban a »történelmi iskola« az »észjoggal« szemben. Előzetes kérdések ilyenek volnának: Az emberiség legősibb állapotában jog, erkölcs és némileg vallás szoros kapcsolatban voltak, utólag elváltak. (A szétválás erkölcs és vallás, jog és erkölcs közt mai nap sem teljes és végleges.) Kérdés: milyen módon, és mikor váltak el"? A jog és erkölcs sokáig szokáson alapúit. Mikor váltak el a tiszta szokástól"? Megelőzte-e ez elválásban a jogot az erkölcs, hogy ennél fogva a jog a legifjabb fejlődmény? A társadalom, mint olyan, maga magát akarja föntartani, akar fejlődni. Az erkölcs, mint társadalmi fejlődmény, annak a társadalomnak föntartására és továbbfejlődésére szolgál, mely azt magáénak vallja. IHERING szerint az erkölcs a társadalomnak egoismusa. (*Zweck im Rechte* IL 196. 1.)

Ezért a változott körülményekkel az erkölcsi codex is változik. E szempontból két irányban történhetik a vizsgálódás. 1. A műveltségi állapot, az idők folyásában megváltozhatnak és

vele párhuzamosan az erkölcsi codex is. A művelődés haladásával a mind tökéletesebbé váló erkölcsi codexnek az az iránya, hogy a társadalmi rétegeknek, csoportoknak és egyeseknek torzsalkodása mind enyhébb, és hogy az adott viszonyokhoz való alkalmazkodás mind szorosabb lesz. Kérdés, vajjon lesz-e ez az alkalmazkodás valaha tökéletes? Ez tökéletes társadalmat tételez föl, melynek képét, lia nem akarunk utopisticusok lenni, egyelőre nem rajzolhatjuk meg. Megpróbálhatjuk KLEIN LAJOS-sal (*Die sociale Frage*), hogy a legközelebbi jövő irányát úgy általános vonalakkal megjelöljük, de tovább nem mehetünk amaz ismereti adatok alapján, melyeket az emberiség eddigi fejlődése nyújt. A mostani ethika, SPENCER kifejezésével élve, relativus és nem absolutus ethika. Milyen a föltétlen (absolutus) ethika, nem tudjuk. – 2. Valamely nagyobb társadalmi test, mondjuk nemzet, egy időben a műveltségi fejlődésnek sokféle fokát tünteti föl tagjaiban. Vannak benne a műveltség magas és igen alacsony fokán állók; vannak benne rendek, kasztok, különböző hivatásbeli osztályok stb. Lesz-e valamely nagyobb társadalmi testnek – teszem nemzetnek – egységes erkölcsi codex-e? Bizonyára nem. Amennyiben a társadalmi test egyes tagjai igen sok tekintetből azonos körülmények közt élnek, erkölcsi codexüknek megfelelő része is azonos lesz; de tovább nem. Ha tehát valaki bizonyos társadalmi rendnek, osztálynak, társaságnak, vagy csoportnak tagja, a közel álló embereknek erkölcsi ráhatásait érzi leginkább, e szerint idomúi erkölcsi nézete, hiszen az emberre már legzsöngébb korában történnek e ráhatások, midőn erkölcsi magaviseletére öntudatosan még nem eszmél, és a köznapi ember ritkán tudja e ráhatásokat lerázni. Erdekét, rokonszenvét a legközelebb állók, az azonos csoporthoz tartozó embertársak kötik le. De még tovább megyek. Van és volt, teszem, számtalan tölgy falevél, mely a legtöbb tulajdonságaiban megegyező; de két teljesen egyforma tölgyfalevél nem létezik. A vallott erkölcsi codexet illetőleg is úgy vagyunk: nem találunk két embert, ki merőben azonos erkölcsi nézeteket vallana. Mindenki a maga nemzetének nyelvét beszéli; mindazonáltal mindenkinek van külön szókincse és kifejezési módja; mindenkinek van külön eszejárása, ismeretköre, gondolatvilága és világfölfogása.

Többször elmélkedtem arról, húzhatunk-e éles határvonalat a jog és erkölcs közt vagy sem? Nagyjában e kettő elkülönül, de van elég bő terület, melyet mindkettő közösen foglal le. A jog állami rendet, bármilyen kezdetlegest, tétélez föl, mert a jog a hozzávaló alkalmazkodást kikényszerítheti, ami viszont azt tétélezi föl, hogy van közhatalom, mely az egyesek hatalma fölött áll. A jog e szempontból nézetem szerint későbbi társadalmi képződmény, azaz bizonyos elért művelődési fokon vált el az erkölctől. »Das Recht ergibt hienach die harmonisch allseitige Richtung der socialen Gesamtbewegung auf das Gute durch eine Art mechanischen, äußeren Druckes Aller auf Alle.« így szól SCHÄFFLE ismeretes művében. (I. 246. 1. 2. kiad.) Tehát két dolog jellemzi különösen a jogot társadalomtani szempontból: a mechanikai és a külső nyomás. Lelkileg akár beleegyeznek az egyes a jogtételbe, akár nem, engedelmessé válnak. A jog a fejlettebb társadalmi életnek statikai mozzanatát teszi, az erkölcs inkább a dynamikait. A jog abból a statikai föltevésből indul ki, hogy ilyen meg amolyan szabályok megtartása mellett a társadalom összességében külsőleg még megállhat, különben szétbomlik. A jogot e szempontból a fejlettebb szervezetű állatok csontvázával hasonlítanám össze: ha az hiányzik, idomnélküli tömeggé esik össze a test; de életet önteni a szervezetbe, az inkább az erkölcsnek föladata. Minden félreértésnek elkerülésére még egyszer mondom, a jogot az erkölctől teljesen el nem különíthetjük, csak nagyjában elkülönül el a kettő. E nézetemhez közel áll J. ST. MILL, midőn a *Utilitarianism* című iratát így fejezi be: »Az igazsággal, mint megfelelő névvel, nevezzünk meg továbbra is bizonyos társadalmi hasznosságokat (utilities), melyek fölötte fontosak és azért föltétlenebbek és parancsolóbbak, mint bármely másneműek . . . ezeket kellene védelmezni, és védik is annak rendje és módja szerint oly érzellemmel, mely a többiektől nemcsak fokban különbözik, hanem másnemű is; az különbözik ama gyöngédebb érzelemtől, mely amaz eszméhez járul, hogy az emberi Örömet és kényelmet fokozzuk, még pedig parancsainak határozott volta és foganatának szigorú jellege által.« Az igazságosság tehát fölötte fontos, föltétlen és parancsoló, – a jogot szabályokba, szakaszokba öntik, hogy mindenki tudja, mihez tartsa magát. Nos nem, csontváza-e a társadalomnak a lágyabb részekkel

szemben? Ennélfogva az igazságosság érzelme másnemű is, mint a többi gyöngédebb erkölcsi érzelmek. – Minthogy a jognak inkább a mechanicus, külső nyomás felel meg, az kevésbbé veszi tekintetbe a cselekedet indítékait, csak legyen az a jogszabályoknak megfelelő, ne zavarja a közrendet. Az erkölcs tovább megy, és azt kívánja, hogy a cselekedet az emberi lélek mélyéből származzék. Ha a jog tétele úgy hangzik: *neminem laede, smim cuique*, – akkor az erkölcs még hozzáadja: *omnes juva!* Pedig erre nem kényszeríthető senki, ezt megparancsolja mindenkinek magasztos lelke és jelleme. A *neminem laede* féle parancsot ugyan az erkölcsiség is ismeri – ismerik azt az illemszabályok is – de az csak negatívus oldala, azt mondanám, alsóbb foka. Törekedjél a közjóra. *omnes juva*, ebben fekszik az erkölcsiségnek súlypontja. Még ha utilitaristicus szempontból vesszük is a dolgot, úgy szólhatunk: a köznek te is tagja vagy, s így önzetlen törekvésed üdvös hatását majd te is érzed. Sajnos, hogy a mostani fejletlen, relativus erkölcsi állapotunknál fogva ez el nem érhető. Társadalomtani szempontból jóval fontosabbnak tartom a tiszta erkölcsöt, mint a megfelelően megalkotott czélszerű jogot. Már BERZSENYI mondja:

Így minden ország támasza, talpköve
A tiszta erkölcs, mely ha megvesz:
Róma ledül 's rabigába görnyed.

A durva önösség útját vágthatják valahogy a jogi tételek, de csakis valahogy! Segítségre kell jönnie a tiszta erkölcsnek, mely nemcsak a rendet tartja fenn, hanem a tökéletesedés felé való haladást is lehetővé teszi. Azért mondtam föntebb, az erkölcs a társadalmi életben a dinamikai, a nemesebb elem. Még akkor is, ha a jog és a társadalmi állapotok közt dissonantia k9letkezik, ez az emberek lelkében, mint erkölcsi ferdeség, jelenik meg először, és csak azután támad a jogi méltánytalanságnak érzete, mely alkalmilag a jogtételnek megváltoztatására vagy megsemmisítésére vezet.*)

*) Az erkölcsiség mellett nem szabad felejteni az illemszabályokat, melyeknek fontosságát IHERING a *Zweck im Rechte* című művének egész II. kötetében oly kimerítően tárgyalja. Jól nevezi IHERING az illemszabályokat az erkölcsi érzelmek úttörőinek.

És most a társadalomtan leggyakorlatibb, de egyúttal legbonyolultabb részére térünk át. Politikai célokat már évezredek óta tűztek ki maguknak a vezető férfiak, és, hogy céljait elérjék, sok tapintatot, belátást és nem egyszer ravaszságot is tanúsítottak; az emberiség az évek folyamán sokféle tapasztalatot tett is, de e becses tapasztalatoknak eddig egy volt a hiánya, nem kristályodott ki belőlük szoros értelemben vett tudomány, oly tudomány, mely a társadalmi tevékenység minden irányát rendszeresen átfogja, különösen pedig vizsgálja a többirányú tevékenységek hatását egymásra, mely tehát a tevékenységnek egy-egy irányát e szempontból annak rendje-módja szerint mérlegeli is. Állítottak föl ugyanis a politikáról sokféle elméletet, az utópisták az ideális társadalomnak képét iparkodtak rajzolni, de mind e törekvéseknek hiányzott az igazi tudományos alapja; ez alapot pedig csak a kifejlett sociologia adhatja meg. A sociologia alaptétele az, hogy a társadalmi életben törvényszerűségek vannak: e törvényszerűségeknek emberfia ellen nem szegülhet, alá kell magát vetni, de mindenek előtt meg kell ismerni e törvényszerűségeket, és ezt a célt tűzte ki maga elé a most még zsöngé korát élő társadalomtan. A politikában nagyjában még úgy vagyunk, amint az orvosok pár száz évvel ezelőtt, midőn az élettan és a kórtan sarkalatos tételei ismeretlenek voltak. Az orvosok pár száz évvel ezelőtt is gyógyítottak, gyógyításuk közben sokféle becses tapasztalatot gyűjtöttek, amit fölhasználhattak, de hiányzott az igazi tudományos belátás. Csak olvassuk SPENCER művecskéjét *The man versus the state* és egyéb műveit, hogy lássuk, mennyi baklövést követett el a törvényhozás tudatlanságból. A társadalmi élet physiologiája okvetetlenül megteremtendő.

Minden politikának végcélját!SCHÄFFLE találóan így állítja föl: »Az egyes mozgásokból eredő társadalmi összmozgásnak célja akkor volna elérve, ha minden részszerű mozgalom (Teilbewegung) saját erejének legkisebb veszteségével, és a többi mozgásoknak legkisebb megháborításával a leghathatósabbban működnek közre az életet föllendítő összmozgalomhoz.« (1.225. 1.) Minden üdvös politika tehát két célt tart szeme előtt: 1. a sűrűlódást a legcsekélyebbre korlátozni, 2. az összehatást a legnagyobbra emelni. De ne felejtjük, hogy még a legideálisabb politika is csak a már meglevő erőknek adhat czélszerű irányt,

de erőket teremteni nem tud. A tevékeny politikus körülbelül abban a helyzetben van, mint a gyógyító orvos. Már HIPPOKRATES mondta kétezer évvel ezelőtt: a szervezet gyógyítja magát, az orvos csak segédkezik. Egy orvos egyszer így magyarázta meg nekem a dolgot: a szervezet a kocsi befogott két ló, az orvos a kocsis. Ha a kocsis kátyúba került, a lovak húzzák ki onnan, a kocsis csak a kifelé vezető utat keresi, vagy alkalmilag ostorral a lovak közé vág, hogy egy rántással kiszabadítsák a megrekedt kocsit; de ha a lovak már nem húznak, az ostorcsapás után nem képesek már a megfeneklett kocsit kirántani, akkor vége van minden erőlködésnek és bölcseségnek.

Minden egészséges és haladó társadalom két dolgot tételez föl: 1. ama bizonyos támaszt és talpkövet, melyet BERZSENYI említ és 2. a nemzet minden egyes tagját átható ama törekvést: előre! A kormány a törekvésnek csak kellő irányt adhat, az akadályokat elháríthatja némileg és ily módon a surlódást kisebbítheti. Ölbe tett kezekkel azt kiáltani: most új kormány, most új parlament van, most majd mindjárt jobb idöket élünk: annyit jelent, mint utópiákat hajhászni. Ellenben a vezető férfiak is lássák át üdvös fáradozásuknak határait. Keresekedelem, ipar, művészet, tudomány, erkölcs és szokás javarészt önmaguktól, az állam beavatkozása nélkül szervezkedtek, az állam legföljebb támogathatta öket, és jogrendszerével biztosíthatta fönnállásukat. Még akkor is, midön a kormány beavatkozásával új tevékenységi irányokat keltett látszólag föl, még annak is az volt a föltétele, hogy a népben legyen a fogékonyság irántuk, mert különben kárba vezett minden munka, mert még itt sem teremtett az állam erőket. Ha az a látszat, hogy a nép összességében, és kivált az alsóbb néposztályok tehetetlenek, hogy nincsen meg bennük az ősi erő, annak többféle oka van. Helyzetüknél fogva az a gond, hogy pusztá létüket fönnartsák és biztosítsák, legtöbb idejüköt, energiájukat köti le; másodsor – der Mensch ist ein Gewohnheitstier – apám úgy cselekedett; én is úgy teszem, – még az úgynevezett művelt emberek is mindennapi tevékenységükben legnagyobbbrészt vájt mederben haladnak tova. A nagy tömegnek végre nincsen tagoltsága, rendezett vezetősége. Sok ember nem sejtí, milyen hatalom a kormánynak hivatalos kara és a katonaság: a kormánynak egy ezer meg ezer tagból álló

fegyelmezett sereg áll rendelkezésére, a hol minden tag tudja, mit kell tennie, ki parancsol, tehát kinek kell engedelmeskednie. Jól szervezett osztály úgy a hivatalnokok, mint- a katonák. Ily szervezet szinte egészen hiányzik a népnek tömegében és csak kisebb fokban van kifejlődve egyes társaságokban. Ezt a gyöngeséget kezdik most megérezni.

A természettanban ismeretes az energia megmaradásának tétele: erő nem semmisül meg, nem is teremődik, csak alakot változtat. Hasonlót mond SPENCER a társadalmakról. »A társadalomban végrehajtott minden cselekvésnek mértéke bizonyos azt megelőző energia, mely a cselekvés létrehozása után eltűnik« – tehát nem semmisül meg – »míg ők« – t. i. a cselekvések – »maguk actualis, vagy potentialis energiává válnak és utánuk következő cselekvéseket idéznek elő«. (*Study of Soc.* G. 1.) Azt ugyan a társadalomban bebizonyítottak nem látom, hogy az energia mennyisége állandó, amint az a külső természet erőhatásairól áll. Legalább nem mutatható ki e mennyiség állandósága. A társadalmi tünetek bonyolultak és másneműek, mint a természettaniak, e szempontból tehát alig sorolhatók egy vonalba velük. De éppen ilyen természetüknél fogva az okozatok is sokfélék. SPENCER főntebbi művében igen helyesen jegyzi meg: »Valamely hozott törvény, melyet olyan véghetetlenül bonyolult halmazatra alkalmaznak, mint a társadalom, ritkán, ha egyáltalában valaha, idézi elő mindenkép azt a hatást, melyet tőle vártak: de mindig idéz elő közvetett egyéb hatásokat, melyek sokfélék nemre nézve, meg nagyok összegükre nézve, és melyeket előre nem láttak. Semmi jóslás biztosabban nem tehető, mint az, hogy a törvénytől várt eredményeket összegükben messzire túlszárnyalják azok az eredmények, melyeket nem vártak. Nem kételkedem, hogy sokan nem képesek megismerni azt az igazságot, hogy abban az arányban, a melyben a halmazat bonyolult, az alkalmilag ráható erő hatásai mind többfélékké válnak, összebogozottak és kiszámíthatatlanok, és hogy ennél fogva a társadalom a halmazatoknak valamennyi nemei közt a legkevésbé alkalmas, hogy célba vett eredményeket célba nem vett eredményeknek kizárásával idézzünk elő.« (u.o. 270.1.)*)

*) V. ö. LESLIE STEPHEN, *Science of Ethics*, 85. 1. We are always tempted that we can take off a habit as we can take off a coat, and to suppose that political or social evil can be remedied

Evvel jöttem én minden politikának sarkalatos pontjához. Hogy gondolatomat kellően megvilágítsam, hadd éljek egy összehasonlítással. Az orvostól jogosan kívánják, hogy az élettanban jártas legyen; ilyen módon átláthatja a betegségekben előforduló bonyodalmakat, vagy legalább megértheti valahogy. Egy szerv rendellenesen működik, az orvos legtöbbször előre látja, hogy ennek folytán egy másik szerv érzi annak hatását és maga is kezd sodrából kijönni, ennek következtében egy harmadik és így tovább. Ha úgy szabad szólanom, e tekintetben a társadalmi élettanban még csak a kezdetnek kezdeténél vagyunk; államférfiaink még nagy részt csak tapintatukra támaszkodhatnak, és nem megismert törvényszerűségekre: a gazdaságtanban talán már tovább haladtunk, itten már törvényszerűségeket ismerünk, melyeket számításainkban szem előtt tarthatunk. – Már J. BRYCE, ki sokoldalú műveltségű gyakorlati államférfi, mondja *The American Commonwealth* című művében, hogy bajos dolog előre megmondani, hogy, ha az alkotmányok egyes részeit átváltoztatjuk, miféle következményeket von az maga után az alkotmány egyéb részeiben, épúgy, mint valaki, ki régi házat alakít át, nem tudja előre, mit és mennyit kell ennek folytán még átalakítani. (I. 387. 1.) Ennélfogva biztosabb alapon nyugszanak azok az alkotmányok, melyek fejlődtek, mint azok, melyek bizonyos terv szerint egy csapásra készültek. Amazok kisszerű javítások sorozata után alkalmazkodtak a fönnálló körülményekhez és szokásokhoz. Tévednek azok, kik azt gondolják, hogy az Egyesült Államok alkotmánya ilyen kifundált alkotmány; az velejében régi fejlődésen, sok tekintetben régi szokásokon nyugszik, (u. o. 406. 1.) Az angol mondja: »constitutions grow and are not made«, az alkotmányok nőnek, nem mesterséges alkotások azok. – Hogy gondolatomat még jobban megvilágítsam, általában közismert dolgokat akarok megemlíteni. A közlekedési eszközök rohamosan fejlődtek, ennélfogva a kormány központiséga erősen növekedett.

by simply removing the most obvious source of the mischief without troubling ourselves to ask, what other organic change? will be set up. This error is indeed so common, as to be almost the master-error of a crude sociology, and it may be described as a virtual confusion between organic and merely mechanical wholes.

Olyan államokban, melyekben a főnöki parancsot lovas hírvivőkkel kell az ország szélére juttatni, a széleken lévő provinciák sokkal függetlenebbek a központtól mint most, midőn a távíró az ország széléről egy perez alatt hozza a hivatalos jelentéseket és egy perez alatt juttatja oda a központnak rendelkezéseit. – A diplomacia nemcsak egy országgal számol, hanem pillantásait a földgömbnek szinte valamennyi országaira veti: követségi, consuli jelentéseit mindenünnen kapja. – A megkönnyített közlekedés folytán a pénz, árú és egyéb értékek hullámozása nagyobb területeken érezhető, mint azelőtt valaha; a gazdasági kérdések parancsoló módon lépnek homlokterbe. – Az utasok mindenféle országokból sűrűn érintkeznek egymással; más, a közlekedés könnyűségével járó okokból a művelődés sok tekintetben egyneművé válik, eszme, tudományos vívmány, föltalálás, gyakorlati gépezet hamar közkinccsé válik, de sőt még a divat és az illem is szélesebb körben egyforma lesz. Mennyi hatása van annak az egy körülménynek, hogy a közlekedés fejlettebb! Föl sem soroltam valamennyi hatást! A kifejlett közlekedési technika egy sereg természettani ismeretet tételez föl; ez föltételezi a tudományok bizonyos fokig való fejlődöttségét. Ez meg természetvizsgálók nemzedékeit tételezi föl, kik a tudományokat művelték; de kormányzatot is, mely a tudományos törekvéseket istápolja stb. stb. íme, mennyire tételezi föl az emberi tevékenységnek egyik ága a másikat, mennyire hat az egyik ág a másikra! Majd azt mondják, mindez nem új, az közismert dolog. Helyes: de az már nem közismert dolog, hogy mely és miyen általános törvényszerűségek uralkodnak ez egymásra hatásban. SCHÄFFLE, GUMPLOWICZ-nak bosszúságára, a társadalmi test szerveit iparkodott összeállítani és jellemezni, de e szerveknek egymásrahatását és ez egymásrahatásnak törvényszerűségeit még ő sem vizsgálja; a mint már föntebb mondtam, még nem létezik a társadalmi élettan a szónak igazi értelmében, és anélkül nem boldogulunk, anélkül ott vagyunk, ahol az orvosok pár száz évvel ezelőtt. Ilyen élettan megteremtése nemzedékek műve, és azért mondom, a társadalomtan még csak zsöngé korát éli. Ugyané szempontból nem mulaszthatom el, még egy dolgot megemlíteni. Minduntalan hallani ilyen vagy amolyan esetben: nagyszerű, sokágú, messzevágó gondolatok szükségesek,

nem segít a toldozás-foltozás. Akik így szólnak, azoknak sejtelmük sincsen a társadalmi élet bonyolultságáról; nem sejtik, mert a társadalmi élet törvényszerűségeit még oly kevéssé ismerjük, hogy a nem várt, nem célzott következmények messze fölülmúlják a várt és előre kiszámított következményeket, a mint SPENCER mondja. Szólásmódnak szép az, de hínárba vezethet. Késő jövőben lesz talán annak a nagyszerű gondolatnak az ideje, midőn a társadalmi élet törvényszerűségeit majd sokkal bővebben ismerjük. Egyelőre óva kell inteni az üres szólásformáktól.

Már előbb említettem, hogy BEÖTHY LEÓ a nemzetek süllyedése és eltűnése okait a *Nemzetlét* című művében vizsgálja. – Legyen szabad egy helyet idéznem, melyre különös súlyt fektet:

»Népek süllyedése és eltűnése, hol e tény tapasztaltatott, a létviszonyok változásából eredt.

A létviszonyok változása akkor vonja maga után e tényt, mikor valamely nép nem képes, vagy nem elég gyorsan képes a változott létviszonyokhoz alkalmazkodni.

Ezen alkalmazkodás bizonyos irányban való átalakulást föltételez, eshetőleg a nemzeti sajátságok egy részének, mely a változott létviszonyok közt való megélést nehezítené, - elejtését és más sajátságoknak megszerzését, illetőleg kifejtését^ míg egyéb sajátságok, melyek az új viszonyokkal nem ellenkeznek, épségükben megőrizhetők. Ezen átalakulás tehát, mely a nemzeti jellemnek a változott létviszony okhoz való alkalmazkodását jelenti, nem azonos, sőt ellenkezik amazzal, mely a nemzetiség levetkőzéséből áll, és ennek szempontjából a fajkiveszéssel egyértelmű. Az ilyen átalakulás azt jelenti, hogy a nemzet nem volt képes jellemét alkalmazni a változott létviszonyokhoz.

A létviszonyok változása szükségkép bizonyos rázkódással jár, melyet válságnak nevezhetünk. A válság lehet igen fenyegető természetű, de az eddigi tapasztalások szerint mégis mindig legyőzhető, ha az alkalmazkodásra más népfajok időt engednek. Olyan átmenet nélküli változásai a létviszonyoknak, melyek nem fokozatos, fejlődésszerű, hanem mintegy varázsütésre való átalakulást kívannak meg, és melyek kiveszést okoznak, minthogy a természetben ugrások nem fordulhatnak elő, szintén csak más népfajok befolyása által jönnek létre.« (50.1.)

E sorokkal kapcsolatban a következőt csak mintegy habozva akarom megemlíteni, mert társadalmi jövendölések, mostani hiányos ismereteink alapján, mindig kockázatosak. A történelem tanúsága szerint a különböző korokban más-más szellem uralkodott a népek fölött, másra-másra támaszkodott és törekedett a nép. A középkort a rendek rendszere jellemzi: a francia lovag rokonabbnak érezte magát a német lovaghoz, mint a francia polgárhoz; a XVI. században és a XVII. század elején a vallás volt a társadalomban a kiváló kapocs: protestáns protestánsához szíttott, bármilyen nemzetiségű volt ő, katolikus katolikushoz; most a nemzeti érzelm a legélénkebb. Különböző kormányok alatt álló egy nemzetiségűek egyesülni akarnak, nemzetek nemzetek ellen küzdenek a többségért. Nézetem szerint az sem fog örökké így tartani: már előjeleit vélem látni, hogy a vagyon lesz majd homlokterben, a vagyoni kérdések lesznek majd a legégetőbbek. A német gyáros a francia, angol gyároshoz fog szítani, ha üzleti érdekei azt kívánják. Már mostan látjuk, hogy a nagy bankok, tekintet nélkül a nemzetre, egymás ellen küzdenek, vagy egymást támogatják. Közlekedési vállalatok a nemzetek határain túllépnek: ha a munkások nemzetközi szövetkezésre törekkeznek, akkor a főindítéka annak a vagyon, t. i. pénz és jövedelem. Ha a nemzetek és kormányok gyarmatokat alapítanak, területeket foglalnak el, az elfoglalt területeket leginkább vagyoniak akarják kiaknázni. Még háborúkban is döntő tényező lesz, ki bírja jobban pénzzel, ki bír pénzével több és jobb háborúi szükségletekkel síkra szállani. BEÖTHY LEÓ-val szólva, a létviszonyok azon a ponton vannak, hogy megváltozzanak: az új létviszonyokhoz kell majd alkalmazkodnunk, ha nem akarunk alámerülni. Ha tehát jelenleg a nemzeti alapon folyik a harc, nézzünk a jövőbe, hogy az új létviszonyok készületleneknek ne találjanak minket. A hazafiúi érzelmeket ne féltsük; mindenki bizonyos körben született, annak szellemét zsöngékorában magába szívja, attól neveltetik, annak nyelvét beszéli, szokásainak hatalma alatt áll, közös intézmények kormányozzák, a közös múltnak hatása alól ki nem vonhatja magát, eszmei, érzelmi köre vele kapcsolatos; szóval, oly hatalmas lelki tényezők kötnek mindenkit nemzetéhez, hogy egyesek e kötelekeket talán szétszakíthatják, a nagy tömeg soha. Nézetem szerint e kapocs

mind erősebbé válik, mennél magasabb az illető nemzetnek művelődési foka: azért magas műveltségű nemzetek politikai önállóságukat veszíthetik, de nemzetiségüket, nemzeti jellegüket vajmi nehezen. Hevesebb, nehezebb lesz a küzdelem a nemzeti sajátóságokért, ha politikai önállóságukat veszítették, mert nincs nemzeti kormányuk, mely azokat ápolja: de sőt a létező kormány azokat elnyomni iparkodik, s mindamellett a fölszívódási folyamat, melynél fogva egy nemzet más nemzet testében vész el, művelt nemzetekben fölötte nehézkes és lassú. Nemzetek rögtöni megsemmítéséről a műveltség mostani fokán szó sem lehet. Kiváló tapintat és széles szellemi látókör szükséges, ha a vezető államférfi a nemzetek versenyében saját nemzetének létét akarja biztosítani, azt magasabb műveltségi fokra emelni, jövőjét a létviszonyok netaláni változásaira előkészíteni. A föladat mindenesetre meg volna könnyítve egy kifejlett társadalomtan által, mely a társadalmi élet törvényszerűségeit kinyomozta és rendszerbe foglalta: e szempontból a társadalomtanak mentől behatóbb művelése hazafiúi kötelesség.

Hadd zárja be e néhány sort két összehasonlítás, melyet két íróban találtam. – Ha a tónak partján állok, melyet a túlsó oldalon fölszálló hold világít meg, hosszú fényes sávot látok; ezen túl a tó fénytelennek, mondhatnám, feketének látszik. Tévedés azt hinni, hogy a hold a tónak csak azt a részét világítja meg, csak az a rész fénylik: az egész tó fénylik. Aki mellettem áll, a tónak más részét látja fényesnek, és ha ember ember mellett a tó partján a holddal szemben áll, azok összesen és együtt véve az egész tavat látják fényesen, így vagyunk a megismeréssel és tudománnyal; kiki csak egy részt lát megvilágítva, mely tanulmányaival és ismerő mechanizmusával viszonyban van: többen többet látnak, a tudományos kör, teszem, a társadalomtan csak akkor lesz minden oldalról megvilágítva, ha sokan, egész nemzedékek rája fordítják figyelmüket és vállvetve művelik. – BEÖTHY említett művét így zárja be: »Valamint alacsonyabb növényeknek elborítják a terméketlen sziklát, melyen egyedül ők tenyészhetnek, és évről-évre megújuló nemzedékeiknek elporladó maradványaiból képződik a humusréteg, melyben majd meggyökerez a magas sudár: ekként egymásután letűnő társadalmak és művelődések öröksége készíti elő a talajt, melyen majdan

megél egy fölsőbb társadalmi szervezet, egy emberiség, mely solidaritásban egy lelket alkotva, mint kifolyása és egyszersmind ura a természet erőinek, képviselendi a mindenség öntudatát.« Hasonló áll az ismeretek fejlődéséről: az emberi ismeretek is eleintén kiskörűek, kisszerűek voltak, számtalan tévedéssel és nekünk csodás képtelenségeknek tetsző nézetekkel összekötve; e tévedések, e képtelenségek legnagyobb része mindörökre el van temetve, legtöbbször azt sem tudjuk, melyek voltak őseink tévedései és képtelen fölfogásai, csak a legkevesebbnek maradt fönn emléke, – *rari nantes in gurgite vasto* – és mégis e számtalan tévedés és képtelenség készítette elő a humusréteget, melyből a helyes fölfogás kisarjad. A tévedésektől még most sem vagyunk mentek, még nekünk is szól a *per aspera ad astra*: ne legyünk azért kishitűek, mert hiszen a tévedés, ha nem szülője, legalább úttörője az igazságnak. Föntebbi soraimban is talán sok tévedésre fog akadni az olvasó. Sebaj! Hadd temetődjenek el e tévedések mindörökre, csak gyarapítsák a humusréteget, melyben az igazság magas sudara majdan meggyökeredzik. Serkentsenek gondolkodásra, és célomat elértem.

Marx és tanítása.

Írta: PALÁGYI MENYHÉRT.

XI.

Befejeztük MARX elméleteinek általános megvilágítását és meggyőződhattünk arról, hogy ezeknek az elméleteknek tulajdonképeni bölcsészeti tartalmuk nincsen. Az a gondolat, hogy a gazdasági termelő erők tekintendők a társadalom egyedüli valóságos mozgató erőinek, teljességgel alkalmatlan arra, hogy az emberi társadalom életfolyamatát velünk megérttesse. Hiszen éppen, ha azt akarjuk kiemelni, hogy a gazdasági termelő erők mily roppant nagy jelentőséggel bírnak az emberi társadalom életében, ezt csak úgy tehetjük, ha rámutatunk a társadalom életfolyamatának többi valóságos hatalmaira is és megvilágítjuk, hogy a gazdasági termelő erők mily rendkívüli befolyást gyakorolhatnak még a többi valóságos hatalmak működésére is. így pl. a gazdasági élet jelentősége akkor áll legvilágosabban előttünk, ha megmutatjuk, hogy a gazdasági föllendülés mily roppant erőt kölcsönözhet egy nemzet politikai actiójának, vagy, fordítva, hogy a gazdasági érdekek túlságos hajszolása mennyire megmételyezheti, megronthatja a nemzet politikai életét is stb. Hasonlóan szembeszökővé tehetjük a gazdasági élet fontosságát, ha megmutatjuk, hogy annak vértelensége mennyire meggyöngíti egy nemzet művelődési törekvéseit, vagy fordítva, hogy a gazdasági haszonelvűség túltengése mily beteggé és becstelenné teheti egy nemzet egész szellemi életét. Szóval, ha a társadalom életfolyamata valamelyik mozgató tényezőjének jelentőségét kellő világításba akarjuk helyezni, ezt nem az által érvük el, ha gyermekes, éretlen észszel a többi tényezőket lebecsüljük, vagy semmibe sem vesszük, hanem ellenkezőleg, ha, az összes mozgató tényezőket a maguk különyszerűségében fölismervén, átérteni és kiemelni iparkodunk mindegyiknek szerepét a nagy társadalmi életközösségen belül. Főképen

pedig nem szabad a társadalom szellemi életműködését (tudomány, művészet, publicistika stb.) a gazdasági élet pusztá » reflex «-jeként állítani oda, amint azt MARX teszi, mivelhogy az emberiség haladásába vetett hitünk épen azon a reményen alapú, hogy a szellemi életet az egész társadalmi életközösségnek egyre önállóbb, egyre hatalmasabb mozgató tényezőjévé emelhetjük. A ki erről lemond, az a haladás lehetőségéről mondott le. Valóban, MARX elmélete a leghatározottabb, legélesebb reactionarius jellege által tűnik ki a XIX. század összes socialista elméletei közül. Legföljebb a BABEUF durva, vad és műveltséggyűlölő communismusa vetélkedhetik a MARX történeti materialismusának reactionarius, haladásellenes szellemével.

Pedig MARX nem szántszándékkal, hanem, hogy úgy mondjam, akarata ellenére vált a »vörös reactio« képviselőjévé. Eredetileg a munkást csak munkaadója, a proletariust csak a bourgeois ellen akarta fölláztatni, de ez osztálygyűlöletnek fölszítása folyamán oda ragadtatta magát, hogy az »ideológia«-val szemben is lenézést, ellenszenvet keltsen a munkások lelkében. Ennél végzetesebb hibát socialista gondolkozó nem követhet el, mert a socialismusnak létjogot csak az kölcsönözhet, ha a szellemi életet helyezi mindenek fölé. Első tekintetre érthetetlennek látszik, hogy olyan elmés s elmésségében oly elbizakodott ember, mint MARX, miként tévedhet el annyira, hogy a szellemi élet lenézését socialista rendszerének egyik hitágazatává tegye: ámde egyéniségének és életviszonyainak szemlélete vajmi könnyen érthetővé teszi ezt a jellemzetes perversitást. A XIX. század második felében, mikor MARX és ENGELS legszebb férfikorukat élték, s mikor legjobban el voltak telve a szellemi érvényesülés forró vágyával, erős materialista és naturalista áramlat ejtette hatalmába európaszerte az elméket: ők tehát czélszerűnek látták – hiszen szívük is jórészt oda húzta őket - hányatott életsajkájukat teljesen a materialista divat dagadó árszaira bízni. Nos, hát a divat föl is kapta őket, s az élelmes dioskurosoknak sikerült az összes többi eszményesebb irányzatú s emelkedettebb gondolkozású socialistákat háttérbe szorítani.

De akiket a divat szeszélyes hatalma fölmagasztal, azokat a divat csakhamar ki is végezi. A társadalombúvárok, de maguk a socialisták is, mindenfelé kiábrándulnak a marxis-

musból. Csakhogy attól kell tartanunk, hogy, a marxismus mindenütt végképen lejárván, utolsó pihenőre hozzánk fog betérni. Mert mi abban a szomorú helyzetben vagyunk, hogy életük alkonyán a Nyugotnak összes rokkanttá vált elméletei nálunk szállanak meg, hogy itt csendes kérődzéssel háboríttatlanul tölthessék agg napjaikat.

Maguk a socialisták érzik legjobban, hogy képtelenség a szellemi életet »ideológia« czímen csúffá tenni, holott az emberi társadalom haladását épen csak attól várhatjuk, hogy a szellemi tényezőt egyre nagyobb befolyáshoz juttatjuk a társadalmi élet átalakításában, újjászervezésében. Különböen is, МАКХ-ék maguk sem ragaszkodtak komolyan saját »materialista« fölfogásukhoz. Láttuk, hogy csak a múltra vonatkozólag voltak materialisták; ellenben a jövő társadalmát, melynek megalkotását a proletariátustól várták, hyperidealista jellegűnek képzelték. A jövő társadalmában osztályharcok többé nem lesznek, az osztálykülönbségek megszűnnek, és minthogy az osztálykülönbségeket a gazdasági termelés folyamata okozza, maga ez a folyamat is megszűnik a társadalom életének mozgató tényezője lenni. Elkövetkezik a szellem uralmának országa, melyet maga ENGELS így rajzol meg: »Az egyesnek létért való küzdelme megszűnik. Bizonyos értelemben csak ekkor válik ki az ember véglegesen az állatvilágból, csak ekkor alakúinak állati létföltételei véglegesen emberiekké«. . . . »A társulás, melyet eddigelé a természet és a történelem csak ráerőszakolt az emberekre, ettől fogva 'az ő saját szabad cselekedetük lesz. Az objectivus hatalmak, melyek eddig a történelmet igazgatták, ezentúl emberi ellenőrzés alá kerülnek. Csak ettől fogva csinálják az emberek maguk a történelmet«. ... »Az emberiség ugrása ez a szűkségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába«. (DÜHRING ellen pag. 305, 306.) Megjegyzem, hogy M ARX -ék az emberiségnek ezt a csoda-ugrását már az 1848-iki forradalomtól várták.

Íme, így beszélnek azok az állítólagos materialista gondolkozók, akik pusztán csak a gazdasági erőknek tulajdonítanak valódi jelentőséget. Az emberiség egy szép napon »beleugrik« a szabadság birodalmába, s többé nem a gazdasági, hanem a szellemi hatalmak igazgatják a világot. Szép, nagyon szép dolog ez: de ha valaki ilyen hyperidealista hitet melenget szívében, miért hirdeti az a materialista történelemfölfogást? Ha valaki

utópista s egy osztály nélküli társadalmat helyez közeli kilátásba, miért hirdeti azt magáról, hogy ő az egyedüli »wissenschaftlich« socialista? Ha valaki a munkásokat a megváltók osztályának tekinti, akik az osztálykülönbség nélküli társadalmat fogják megvalósítani, miért tanítja őket osztály gyűlésre s a szellemi élet lebecsülésére? Miféle megváltók válhatnak az olyan emberekből, akik a gazdasági érdeket tekintik a társadalom egyedüli mozgató erejének és akik másra mint osztálygyűlésre és osztályharcra gondolni sem tudnak.

Ám ne akadjunk többé fönn ezeken a képtelenségeken, hiszen láttuk, hogy MARX egyénisége az önellentmondások egész rendszeréből van összeszöve. Ő olyan zsidó, aki lenézi a zsidóságot; olyan keresztény, aki utálja a kereszténységet; olyan bourgeois, aki ki akarja irtani a bourgeoisie-t; olyan ideológus, aki kicsúfolja az ideológiát; olyan német hazafi, aki tagadja a nemzeti gondolatot; olyan elméleti tudós, ki a forradalmi izgatásért hevül, mikor elmélkednie kellene: ellenben menten elmélkedni kezd, mihelyt forradalmi cselekedetre kerül a sor. Ő olyan materialista, aki utópiákat sző, és olyan megváltó, aki a gazdasági szempont egyeduralmáért rajong. Következetes csak egy dologban volt: minden ellen föllázadt, amit saját lényének alkotó eleme gyanánt észlelt. És ezt a testet öltött önellentmondást philosophus színében akarják föltüntetni hívei és chauvinista honfitársai!

Pedig nagyobb igazságtalanságot MARX -szal szemben nem követhetünk el, mint ha a bölcsész-embert kutatjuk benne és bölcsész-volta szerint akarjuk megítélni, holott lázadó, tagadó, gúnyolódó természete őt minden összefüggő bölcsészeti gondolatrendszer vagy világfölfogás megalkotására tökéletesen képtelenné tette. Ellenben mindjárt igen érdekes egyéniség színében áll előttünk, ha nem philosophiai rendszert várunk tőle, de azt látjuk meg benne, ami valósággal volt: egy német speculativus hajlamú, kiválóan tudományos (gazdasági) képzettségű forradalmi agitátort, aki a 48-as évek és általában a XIX. század forradalmi alakjai közül felemás elméleti- és forradalmi egyénisége által tűnik ki, s aki, mint a bourgeoisie CORIOLANUS-a, a meg-lévő gazdasági rendszert (a capitalismust) meg akarja dönteni, noha gondolkozásának minden szálával ugyanebben a gazdasági rendszerben van fogva. Az ilyen forradalomváró, forra-

dalomraszomjas TANTALUS mindenre a világon alkalmasabb, mint valamely »történelem-bölcsészét« megalkotására, mert, forradalmi hangulat és forradalmi irányzat szemüvegén körösztíül tekintve a múltakat, csak lázongani lehet a történelem ellen, de azt valamiképen magyarázni, értelmezni, rendszerezni teljességgé lehetetlenség. A sorsnak valóságos iróniája az, hogy olyan egyéniség, mint MARX, történetbölcsészként szerepelhetett. Az ilyen forradalmi egyéniség ugyanis olyannak szerkeszti meg a történelmi múltat, a milyennek ő azt a jövőre vonatkozó programja szempontjából kívánatosnak látja. Forradalmi egyéniségtől tehát nem azt kérdezzük, hogy miként gondolkozik a múltakról, hanem hogy milyennek látja a jelent és milyenné akarja alakítani a jövőt. Szóval, MARX nem mint történelem-bölcsész jó tekintetbe és nem mint ilyen érdekes, hanem inkább mint kora történetének egyik szellemes tanúja és mint a politikai események egyik mozgató tényezője érdemel különös figyelmet.

Hátra van tehát még, hogy őt ebből a szempontból is megvilágítsuk, vagyis hogy őt tisztán mint kora egyik érdekes történelmi alakját méltassuk. Valóban, írásai közül azok a legérdekesebbek és legtanulságosabbak, melyekben saját kora történetét rajzolja meg, mint pl. »Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850«, vagy »Revolution und Kontre-Revolution in Deutschland« és »Der Achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte«, mert ezek a munkák, ha nagyon egyoldalú pártszempontból is vannak fogalmazva, mégis igen éles világitásba helyezik a XIX. század közepének forradalmi és ellenforradalmi világát, úgy, hogy ennek a kornak történetírója sok és mély tanúságot meríthet MARX irataiból, ha azokat a kellő kritikával használja. Ezekhez a kortörténeti iratokhoz járulnak MARX gazdaságtani munkái, főképen »Zur Kritik der politischen Oekonomie« és »Das Kapital« címűek, melyekben az uralkodó gazdasági rendszert iparkodik tudományos bírálatnak alávetni. Vessünk tehát még egy pillantást arra, hogyan fogta föl MARX saját korának politikai és gazdasági életét és hogyan bírálja az úgynevezett »capitalista« gazdasági rendszert, mert hiszen nem történetbölcsészetiében, hanem ebben a bírálatban rejlik tanításának lényege.

MARX, mint a forradalom embere és mint saját korának kritikusa is, igen föltűnő önellentmondásban leledzik. Az egyik

pillanatban mindent az osztályharcztól, a proletariusok forradalmi cselekvésétől vár, a másik pillanatban pedig már azt hirdeti, hogy a capitalista termelési rendszer maga ássa meg az önmaga sírját, vagyis hogy a saját természetéből folyó elemi kényszerűségnél fogva kell tönkre mennie. Ha, mint bölcsész, esnék ilyen önellentmondásba, akkor ezen nagyon megbotránkozhatnánk, de ha benne – amint illik – a forradalmi agitátort látjuk, akkor egyszerre érthetővé s menthetővé válik önellentmondása. Mikor ugyanis 184-8 előtt a forradalmi izgalom nőttön növekedik, akkor MARX az osztályharcz elvét a végletekig kiélezeni iparkodik és akkor nyíltan hirdeti, hogy a communisták »céljaikat csakis minden eddigi társadalmi rend erőszakosmegdöntése által érhetik el«. (Manifestum, pag. 46.) De mikor 1849 után és későbbben a nemzetek forradalmi indulata apadófélben van és egyre fogy a kilátás hirtelen újabb forradalomcsinálásra, akkor MARX azzal a másik elvvel vigasztalja híveit, hogy a bourgeoisie gazdasági rendszere elemi szükségszerűséggel újabb és egyre növekvő gazdasági válságokba sodorja a világot, melyek úgyszólván automaticæ a meglévő társadalmi rend tönkjéhez vezetnek. »A nagyipar fejlődésével a bourgeoisie maga rántja ki saját lábait alól az alapot, melyen termel és termeivényeit birtokba veszi, úgy hogy ő mindenk fölött önmagának a sírásója.« (Manifestum, pag. 32.) Vagyis MARX kétféle csemegét tart raktáron hív ei számára: az egyik csemege az a forradalom, melyet erőszakosan csinálni kell, a másik csemege az a forradalom, mely gazdaságilag önmagától csinálódik. 1.848 előtt inkább az elsővel, a reactio idején inkább a másodikkal kínálgatja híveit. Nem hiszem, hogy MARX egészen tudatában volt annak az önellentmondásnak, melybe így beléesett, mert úgy látszik, hogy a forradalmi vágy őt magát is elragadta, úgy hogy egyszer erőszakosan csinálандónak tekintette a forradalmat, máskor meg azzal vigasztalta magát, hogy a capitalista termelési rendszer maga idézi föl természeti kényszerűséggel a világforradalmat.

Hogy MARX elméjében kétféle forradalmi eszme él és versenyez egymással, az különben azzal függ össze, hogy a politikai és gazdasági élet fogalmi egymással hadi lábbon állanak gondolkozásában. Érti ugyanis, hogy minden forradalom, még a socialistáktól úgy nevezett »socialis forra-

dalom« is politikai esemény, és, noha semmit sem áhit annyira, mint az efféle politikai eseményt, mégis bensőleg erősen nyugtalanítja, hogy ő, aki socialista gondolkodó, a proletariátusnak egy politikai cselekedetétől várja az emberiség megváltását. Nagyon meg van tehát akadva az úgynevezett »socialis forradalom«-mal, mert az egyik pillanatban politikai tettek látja, a másokban pedig inkább a gazdasági világválság képében szeretné fölfogni. A socialista gondolkozásmódnak ugyanis az az eredendő gyöngesége, hogy, az ipari és gazdasági életet akarván kiemelni már SAINT SIMON óta, abba a képtelenségbe jut, hogy a politikai életet valósággal ki akarja küszöbölni a világból. MARX is, mint tudjuk, a politikát pusztán »ideológia«-nak tekinti, és így igen kellemetlen helyzetbe jut, mikor meg kell mondania, hogy politikai tettek tekintetében a forradalmat, mely az új társadalmi rendnek megalkotója lesz. Érdekes ezt a nagy zavarát kissé közelebről szemügyre venni. A Manifestumban maga mondja, hogy a communisták legközelebbi célja: »a proletariátusnak osztálylyá való emelése, a bourgeoisie uralmának megbuktatása s a proletariátusnak a politikai uralomra való juttatása«, (pag. 32.) Vagyis világosan áll előtte, hogy az, amit a francia socialisták (pl. blanquisták) »socialis forradalom«-nak neveznek, magában véve politikai cselekedet volna, t. i. a meglevő politikai uralomnak megbuktatása és a politikai hatalomnak a bér munkások által való lefoglalása. Figyeljünk azonban MARX kifejezőmódjára, főképen arra, hogy ő a proletariátust nem »politikai párt«-tá, hanem »osztály«-lyá akarja tömöríteni, szervezni! Pedig nyilvánvaló, hogy »osztály «-t alkothatnak az emberek, a nélkül, hogy öntudatosan osztálylyá szervezkednének. MARX azonban nem szólhat így a munkásokhoz: mindenképp előtte szükséges, hogy politikai öntudatra tegyettek szert és politikai párttá szervezkedjete, mert, mint socialista gondolkodó, a politikát megveti és az emberi társadalom életéből kiküszöbölendőnek tekinti. Ezért a »politikai párt« szót elkerüli és a mód fölött rugalmas »osztály« szóval helyettesíti, ami a socialistáknak éppen bizonytalan értelménél fogva vált kedvelt kifejezésükké. Pedig MARX másrészt nyíltan kimondja, hogy az osztálylyá szervezett munkásoknak a politikai kormányzati hatalmat kell magukhoz ragadniok, amiben már bennfoglaltatik, hogy nemcsak osztályt, de valósággal politikai pártot kell alkotniok.

Jó lesz tehát megjegyeznünk, hogy a socialisták, akár tudatosan, akár öntudatlanul, nagyon kétértelmű játékot űznek az »osztály« szóval, amennyiben ott is használják, ahol volta-képen politikai pátról kellene beszélniük. Különösen MARX-nak nagyon tartózkodnia kellett a »párt« szó használatától, mert ha ezt a maga helyén alkalmazza val a, akkor elméleteinek tart-hatatlansága menten szembe ötlött volna. Szerinte ugyanis a gazdasági termelési folyamat szüli az »osztálykülönbségeket« és »osztályharcokat«. Ha ő itt az osztálykülönbségek és osztály-harcok mellett a politikai pártkülönbségeket és politikai párt-harcokat is emlegetné, akkor menten nyilvánvalóvá lenne, hogy a »politika« mily roppant jelentőséggel bír a társadalom életé-ben. Az a sarkalatos tétele, hogy a világtörténelem nem áll egyébből, mint osztályharcokból, olyan alakot öltene, hogy a világtörténelem kizárólagos tartalmát a politikai pártharcok alkotják. Vagyis akkor egyszeribe a politikai és nem a gazda-sági termelési folyamat volna a világtörténelem lényege! Ez az, amit MARX-nak minden áron el kellett kerülnie, minélfogva az osztály szó helyett semmi szín alatt nem volt szabad a »párt« szót használnia. Az avatatlan ember azt hihetné, hogy nagyon jelentéktelen dolog, vájjon az osztály, vagy a párt szót használ-juk-e bizonyos esetekben. Pedig MARX az osztály szónak hasz-nálata által éri el, hogy a gazdasági élet látszik egyedül jelen-tőségesnek, s a párt szó mellőzése által tudja azt a látsza-tot kelteni, mintha a politikai élet merő »ideológia« vagy »illusio« volna.

Végűi azonban mégis ki kell mondania, hogy a commu-nisták mindenek előtt a »politikai« hatalmat akarják kezükbe keríteni, amikor aztán egyszerre kiderül, hogy a communisták nemcsak osztályt, hanem politikai pártot is alkotnak és hogy a »socialis forradalom«, melyet terveznek, első sorban »poli-tikai« cselekedet jellegével bírna, mert egy politikai pártot jut-tatna a politikai hatalom birtokába.

Már pedig a communistáknak, illetve socialistáknak nem lehet az a végső céljuk, hogy, politikai párttá szervezkedvén, a politikai hatalmat ragadják magukhoz, mert MARX szerint »a szó tulajdonképeni értelmében vett politikai hatalom nem egyéb, mint valamely osztálynak a többieknek elnyomása céljából szervezett hatalma.« (pag. 38.) Ha ily módon a »politikai

hatalom« már magában véve valami becstelenséget jelent, akkor igazán kíváncsiak lehetünk arra, hogy MARX miként menekül a dilemmából, melybe az által jutott, hogy a proletariátus legközelebbi földadatául épen a politikai hatalomnak erőszakos úton való megszerzését tűzi ki. – Szerinte a proletariátus nem azért szerzi meg a politikai hatalmat, hogy vele mint politikai hatalommal éljen, hanem ellenkezőleg csakis azért, hogy mindenféle ilyen hatalomnak egyszersmindenkorra véget vessen. A proletariátus megszünteti az eddigi termelési rendszert, megszünteti tehát minden osztálykülönbségek okát, megszünteti az osztályokat s ezek közt a proletariátust, valamint ennek politika hatalmát is.

Mit szólnánk ahhoz, ha valaki szíve választottját csakis azért venné nőül, hogy a házasságot ne consummálja. Egészen ilyen észszerűséggel járna el a proletariátus is: ha véres forradalom útján csak azért ragadná magához az országvagyont s államhatalmat, hogy minden politikai életet, magát az államot s ezzel együtt saját hatalmát megszüntesse. És miért cselekednék a proletariátus ilyen hallatlan, a világtörténelemben példátlan módon? Nyilván azért, mert a politikai hatalmat, mint a kizsákmányolás és elnyomás eszközét, már magában véve valami megvetendő dolognak tekintené. De ha ez így van, s ha a proletariátus, a kormánypolcra jutva, ilyen szent érzésmódtól áthatottnak mutatkoznék, akkor ezt az osztályt mindenképen kényszeríteni kellene, hogy kormányon maradjon, mert hiszen éppen azok vannak ' igazán hivatva a politikai uralomra, akik a hatalmat nem a hatalom kedvéért, hanem csakis a lehető legtökéletesebb társadalmi rend megvalósításáért kívánják birtokba venni. Es a megváltó szerepét játszó proletariátus annál is inkább kénytelen volna a kormánypolczon maradni, mert féltő, hogy más, kevésbé szent érzésű elemek nagyon is sietnének az eldobott kormányhatalmat magukhoz ragadni. De ha a proletariátus ennek daczára sem akarná a kormány gyepeljét továbbra is kezében tartani, akkor az az alapos gyanú támadna vele szemben, hogy tisztán programma-hiányból s a kormányra való tökéletes tehetetlenségből siet minden közhatalom gyakorlásától visszavonulni. – Annál nagyobb politikai éretlenség ugyanis már nem képzelhető, mint ha valaki azt hiszi, hogy a Politikai közhatalmak megszüntetne tők és hogy valamelyik tár-

sadalmi csoport magához ragadván a közhatalmat, azt a tenger fenekére sülyesztheti úgy, hogy az többé senki által megtalálható ne legyen.

Látni, hogy MARX még egészen a romanticismus korszakának gyermeke. Annyira távol estünk már ettől a korszaktól, hogy szinte hihetetlennek látszik, ha olvassuk, hogy voltak emberek, akik olyan pártról álmodtak, mely csak azért akarna uralomra jutni, hogy minden uralmat és így a magáét is lehetlenné tegye. Ma már az ilyen érzelgős vagyis inkább émelygős gondolatban csak olyan félművelt emberek lelhetnének örömet, kik egy OHNET-féle regényt nem tudnak az életvalóságtól megkülönböztetni. De ha tekintetbe vesszük, hogy MARX férfikora a romanticismus virágzásának szakába esik bele, akkor bírálatunk éle vele szemben eltompul. Ő valósággal hitte, hogy a proletariátus hivatása, a közhatalmat csakis azért ragadni magához, hogy a közhatalmat megszüntesse. Ő ezt ugyanis így czirkalmazta ki a csalhatatlan hegeli dialektika segítségével. Ks mialatt ez a regényes gondolat lelkében megfogant, bizonyára szentnek vélte magát és úgy érezte, hogy gloria ragyog a feje körüli. Bizony ilyenek a bohó ideológusok!

És most talán már érthetővé válik az is, miért kell MARX-OI összekötő kapocs gyanánt tekintenünk a XIX. század első és második felének socialismusa között. A század első felében ugyanis – mint említettem – a socialismus még csak »vörös rém«, »vörös kísértet« volt, mely világfölforgató elméletekben és véres pucokban vagy merényletekben tört fölszínre, valódi lényét azonban a politikai küzdötéren még nem fejtette ki. Először csak 1848-ban jelentkezik a hivatalos állami életen belül és csak Louis BLANC által nyer valamelyes politikai formát, de igazában csak a század második felében alakú azzá a politikai jellegű, parlamentias socialismussá, amilyennek ma ismerjük. MARX ennek a fejlődési útvonalnak éppen a kellő közepén áll. Ő ugyanis határozottan akarja, hogy a proletariátus politikai párttá, politikai hatalommá váljék, sőt, hogy az állami dictaturát magához ragadja, de, mint láttuk csak azért, hogy minden államiságot és politikai életet megszüntessen. Vagyis ő egyben akarja és nem akarja a socialismusnak politikai úton való érvényesülését.

MARX még ama regényes socialismus képviselője, mely a politika iránt, noha szükségét érzi, mégis a legteljesebb megvetéssel viseltetik. Mindazonáltal föntemlített kortörténeti irataiból kiderül, hogy fejlődése folyamán szeme egyre élesedik a tulajdonképpen épeni politikai rugók iránt is, s ha szerencsésen megtud feledkezni dogmájáról, hogy csak a gazdasági életnek van realitása, akkor igen mélyen belelát a politikai élet bonyodalmaiba is, amint ez pl. szép cikksorozatából, melyet 1851-52-ben a »Daily Tribune« new-yorki lapnak a forradalomról írt, kiderül, s melyet KAUTSKY »Revolution und Kontre-Revolution in Deutschland«, címen németre fordított. Fájdalom azonban, MARX nem képes dogmájáról tartósan lemondani, melyhez a »Credo quia absurdum« elve alapján ragaszkodott. A politikai életet minden áron merően gazdasági életre akarja visszavezetni és ezzel a törekvésével mesterségesen elhomályosítja politikai látását. Innen van, hogy nála a forradalom egyszer politikai jelenség, máskor pusztán gazdasági krízis, egyszer csináltatik, máskor magától csinálódik.

MARX-ot olvasva, éreznünk kell, hogy a társadalomtan, mint tudomány, máig is milyen kezdetleges állapotban van, úgy hogy a társadalom életére vonatkozó legelemibb igazságok sincsenek tudományosan megállapítva. Ilyen elemi igazság volna pl. az is, hogy a társadalomnak ép úgy, mint valamely szervezetnek, vannak speciális életműködései, specifikus életműködéseken értve azokat, melyeket másnemű életműködésekre »visszavezetni« nem lehet. A látást nem lehet hallásra, a hallást nem lehet szaglásra, a szaglást nem lehet tapintásra stb., az idegműködést nem lehet izomműködésre visszavezetni. Ez a specifikus életműködések elve, mely nemcsak a biológiai szervezetekre, hanem a társadalmi életre vonatkozólag is érvényes. A társadalomnak is vannak specifikus életműködései, mint pl. a gazdasági élet s a tudományos élet, melyek egymásra semmiképpen nem vezethetők vissza, noha egymással kölcsönhatásban állanak. A társadalomtanak egyik igen fontos problémája volna annak megállapítása, hogy melyek a társadalomnak specifikus, fajlagos vagy különszerű életműködései, és miként lehet azt valamely társadalmi életnyilvánulatról szigorúan bizonyítani, hogy az fajlagos jellegű, azaz más életműködésekre vissza nem vezethető. Úgy látszik, hogy a társadalomtan

ezt az alapproblémát még nem fogalmazta meg világosan; én legalább semminemű sociológiában nem találtam annak bizonyítását, hogy pl. a politikai élet ép olyan fajlagos jellegű, mint a gazdasági élet, és hogy, bárha legszorosabb benső kapcsolatban vannak, mégis soha egymásra vissza nem vezethetők, vagyis hogy az egyiket a másikba belemlasztani nem lehet, ha csak a társadalom tönkjét fölidézni nem akarjuk. Ha a sociologia szigorúan megállapította és fölsorolta volna az emberi társadalom spécifions életműködéseit, vizsgálva azoknak egymástól való kölcsönös függését, akkor az a MARX-féle gondolat, hogy a társadalomnak voltaképen csak egyféle valóságos életműködése van (a gazdaság), a gondolkozó emberek számára régen el volna intézve. Midőn MARX minden társadalmi életműködést a gazdasági termelési folyamatra vezet vissza, akkor egyrészt mysticus homályba burkolózik, hogy mi is az az úgynevezett »visszavezetés«, másrészt pedig az a látszat áll elő, mintha a társadalomnak nem is volnának specificus életműködései. Már pedig, ha a physiologus tagadni kezdené, hogy az idegműködés valami más, mint az izomműködés, és azt követelné, hogy az idegműködést izomműködésre vezessük vissza, akkor az élettan, mint tudomány, lehetetlenséggé válnék. Hasonlóan lehetetlenséggé válik minden társadalomtudomány, ha pl. technika, gazdaság, politika, tudomány stb. mint életműködések megszűnnek specificusak lenni, és ha szabad valamennyit egyikükre » visszavezetni «.

XII.

Aki nem csak általánosságban, hanem részletesen is meg akar győződni, hogy mily lehetetlenség a politikai életet merően gazdaságira visszavezetni, az olvassa el MARX-nak az 1848-iki francia forradalomról írt értekezését (»Die Klassenkämpfe in Frankreich«), mely a MARX által 1850-ben kiadott »Neue Rheinische Zeitung« folyóiratban jelent meg, s melynek külön kiadásához ENGELS 45 évvel később, 1895-ben igen érdekes előszót írt. Ebben az előszóban az öreg ENGELS tiszteletreméltó nyíltszívűséggel ismeri be azokat az alapvető tévedéseket, melyekbe (1883-ban elhunyt) bajtársával, MARX-szal estek volt a francia forradalom fölfogására vonatkozólag. Azt természetesen nem várhatjuk ENGELS-től, hogy e tévedések okát

is föltárja előttünk, mert akkor egyszerűen meg kellett volna tagadnia egész socialista meggyőződését: ámde, amit ő maga kifejtene nem képes, azt szavainak logikai következménye gyanánt könnyen hozzátoldhatja a figyelmes olvasó.

»Midőn a februáriusi forradalom kitört, – mondja ENGELS – a forradalmi mozgalmaknak fölfogására, azoknak föltételeire és folyamatára vonatkozólag, mindnyájan az eddigi és főképen a franciaországi forradalmi tapasztalat ígérete alatt állottunk. Hiszen épen Franciaországból, mely már 1789 óta játszott vezérszerepet a szárazföldön, indult ki most is az általános európai forradalmi zivatarnak jeladása. így hát magától értetődött és elkerülhetetlen volt, hogy fölfogásunk az 1848 februáriusi, Párizsban proclamait »socialis« forradalomról, a proletariátus forradalmáról, erősen színezve volt az 1789. és 1830-iki forradalmak képei által.« Vagyis ENGELS-ék főként a nagy francia forradalom mintája szerint fogták föl a 48-iki forradalmat és meg voltak győződve, »hogy a nagy és elhatározó harcok napja immár fölvirradt és hogy a döntésnek egyetlen hosszas és változó szerencsével vívott forradalmi válságban kell elkövetkeznie: s ez a döntés nem lehet más, mint a proletariátusnak végleges diadala.« (Klassenkämpfe pag. 6.) ENGELS-ék meg voltak győződve, hogy már az 1848-iki forradalom, illetve annak folytatása meghozza a socialismus győzelmét, úgy hogy nekünk az ő reményük értelmében már régóta olyan társadalomban kellene élnünk, melyben osztályok nincsenek s melyből a politikai étellel együtt az államok is kivesztek.

»A történelem azonban meghazudtolt bennünket is, s akkori nézetünket illusio-nak bizonyította«, mondja ENGELS folytatólag. Ez a csalódás abból állott, hogy, midőn az 1848-iki forradalmat leverték, ENGELS-ék ép úgy, mint a többi emigránsok, – itt különösen az Angliába menekült emigránsokról szólok, – nem tudták elhinni, hogy a forradalom valósággal véget ért legyen. Az a forró vágy töltvén el őket, hogy a forradalom minél előbb fölújuljon, teljességgel meg is voltak győződve, hogy annak újabb föllángolása a legrövidebb idő alatt várható. MARX-ék voltak arányoslag még a legkétkelkedőbbek emigráns társaik között, de azért ők is erősen hittek epedésük tárgyában: a visszatérő forradalomban. »A forradalom meghalt! – Eljén a forradalom!« kiált föl MARX a »Neue Rheinische

Zeitung« első füzetében (1850), jeléül annak, hogy bízva bízik a forradalom folytatásában. MARX-ék újra is szervezték 1850-ben Londonban a »Bund der Kommunisten«-t, s a megnyitó beszédben így nyilatkoztak: »A forradalom küszöbön van s vagy a francia proletariátus lázadása, vagy a szent sző vétség-támadása a forradalmi Bábel ellen fogja fölidézni.« – De még 1851-ben is azt írja MARX a »Tribune«-nais, hogy valószínűleg csak rövid nyugvó pont az, mely a forradalom első fölvonását a másodiktól elválasztja. Csakhogy ez a sóvárgott második fölvonás semmiképen sem akart elkövetkezni és MARX ebben az időszakban vált ama TANTALUS-sá, akinek őt mondtam. A forradalmi korszak Európára nézve véglegesen lezáródott s a világ politikailag majdnem ellenkező irányban fordult, a hogy azt MARX-ék képzelték, mert hiszen a nemzeti gondolat (német egység, olasz egység) vált iránytűjévé a történelmi fejleményeknek. Bizony MARX-nak súlyos, keserű csalódásokon kellett keresztül menni, melyek őt ama nehéz földat elé állították, hogy kritikailag leszámoljon a Forradalomról s általán korának történetéről alkotott fölfogásaival. A Forradalommal leszámolni pedig annyit jelentett reá nézve, mint leszámolni egész világfölfogásával, egyéni szenvedélyeivel s az e szenvedélyekből eredő mérhetetlen tévedésekkel. Minek is mondjam, hogy ehhez nem lehetett meg neki a szükséges ereje.

Láttuk, hogy ENGELS egy pillanatra a 48-hoz kötött hamis várakozásainak okát abban kereste, hogy a forradalom lefolyását nagyon is az 1789-iki forradalom mintája szerint bekövetkezendőnek remélték. ENGELS itt valóban rátapint minden tévedéseik igazi okára, csakhogy nem képes saját sejtelmét világos tudattá emelni. Azt kellett volna megvizsgálnia, hogy helyes volt-e a fölfogás, melyet ők az 1789-ről alkottak maguknak, avagy csak kritikátlan dogmaszerű nézetük volt-e a nagy forradalomról? És akkor valóban kitűnt volna, hogy az 1848-iki forradalom lefolyásában azért kellett oly nagyon csalódnok, mert az 1789-iki forradalom jelentőségét teljesen félreértették. Ők ugyanis már a nagy forradalmat is egyoldalúan gazdasági szempontból fogták föl, a mennyiben nem láttak benne egyebet, mint a bourgeoissie termelési rendszerének győzelmét a hűbéri világ termelési rendszere fölött. Ezt a félszeg gazdasági fölfogásukat vitték át az 1848-ra is s analógia szerint így kö-

vetkeztettek: valamint az 1789-ben a bourgeoisie és az ő termelési rendszere kerekedik a hűbériség fölé, azonképen 1848-ban a proletariátus és az ő termelési rendszere (a collectivismus) fog diadalmaskodni a lejárt bourgeoisie fölött.

Ámde, miután az 1848 ellenkezőjét hozta meg annak, amit tőle vártak, (amennyiben a proletariátus minden ponton, a hol önállóan lépett volt föl, vereséget szenvedett), arra a gondolatra kellett volna jutniok, hogy tehát az 1789-iki forradalmat is hamisan fogták föl, mert az sem volt olyan tisztán gazdaságtani jelenség, aminek ők minden áron tekinteni akarták. Csakhogy erre az egyszerű logikai következtetésre nem fanyalodhattak rá, mert akkor egész socialista hitüket föl kellett volna adniok. Tovább is ragaszkodtak tehát ahhoz, hogy az 1848-iki forradalom lényegében véve tisztán a gazdasági élet folyománya volt, s meg voltak róla győződve, hogy az 1848-iki forradalmat tisztán az 1845-46. burgonyabetegség s a rossz aratások, valamint az 1847-iki világkereskedelmi válság okozták volt. (Klassenkämpfe pag. 8 és 24.) A reactio győzelmét és a forradalmi kedv megcsappanását 1849 és 50-ben pedig abból magyarázták, hogy ezek igen jó esztendőek voltak, melyekben ipar és kereskedelem nagy föllendülésnek örvendett. MARX-ék tehát lestek a rossz esztendőket, mert a gazdasági válságoktól várták a forradalom fölújulását. »Új forradalom, mondja MARX, csakis új gazdasági válság kíséretében léphet föl, de ezzel együtt szükségképen ki is tör.« Igaz, hogy 1850 óta is voltak gazdasági válságok, és forradalmak még sem törtek ki, de ez nem rendítette meg MARX-ék hitét, hogy forradalmak csak gazdasági válságokból eredhetnek, s hogy általán a politikai élet magában véve semmi jelentőséggel nem bír, mert csak viszfénye az egyedül valóságos gazdasági életnek.

Noha tehát a tapasztalat is teljesen meggyőzhette volna MARX-ot arról, hogy a forradalmakat általában véve nem lehet pusztá gazdasági válságokra visszavezetni, ő, legkeserveőbb csalódásain is túltéve magát, csökönnyösen ragaszkodott alapdogmájához. Ragaszkodnia kellett hozzá, mert különben föl kellett volna adnia socialista hitét és eltévesztettnek kellett volna tekintenie egész életét. Hogy a proletariátus nem győzött 1848-ban, úgy a mint ezt ő föltétlenül várta, arra azt a magyarázatot találta, hogy a gazdasági viszonyok akkortájt

még nem érlelődtek annyira, hogy ily győzelmet lehetővé tettek volna. A capitalista termelési rendszer megbuktatásának ideje 1848-ban még nem érkezett volt el, mert az egész szárazföldnek ipari élete arányosan még kezdetleges volt, és Németországnak, s annál fokozottabb mértékben az egész keleti Európának, nagy gazdasági átalakulásokon kellett még átmenniök, hogy a nagyipar hatalmas kifejlésével a proletariátus súlya kellőképpen megnövekedhessen. Hiszen a párizsi Commune uralma 1871-ben, vagyis húsz évvel később is, csak újabb bizonyítást nyújtott arra nézve, hogy a proletariátus uralmának ideje még mindig nem érkezett volt el, mert a gazdasági viszonyok ilyen uralom megalapítására még nem voltak kellően fejlettek. - MARX nem veszi észre, hogy mily szánalmas hatást tesz ez a mentegetődzése a gondolkozó emberre. Hiszen, ha még húsz évvel később sem érkezett volt el a proletariátus uralmának ideje, miféle lelkiismeretlenség kellett ahhoz, már 1848-ban ezt az uralmat tűzni ki célul a munkástömegek elé? A »socialis forradalom«-nak időelőtti hajszolása egyrészt csak meglassította a »capitalista termelési rendszer« tovább fejlődését, vagyis még jobban kitolta az időpontot, mely a proletariátus uralmát állítólag meghozhatta volna, másrészt pedig ezernyi munkástömegeket vitt az akkoriban elérhetetlen célokért a forradalmi vágóhídra. Az ember csodálkozik a fölött, hogy ENGELS-ék milyen könnyű lélekkel vallják be 1895-ben, mennyire időelőttieknek tekintik az 1848-iki, sőt még az 1871-iki véres communista háborgásokat. Ha úgy áll a dolog, hogy a capitalista rendszer igen magas fejlettsége, illetve a nagyipar óriási fölvirágozása szükségszerű előfeltétele annak, hogy a proletariátus uralomra juthasson, akkor a képzelhető legnagyobb lelkiismeretlenség kell ahhoz, hogy a munkásvilágot forradalomba hajszolják, mikor győzelmének még minden föltételei hiányoznak. Azt ugyanis, hogy 1848-ban Németország még nem volt nagyipari állam, s annál kevésbé a tőle keletre eső államok, még a vak is láthatta: s olyan emberek, mint ENGELS-ék, kik egész életükön át a gazdasági élet tanulmányozásával foglalkoztak, ezt még jobban láthatták, mint bárki más. Másrészt pedig a communista manifestum bizonyítja, hogy ENGELS-ék már 1848 előtt is hirdették azt a fölfogásukat, hogy a proletariátus uralomra jutása a capitalista termelésnek magas fejlettségi fokát

tételezi föl. Nos, ezt így fogva föl és látva hazájuk gazdasági fejletlenségét 1848-ban, ENGELS-ék miképen egyeztethették össze lelkiismeretükkel, hogy 1848-ban communista tűzcsóvát dobjanak a 36 államra tagolt, kezdetleges német világba, mely akkortájt, – amint ezt a frankfurti nemzetgyűlés szálnalmas szereplése mutatta, – még elemi alkotmányos iskolázottság nélkül is szűkölködött.

Különben az 1848-iki német forradalom csetepatéinak valami túlságos jelentőséget nem tulajdoníthatunk s annál kevésbé MARX-ék akkori communista izgatásának német földön, úgy hogy erre a tárgyra több szót nem vesztegetünk. Miről van itt szó? Arról, hogy ENGELS-ék, noha beismerik az 1848-iki forradalomról alkotott fölfogásuk hamisságát, minden áron el szeretnék fátyolozni, hogy ebben az egy beismerésben egész gondolkodásuk, socialista rendszerük csődje bennfoglaltatik. Mert mi körüi forog voltaképen egész gondolkozásuk? Az 1789-iki és 1848-iki forradalom körüi. A revolutionismus körüi. Minden elfogulatlan gondolkozó tudja, hogy ezek a forradalmak a nemzetek politikai történetének mily óriási jelentőségű eseményei. Ámde MARX-ék ezeket a politikai katastróphákat merően gazdasági katastróphákra akarják »visszavezetni«. Ki akarják nullázni a forradalmakból specificus politikai tartalmukat, úgy hogy csakis specificus gazdasági tartalmuk maradjon meg. Az 1789-iki forradalomnak szerintük az volt egyedüli lényeges tartalma, hogy a bourgeoisie termelési rendszerét, a nagytőkét, juttatta diadalra a hűbéri termelési rendszer fölött. Ezt a fölfogásukat terjesztették ki speculativus vakmerőséggel az egész világtörténelemre, s így jött létre a »történelmi materialismus« című elméletük, mely az egész világtörténelemből ki akarja nullázni a különyszerű politikai (s egyéb ideológiai) tartalmat, úgy hogy egyedüli lényege gyanánt tisztán gazdasági tartalma maradjon meg.

Most jött azonban elméletük döntő nagy próbája: az 1848-iki forradalom. Ebből is előre kinulláztak minden politikai tartalmat, a mennyiben azt várták, hogy ez a forradalom a proletariatus-nak képzeletbeli »collectivista« termelési rendszerét fogja győzelemre juttatni a nagytőkés termelés fölött. Csakhogy a 48-nak ez a várt gazdasági tartalma teljesen elmaradt. Nagy és nevezetes politikai eseményeket hozott, de nem hozta a

gazdasági collectivismust. MARX-ék tehát nem csekély zavarban voltak, mert érezték, hogy egész gondolkozásmódjuk válságba jutott. Ebből a válságból azt a kibúvót találták, hogy az 1848-iki forradalom csak a gazdasági viszonyok éretlensége folytán nem hozta meg a jelzett gazdasági tartalmat, de egy újabban kitörendő forradalom majd csak meghozza azt. Gondolkozásuk csődjét tehát szerencsésen valamely későbbi terminusra odázták el.

Be fogom azonban az öreg ENGELS szavaiból bizonyítani, hogy ez a kibúvó semmi egyéb, mint kibúvó, és hogy MARX legbensőbb híve s munkatársa, a nélkül, hogy észrevenné, maga is p o l i t i a i alapokra helyezi át gondolkozását, s ezzel önkéntelenül beismeri, hogy a politika nem csak viszfénye a gazdasági életnek, hanem maga is speciíicus önállósággal bíró tényező, még pedig olyan tényező, melytől, a többek közt, a munkásvilág jövője is függ. Mihelyt azonban valaki a politikát ilyen tényezőnek elismeri, akkor a marxismust – akár beismeri ezt, akár nem – már föladta.

Előszavában ugyanis ENGELS oda jut, hogy, a revolutionismust sutba dobva, a parlamentias socialismustól várja a munkásvilág jobb jövőjét. Évtized múlt el ugyanis évtized után, jöttek olyan hatalmas gazdasági világválságok, minők az 1857-iki és az 1873-iki válságok, de az a bizonyos forradalom, mely a collectivista termelési rendszert emelte volna győzelemre a capitalismus fölött, csak nem akart beköszönteni. Egyáltalán a forradalmak kora, hogy-hogy nem, a XIX. század második felében lejárt, a hadászati viszonyok is teljesen átalakultak, a régi stílusú rebellió: az utczai barricad-harcz lehetetlenséggé vált, úgy hogy forradalomra még csak gondolni sem lehetett. A világ mindenképen átalakult és – vele együtt átalakult a socialismus is! Kitént, hogy nem a socialismus alakítja át a világot, amint, ezt a socialista vezérek kérkedve hirdették, hanem a világ alakítja át magát a socialismust, a socialista vezérek eszméit., és a többi közt ENGELS-ék gondolkozását is.

»A világtörténelem iróniája mindent a feje tetejére állít«, kiált föl az öreg ENGELS. »Mi, a forradalmárok, a fölforgatók., mi jobban boldogulunk a törvényes, mint a törvénytelen eszközökkel.« Ejnye, ejnye, ki hitte volna, hogy a revolutionismus-egyik főapostola ilyen húrokat fog majd a század végén pengetni. Nem mondom, hogy az öreg forradalmár könnyű szívvel

adta föl ifjú korának imádott csalképeit, de, bárha kissé nehe-zére esik, mégis csak örömmel állapítja meg, hogy a socialis demokratia Németországban törvényes politikai pártélet keretein belül, nem pedig a régi forradalmi alapon, fejlődik tovább. És bizony furcsán érinti az olvasót, ha látja, hogy ENGELS föl-sorolja a német socialis demokrata párt szavazóinak növekedé-sét: 1871-ben 102,000, 1874-ben 352,000, 1877-ben 493,000 szavazat. A socialista törvény hatása alatt ugyan 1881-ben lelohad a szavazatok száma 312,000-re, de aztán következik csak a nagyarányú terjeszkedés: 1884-ben 550,000, 1887-ben 763,000, 1890-ben 1,427.000 szavazat. »Ha ez így megy tovább, – kiált föl az öreg illusionista – akkor a század végéig meg-hódítjuk a társadalom középső rétegeinek nagyobb részét, a kispolgárokat, valamint kisparasztokat, úgy hogy az ország döntő hatalmává nőjjük ki magunkat, mely előtt minden más hata-lomnak akarva-nemakarva meg kell hajolnia.« (Klassenkämpfe pag. 17.).

Egykor a forradalomtól várta, most, szavazatokat számlál-gatva, ezeknek gyarapodásától reméli tévedéseinek győzelmét. Ő nem harag, hanem mélységes szomorúság tölt el bennünket illetén emberi gyöngeségek szemléletén. Hát hova lett a kegyet-len, a kérlelhetetlen osztályharcz elve, mely erőszakkal akarta megdönteni a meglévő társadalmi rendet? Elolvadt, elpárolgott; álom volt, a XIX. század első felének egyik lázas álma. A második felében a forradalmárok szavazatokat számlálgatnak, s úgy látszik, hogy ilyen unalmas munka mellett is tovább szövik elaggott ábrándjaikat. Igaza van ENGELS-nek: »A világ-történelem iróniája mindent a feje tetejére állít.« De úgy lát-szik, hogy, akik így tótágast állanak, ezt az állapotukat nem is röstellik.

Mert nemde mondanom sem kell, hogy az általános válasz-tói jog, melyre ENGELS a socialismus jövőjét agg napjaiban alapítja, tisztán és merően politikai intézmény, melyet gazdasági folyamatokból kimagyarázni teljes lehetetlenség, hiszen az általános választói jog valami olyan jog, melyben eltűnik minden gazdasági különbség. Egy merően politikai intézményt, tart tehát olyan alapvető jelentőségűnek, olyan valószínű hatalom-nak, mely idővel győzelemre juttathatja a collectivista termelési rendszert a nagytőkés termelés fölött. De ha különyszerű politikai

intézmények az előzetes föltételei annak, hogy a gazdasági termelés rendszere átalakulhasson, akkor hová lett a híres »történeti materializmus«, melynek értelmében csak a gazdasági életnek van realitása, ellenben a politikai élet (mint minden más ideológia) csak viszfénye, reflexje a termelési viszonyoknak. Úgy látszik, hogy ez is elolvadt, elpárolgott az egész marxizmussal egyetemben.

ENGELS azonban úgy tünteti föl a revolutionismus föladását, mintha az csak a »taktika« változtatása volna, az elvek teljes föntartása mellett. De a fönti fejtegetésből, azt hiszem, eléggé kitűnik, hogy az olyan socialismus, mely jövőjét a szó szoros értelmében vett politikai intézmények fölhasználására alapítja, nem lehet többé marxizmus, hanem annak csak látzata. Az igazi MARX-féle socialismus azon a regényes gondolaton épül föl, hogy a proletariátus forradalom útján, magához ragadja a politikai közhatalmat és ezt arra használja föl, hogy minden politikai közhatalmat a világból kiküszöböljön. Minél jobban belemegy tehát a munkásvilág a meglévő politikai életbe, minél jobban részesévé válik a meglévő társadalmi rend politikai intézményeinek, annál inkább távolodik a tulajdonképeni marxismustól, mely panoekonomikus természeténél fogva elemi irtózáttal viseltetik a bourgeoisie-nak minden »politikai ideológiájával szemben.

Ha tehát azt látjuk, hogy a német socialis demokratia politikai és parlamentias párttá való szervezettsége daczára túlnyomó részében a marxismushoz való hithű ragaszkodásának látszatát akarja föntartani: akkor ez nem csekély önámításról és őszinteség hiányról tesz világos tanúbizonyságot. ENGELS nyíltan kimondja, hogy a munkáspárt csak azért használja föl a meglévő társadalmi rend politikai intézményeit, hogy emez intézmények ellen harcot folytathasson. (Klassenkämpfe előszava pag. 13.) Vagyis a munkásvilág nem jóhiszeműen él a meglévő rend politikai intézményeivel, hanem csak azzal a hátsó gondolattal helyezkedik parlamentias alapokra, hogy, végül is, hatalomra jutva, szétrombolhassa ugyanazokat az intézményeket, melyek által hatalomra jutott. Az ilyen gondolkodásban és eljárásban nemcsak rút alattomoság, hanem nagyfokú önámítás is rejlik. Nem lehet ugyanis a meglévő rend politikai intézményeit céljainkra fölhasználni, úgy, hogy azoknak szelleme

a használat folytán lényünkhöz ne tapadjon. A parlamentiasság egyre nagyobb mértékben reá nyomja bélyegét a socialis demokratiára, s ezzel az ellenállhatatlan fejlődési folyamattal szemben minden szabódás hiábavalónak bizonyul. Hiszen csak a minapi nürnbergi congressus tárta föl a világ előtt azt a mélységes meghasonlottságot, melyben a német socialis demokratia leledzik, annálfogva, mert az egyik fél több jóhiszeműséget vihet bele a parlamenti küzdelmekbe, mint a másik. Az egyik fél, különleges viszonyainál fogva, megengedhetőnek tartja az állami költségvetés megszárazását, a másik nem. Es ez utóbbi hiába igyekszik amarra a maga nézetét reáerőszakolni, mert a parlamenti élet mindenképen csak lejtő, melyen haladva a német socialis demokratia, egyre jobban távolodik a marxismustól.

Éppen ez a helyzet teszi érthetővé, hogy a német socialis demokraták miért ragaszkodnak látszólag fokozódó fanatismussal a marxismushoz. Érzik ugyanis, hogy valamely ellenállhatatlan fejlődési folyamatnál fogva egyre jobban távolodnak MARX-tól, mert egyre jobban beleolvadnak a meglévő társadalom politikai életfolyamatába. És minél tovább haladnak ezen a lejtőn, látszólag annál csökönyösebben ragaszkodnak MARX elméleteihez, mert azt hiszik, hogy ily módon elméleti tanítással ellensúlyozhatják gyakorlati letérésüket a 48 előtti forradalmi socialismus útjairól. Pedig csak azt érik el, hogy egyre kirívóbb lesz a különbség elfogadott elméletük és gyakorlati pártéletük között. A történelem sok példáját nyújtja annak, hogy politikai pártok czégérül használnak föl embereket és elméleteket: így jár el a német socialis demokrata párt a marxismussal. Igaz, hogy a marxismusknak meg is van az a bizonyos rugalmassága, melynél fogva czégérül használható. Minthogy önellentmondásokból épül föl, alig van olyan tétele, melyek ellenkezőjét is ne lehetne belé magyarázni. Meg van benne az erőszakkal csinálendő forradalom, de ez el is van tompítva magától csinálódó gazdasági átalakulássá. Teljesen gazdasági tartalma van ugyan, de a proletariátusnak politikai hatalomra való törekvését is követeli, noha a politikát pusztá ideológiának minősíti. – Ha tehát a marxismust tisztán a gyakorlati politika szempontjából tekintjük, akkor az nem egyéb, mint kétszínű átmenet a forradalmi socialismusból a parlamentias socialismusba. Ennek az átmenetnek senki sem jobb képviselője, mint maga az öreg ENGELS, aki teljesen meg-

barátkozik a socialis demokratiának politikai jellegű pártfejlődésével és kijelenti, hogy »mi forradalmárok« jobban boldogulunk a törvényes, mint a törvénytelen eszközökkel.

Érdekes tény, hogy a socialisták maguk is kezdik észrevenni, hogy valamelyes ellenállhatatlan fejlődési folyamat, melyről számot adni nem tudnak, észrevétlenül átalakította gondolkozásukat a XIX. század második felében, úgy, hogy többé nem azok, akik még néhány évtized előtt voltak, és, ha MARX híveinek vallják is magukat, igazi hitük a marxismusban megtörött. Jellemző világosságot vet erre a fejlődési folyamatra ama legújabb socialista felekezetnek keletkezése, mely magát syndicalistának nevezi. Ezek a syndicalisták bírálóknak vetik alá a socialismus fejlődésének történetét a XIX. században és ahhoz az eredményhez jutnak, hogy a socialismus »degeneratio«-nak indult, elfajult. Azt lobbantják a socialista mozgalom szemére, hogy ellapúit, conventionalissá lett, elvesztette hajdani forradalmi erejét, szóval »elpolgáriasodott.« A romlás okát abban keresik, hogy a socialismus, a parlamenti érvényesülés terére lépén, ebben az érvényesülési hajszában, politikai kapaszkodásban elvesztette önmagát. Hogy a socialista jelölt minél több szavazatra tegyen szert és hogy minél több socialista jelöltet lehessen a képviselőházba juttatni, a pártnak mindenféle elvi alkuba kell bocsájtkoznia. Hogy pedig a parlamenten belül egyre nagyobb befolyáshoz lehessen jutni, kénytelen, a helyzetekkel megalkudva, opportunistá jellegű politikát folytatni. Így a socialismus a kapaszkodók új osztályát nevelte föl, mely socialista jelszavak segítségével politikai szerepléshez jut a parlamentben, s, mint a francia példa mutatja, miniszteri székekbe is emelkedik s, a socialismust látszólagos győzelemhez juttatva, voltaképpen minden tartalmától megfosztja, a szó szoros értelmében lejárátja.

A syndicalisták egyenesen a marxismust teszik felelőssé azért, hogy a socialismust ilyen veszedelmes lejtőre juttatta. Szerintök MARX socialismusa voltaképpen elárulta a munkások s a munkásforradalom ügyét, mert, noha a forradalom szólásait puffogtatja, alapjában véve a politikai útra, a pártalakulás útjára s a parlamentiasság mocsarába terelte a socialismus ügyét, miáltal annak egész lényegét meghamisította, korhadásnak indította.

A syndicalisták meg akarják tisztítani a socialismust a marxismustól s annak minden politikai és parlamentias fejleményeitől. Vissza akarnak térni a 48 előtti forradalmi soeialismushoz s a szakszervezeti életre, az általános strike-ra stb. helyezik a főszűlyt. Nem szükséges, hogy positivus törekvéseiket részletezzem, mivelhogy csak azért mutattam reájuk, mert föl ismerik a marxismusnak felemás természetét. Bírálatak azonban fölűletes, a kérdések velejéig nem hatolnak s ennél fogva a marxismus gondolatkörének rabjai maradnak, noha nagyon erőlködnek abból kiszabadulni. Akik a syndiealismus iránt mélyebben érdeklődnek, azokat GEORGES SOREL munkáira és a „*Le mouvement socialiste*” folyóíratra utalom, mely a syndicalista irányzatnak képviselője”.

Mezőgazdasági socialismus Magyarországon.

Írta: ALEXY LAJOS.

Mezőgazdasági socialismuson a mezei munkásosztálynak sorsa javítására irányuló azt a törekvését értjük, amely a termelés közösségét tekinti végcélül. Ha tehát e kérdéssel foglalkozunk, mindenekelőtt e törekvések alanyát, a mezei munkásosztályt, kell megismernünk és pontosan körülírnunk. Magyarországon e társadalmi osztályhoz tartoznak:

1. a mezőgazdasági napszámosok, akiknek száma
hozzátartozóikkal együtt 3,016.129
 2. a mezőgazdasági cselédek, számuk 1,233.784
 3. a törpebirtokos napszámosok, számuk 1,529.365
- Összesen : 5,779.278

vagyis az ország lakosságának 32%-a.

A három alosztály oly szoros összefüggésben áll egymással, hogy az egyikből a másikba való átlépés az illetőnek társadalmi és jórészt gazdasági helyzetén sem változtat. Nem azt kell ezen értenünk, hogy mind szervezett, osztálytudatos munkáselem volnának, hanem, hogy a földműveléssel foglalkozó népességnek e részében találhatjuk meg a jelen állapotokkal való elégedetlenség csiráit. Ez az elégedetlenség, itt megismerendő okok hatása alatt, fölkelte az osztálytudatot, a szervezkedés vágyát, amely a kezdetlegesebb földosztási ábrándoktól föl a kommunista eszméig különböző törekvésekben nyer kifejezést. A mozgalom nálunk még gyermekkorát éli, s így helyenként és időnként szemlélhetjük annak egyes tüneteit. Épen ezért tartózkodva az általánosítástól, részleteiben kell megismernünk, hogy egy-egy képet alkothassunk róla. A kérdést érdekessé teszi az a körülmény, hogy szervezett mezőgazdasági proletariátust Magyarországon kívül még csak Olaszországban találhatunk, s legföljebb Oroszországban van kilátás arra, hogy hasonló törekvések kerüljenek fölszínre.

Kérdésünk tárgyalásában először is a mai mezei munkásosztály és a mezőgazdasági socialismus kialakulásának történeti okaival ismerkedünk meg, majd, az elméleti alap érintésével, áttérünk a mozgalmak történetére. A mezei munkásság jelen helyzetének megismerése után az életben levő és készülő tételes társadalompolitikai törvények, illetőleg reformtervek rövid áttekintésével fejezzük be fejtegetésünket. Arra törekszünk, hogy a kérdést minél több szempontból ismertessük meg, bár a külföldi hasonló mozgalmakat, valamint a tételes intézkedéseket, mivel nincsenek a tárgyalás szoros összefüggésben, nem fogjuk érdemileg megismerni.

Az úrbériség idejében kétféle jobbágy volt, u. m. telkes és teleknélküli jobbágy, vagy zsellér. Az utóbbinak lehetett esetleg háza is. A zsellérek a mai mezei munkásosztály ősei. 1830 után mozgalom indult meg egyes gazdagabb jobbágyközségekben a jómódú jobbágyok között, hogy a földesúrnak szolgáltatott úrbéri kötelezettségeik alól pénzért fölmentést nyerjenek. Ezt az örökváltságot számos községben körösztil is vitték, s így az úrbéres gazdából földbirtokos, a zsellérből pedig mezei munkás lett. Az így megvagyonosodott gazdák ugyancsak szűkeblűen bántak el a volt zsellérekkel, a közös legelőkről kitiltották őket, ellenben a váltság-pénzt beszedték tőlük. Az 1848. IX. t.-cikkkel megszűnt úrbériség szintén a gazdag földes jobbágyok javára vált, mivel az az úrbériség terheit levette róluk, és ők önálló földbirtokosokká lettek. Méltányosabb volt a törvényhozás az örökváltsági intézményben, mert ebben a terhet, a földesúrnak adott váltságot, a zsellér is fizette, az előbbiben azonban csak a földes gazdák viselték a terhet.

Az egyedies (individualista) szabadelvűségnek kifejezést adó törvényhozások hibájául rótták föl Európáig, hogy csak jogokat adott a népnek minden gazdasági tartalom nélkül. A kor vezető gondolatait oly eszményi módon megvalósítani igyekvő 48-as törvényeinknek is meg van ez a fogyatkozásuk, s igen természetesen kell találnunk, ha a szabadság, egyenlőség és testvériség szellemében hozott törvények az addig jog és vagyon nélküli népben, mikor a jogot megkapta, a föld utáni vágyat is fölköltötték, amint ezt 1848-ban az ország több helyén a tömeges földosztási törekvésekből láthatjuk. E mozgalmakat azonban a kormány határozott föllépése, a vezetők szigorú meg-

rendszerabályozása után, hamarosan elnyomta. Az első miniszteriumnak nem volt ideje arra, hogy a földesúr és jobbágy közötti összes jogviszonyokat rendezze. Így a közösen használt legelők, erdők, nádasok elkülönítése a szabadságharcz utáni időkre maradt. A birtokelkülönítés az 1853. és 1854-iki nyílt parancsok alapján indult meg. Tömérdek pör keletkezett ebből. A jobbágy bizalmatlanná lett volt földesura és az annak érdekkörébe tartozó úri osztály iránt. Mérnök, szolgabíró a földesúrnál szállott meg, s az igazságtalan földelkülönítés gyanúja, ha föl is teszszük, hogy legtöbb esetben alaptalanul, de valószínűséggel mindenütt fölvetődött. Ha még hozzáveszszük ehhez a fejletlen állapotokkal járó kezdetleges közigazgatás hibáit, a városi és egyéb tisztviselők által elkövetett sikkasztásokat, a melyek a munkásosztály és általában a paraszt szempontjából az úri osztály terhére írandók, az ellenséges magatartást és az úri nép tekintélyének sülyedését nem nehéz magyaráznunk. Még egy határozottan erkölcsi mozzanatot kell kiemelnünk, mielőtt a socialis törekvések gazdasági alap föltételeire térnénk át. A birtokelkülönítés és legelőkiosztás előtt a legkezdetilegesebb gazdálkodás dívott nálunk. Fölszínes (extensivus) állattenyésztés, aránytalanul kevés szemtermelés jellemzik az akkori gazdálkodást. – Ezzel együttjárt a gazda és cseléd közti csekély különbség, a két osztály tagjainak gyakori összeházasodása és az ennek következtében fönnálló patriarchal jó viszony. Bérét természetben kapta, együtt étkezett a gazda családjával. A szemtermelés elterjedésével, a legelők föltörésével ez az állapot lassanként kezdett megszűnni. A beállott jómód következtében, amely a kissé mélyrehatóbban (intensive) űzött gazdálkodással együttjárt, a gazdaosztály már a ruházzkodásban is erősen megkülönbözteti magát. Az újabb időben pedig a gazdák mind általánosabban kezdenek föl hagyni a kosztos cselédek tartásával, s az uradalmakban már az úrbériség megszűnte után behozott konvencziós rendszer a gazdák közt is általánossá vált. Ez a rendszer bizonyos meghatározott mennyiségű élelmiczikkek időnként való kiszolgáltatásából állott, de egyúttal a legtágabb teret nyújtja a gazda részéről történő visszaéléseknek, ami a gazda és munkás vagy cseléd közötti ellenségeskedésnek legfőbb oka volt. A családias viszony megszűnése erősen emlékeztet bennünket az ipari socialismusban mutatkozó hasonló jelenségre. A czéhek megszűn-

tetésével ugyanis ott is megszűnt a munkaadó és munkás közti patriarchai jó viszony.

Visszatérve a kérdésnek fontosabb, gazdasági oldalára, láttuk, hogy a zsellérekből mint alakúit ki az úrbériség megszűntével a vagyontalan mezei munkásosztály. Számukat az ország lakosságának 10%-ra teszik 1848-ban, de aztán lavinaszerűen növekedett az, úgy, hogy napjainkban az országos átlag 327H. Ez 300% növekedés, amelylyel szemben az összes népesség szaporodása alig több 30%-nál. A szegényebb néposztályok nagymértékű szaporodása közismeretű dolog, de ilyen örületes szaporodásra mégsem képesek. Kissé bonyolult dolog ennek a magyarázata; azért a távolabbi okokat is figyelembe kell venni. A közlegelők kiosztása után megkezdődött a gazdaosztály egy részének pusztulása. A könnyű szerrel kapott földet sokan nem becsülték meg eléggé: mások pedig, a vízszabályozás költségeitől rettegve, adtak túl a nekik jutott részen, persze potomáron. A gabonaáraknak az 1850-es években bekövetkezett tartós emelkedése, az ennek következtében beállott jólét általános fényűzésre adott alkalmat, mely szintén megkövetelte a maga áldozatait. Sok községben az esztelenül túlhajtott földosztás a községi vagyon teljes pusztulásához vezetett, ami azután a községi terhek aránytalan növekedését okozta. Az állami terhek is jelentékenyen súlyosbodtak a műveltség haladásával szükségessé vált intézmények létesítése miatt. Legnyomasztóbban nehezettek azonban a kisbirtokosra a magas földárak, továbbá, a mezőgazdasági válsággal kapcsolatban, az alacsony gabonaárak következtében a fokról-fokra emelkedő eladósodás. Lehetetlen kamatokat fizettek a rendezetlen birtokviszonyok között. A 48%-os kamatláb nem is volt ritka az absolutismus alatt s az alkotmány visszaállítása utáni szabad uzsora korszakában. A rendszerű kamatláb 18-24% közt ingadozott. Ilyen viszonyok között a kisbirtokos, aki kénytelen volt pénzt venni föl, a legbiztosabb úton haladt a mezőgazdasági proletariusok táborába. Pedig az Alföld szeszélyes időjárása sok kiscgazdát kényszerített erre. Az 1883-ból való legrégibb adat szerint az összes jelzálogteher 38.9%-a a 10 holdig terjedő birtokokra volt betáblázva. A 10 holdig terjedő gazdaságok pedig igen csekély hányadát teszik ki az összes gazdaságok területének. A 10 holdon alóli gazdák egy része törpebirtokos, tehát az általunk

vizsgált osztályhoz tartozik, és nyomasztó adóssága nem kevéssé járul hozzá ahhoz, hogy elégedetlenkedjék. Hogy az adatainkból kimutatható kisbirtokosok milyen viszonyban állanak ez adósságteherhez, arra nézve lássunk egy a 90-es évekből vett adatot. Hódmezővásárhelyen az összes birtokosok

27%-a	1 holdon aluli gazda,
29%-a	1-5 holdas gazda és
22%-a	5-15 holdas gazda.

A 28% körüli mozgó törpebirtokosság nem a jobbágyság idejéből maradt fenn, hanem a folytonos birtokelaprózódás révén jött létre, melynek bizonyítéka a, sajnos, csak egy évre szóló adatunk, amely szerint Hódmezővásárhelyen:

1 holdas		1-5 holdas gazda
1894-ben	2549,	2706,
1895-ben	2895,	2887.

S így megy ez folyton lefelé; mindig több lesz a törpebirtokos és a törpebirtok. így lesz a főtől vázolt módon a kisgazdából törpebirtokos. Egy hatalmas osztálymozgalom ez, de nem kedvező, nem fölfelé menő irányban, hanem az elszegényedés felé haladó osztálymozgalom. Innen magyarázható meg a mezőgazdasági proletariátusnak aránytalan növekedése.

A mezei munkásosztály megélhetési viszonyainak történetét kutatva, visszatérünk a közlegelők fölöstására, mely a birtokelkülönítés után következett be s amelyből a mezei munkások üres kézzel kerültek ki, sőt még a jószágtartás jövedelmező foglalkozását is abba kellett hagyniok, mert nem maradt közlegelő, vagy szűkkeblű gazdák eltiltották a legeltetést. Szerencsére a mezei munkásság kárpótlást nyert veszteségeiért a robotmunka megszűnése után emelkedő munkabérek s a meg-növekedett munkaalkalom által. Igen fontos tudnivaló az, hogy a munkások akkor egész éven át kaptak foglalkozást. Az aratás átlag kétszer annyi ideig tartott; előtte és utána a felesbe vállalt kukoricza adott nekik meglehetősen munkát, télen át pedig a nagy uradalmakban való nyomtatás foglalkoztatta őket. A feles művelés, ha nem is a legkedvezőbb- művelési mód, mindazonáltal elég nagy áldás volt a munkásra nézve a későbbi viszonyokhoz képest. A föld értékének növekedésével oly kapások lettek a feles földek, hogy robotmunkát kellett érte végezniök, sőt úgynevezett uzsorát is fizettek; majd a

70-es évektől kezdve, mind általánosabbá vált a harmadában való művelés, amely a sertéstartást még lehetővé tette, de már a ráfordított munkát nem jutalmazta kellőképpen.

Az országosan elterjedt nyomasztó viszonyok mellett a helyi tünetekre is figyelemmel kell lennünk. Csanád-, Csongrád- és Békésmegyékben a mezei munkásproletariusok a legnagyobb számmal szerepelnek, a napszámosok, földmunkások, szakmány-munkások óriási hányadát teszik alakosságnak e megyékben. A rosszabbodó főkereseti ágakkal szemben az általános haladással egy csomó új munkaalkalom nyílt meg a mezőgazdasági munkások számára. Csak a legfontosabbakra térve ki, első helyen a vízszabályozási munkálatokat kell figyelembe vennünk. Az 1848 óta mind nagyobb méreteket öltő gátépítésekben előforduló kubikolást eleinte a legátkosabb kényszermunkának tekintették, de megszokták, megtanulták, s így a békési, csanádi, csongrádi parasztmunkás egyedárusi helyzetet teremtett magának az 1875 óta nagy készüléttel megindult ármentesítési, sőt vasút-építési munkálatok végzésében is. Országszerte híresek voltak, mint kubikusok, s ez által nagy keresetre tettek szert. Ez a tisztán gazdasági munkások helyzetén is javított. Emelkedtek követelményei, fogyasztása és műveltsége, s, tekintettel arra, hogy ez a kedvező helyzet hosszú ideig: 20-25 évig tartott, nagy mértékben szaporodtak. Jövedelmük, a szerencséjükhöz képest, 400-600 frt-ra rúgott, amit ma sem keresnek meg a munkások. A 80-as évek közepén azonban egyszerre vége szakadt a jó kereseti viszonyoknak. A 3-4 frt-os napszámok két év alatt 150 frt-ra szállottak le. A nagyobb vízszabályozási munkák befejeződtek; az egyedárusi helyzet gyöngült némileg azáltal, hogy mind több és több ember kezdte elszármaztatni a kubikolás fogásait. A munkások a vállalkozókra panaszkodtak, és valóban, a magának busás hasznot biztosító fővállalkozó kezéből 4-5 alvállalkozó kezén ment át újabb rend szerint a munkás pénze. A dolgot nem találó, hazatérő kubikos helyét, az otthonmaradottak szaporodása folytán, betöltve találta s, hogy magát föntarthassa, kénytelen volt a legolcsóbb bérek mellett is dolgozni. Azután a cséplőgépeket kezdik használni, s az aratást egy tizedért, vagy tizenegyedrészért vállalják csépléssel együtt. Télen meg nem lehet munkát kapni. Ennek következtében terjed az elégedetlenség; szóval, a viszonyok megvannak már érve a socializmus befogadására.

Hogy a socialista tanok olyan nagyon terjednek napjainkban a mezőgazdasági munkások között, annak bizonyára van egy állandó oka, amely az egész országban érezteti hatását. Itt nem tekintjük azt az okot, mely a socialismusnak legmélyebb alapja, a vagyon egyenlőtlenségét, amelynek hatásaival a következőkben fogunk megismerkedni, és a 80-as évek óta mezőgazdaságunkban beállott pangást, az úgynevezett mezőgazdasági válságot fogjuk a mi szempontunkból vizsgálni. Elismerem, hogy az alacsony gabonaár a gabonát el nem igen adó, sőt inkább vásárló mezei munkásosztályra közbötlően semmi, sőt, egy kis rossznyelvűséggel azt is mondhatjuk, hogy kedvező hatással van; de viszont hivatkozhatom ECSERI LAJOS-nak érdemes munkájára, amelynek már a címe is: *»Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazdasági válság«*, mutatja, hogy a két kérdés szorosan összefügg. ECSERI gyakorlati szempontból fogja föl a kettő közötti kapcsolatot, mint a földbirtokosra nehezedő két legsúlyosabb csapást. A baj »gyűrve jön« mondja, amikor a válságról áttér a társadalmi mozgalmakra. Kissé magasabb szempontból nézve a kettő közötti összefüggést, megtaláljuk a szigorú okozati kapcsolatot.

Az úrbériség megszüntetésével áttérnek a fölszínes (extensívus) állattenyésztésről a folytonosan mélyrehatóbbá váló (intenzívus) szemtermelésre, a hármas forgású rendszerrel a váltógazdaságra. A krimi háború és kezdődő búzakivitelünk következtében a búzaárak emelkedtek. Ez a 80-as évekig tartott; attól fogva pedig a búza ára a következőképen alakult:

1881-ben a búza átlagos ára a tőzsdén 12.73 frt. volt.

1882-ben » » » » » 11.22 » »

1888-ban » » » » » 7.24 » »

Szóval, mezőgazdaságunk a 80-as évektől nem fejlődhetett a megkezdett irányban. A magas gabonaárak mellett hasznosság vált a minél behatóbb azaz több munkát megkívánó gazdálkodás, mivel így a földbirtokos sokkal nagyobb hasznot tudott magának biztosítani. Amerikában azonban ezzel ellentétes irányzat indult meg. Nem a meglevő szántóföldek tökéletesebb kihasználásával, hanem a minél kevesebb és olcsóbb gépmunkával megművelt, a minél nagyobb területre kiterjedő gazdálkodás lépett életbe. Mivel a terület korlátlan mennyiségben állott rendelkezésre, a gazdálkodásnak ez az alacsony szín-

vonalon álló mintája vált uralkodó irányzattá. A mi földbirtokosainknak sem maradt egyéb hátra, mint követni ezt, mert, ha a nagyobb munkaerő alkalmazása által a nagyobb termésben akart volna kárpótlást szerezni (a csökkenő hozadék törvényére hivatkozom csak), nem tudta volna a munkatöbblet ellenértékét megkapni a kevésbé megnövekedett hozadékban, az alacsony áron eladott gabonában. Sokkal célszerűbbé vált számára a költségek, illetőleg a munkamennyiség leszállítása, amit egészen világossá tesz előttünk a megfordított hozadéki törvény: nagyobb mértékben lehet a földre fordított munkát kissebbíteni, mint a milyen mértékben ezáltal a termés csökkenni fog. Ennek a munkacsökkentésnek, ha az csak az eddigi irányzattal szemben volt is megállás, a folytonosan szaporodó munkásosztály adta meg az árát. Az olcsó munka, melyet a cséplőgép végzett, a bővében levő mezei munkásokkal fele idő alatt elvégzett aratás: a mezei munkásosztály nagy részét tétlenségre kárhoztatta, s a gépek és a munkanélküli tömeg lenyomták a munkabéreket. Csak a legszembetűnőbb adatokat sorolva föl, látjuk, hogy az aratási napszámber: 1874-ben, 1884-ben.

Alsó-Fehér megyében	118 kr.	75 kr.
Baranya »	105 »	90 »
Békés »	140 »	117 »
Jász-Nagy-Kun-Szolnok megyében	100 »	92 »
Krassó-Szörény megyében	100 »	80 »
Pozsony megyében	95 »	75 »
Mosón »	130 »	95 »
Torontál »	180 »	155 »

Vannak emelkedő irányzatú bérek is, de azok túlnyomólag csökkentek. Nem a cséplőgépek voltak a baj okozói, mint azt a mezei munkásosztály hitte, hanem az, hogy a gépek által kiszorított emberi munkaerő nem talált érvényesülést a földmunkák terén, s nem maradt más a munkás számára, mint a kivándorlás, vagy, ha arra nem volt képes, az elégedetlenekhez való csatlakozás, mert nálunk arányoslag nincs nagy lehetőség arra, hogy, városba költözve, az iparban találjon foglalkozást magának a mezei munkás.

A mai mezei munkásosztály keletkezésének, helyzetének történetét a 80-as évek végéig figyelemmel kísérvén, számos oly tünetet észleltünk, amelyek elégedetlenségét fölköltötték s

a mai, általánossá vált osztályküzdésben való részvételre sarkallták. A viszonyok az ipari munkásságunk közt már meglévő magyarországi nemzetközi socialista párt kötelékébejuttatták, bár tagadhatatlan, hogy számos kísérlet történt abból a célból, hogy külön földműves munkásmozgalmat létesítsenek; de, úgy látszik, hogy az említett pártnak túlnyomó súlya egyelőre, mint eddig is, minden más irányt magába fog olvasztani.

Mielőtt a mezei munkásosztály harcának részletes tárgyalására mennénk át, meg kell ismernünk, hogy a tőlük vallott és MARX-tól föllállított elvek mennyiben képezhetik alapját az ő törekvéseknek. A mezőgazdasági socialismusnak elméleti alapját is – ellentétben a később megismerendő gyakorlati kivétellel és törekvésekkel – MARX-nak a gazdasági fejlődésről szóló tanai képezik. Ezek nyilvánulnak törekvésekben elméleti háttér gyanánt és vezetőik tanításaiban is. Mint minden socialisticus világnézet, ez is a mai társadalmi viszonyok bírálatából indul ki. Csak az marad kérdéses, hogy alkalmazható-e a MARX-féle elmélet, a gazdasági fejlődés tana, a magyar, sőt általában a mezőgazdasági viszonyokra?

MARX főleg az ipari fejlődés törvényeit, az ipari munkásságot tartotta szem előtt, de evolúciós elméletét nemcsak az ipari és forgalmi fejlődésre, hanem a társadalmi gazdaságra általában is kiterjesztette. Ebből természetesen nem egy tarthatatlan elmélet keletkezett. Különösen a mezőgazdasági fejlődés nem igazolja MARX tanait. Az ipari fejlődésben még csak látjuk a nagy ipari vállalat kedvezőbb voltát a kis üzemmel szemben és látjuk a fölszivódást is, sőt az ipari termelésnek központosító és fölhalmozó irányzatát is észlelhetjük a trustök és kartellekben, szóval a szervezett ipar felé való haladást még csak észrevehetjük; továbbá a munkások mindjobban növekedő szakszervezeti mozgalma a szervezett ipar kisajátításának és a közös termelés elmélete megvalósításának is előjele lehet; de látjuk-e mindezt a mezőgazdasági fejlődésben? Az összes birtoknemek meglehetősen állandóságot mutatnak, sőt inkább a törpe birtok szaporodásának a jelensége észlelhető.

Ám a védelmet és bírálatot engedjük át ama német íróknak, akik, a fejlődésnek ezen a várt iránynyal ellentétes voltán megütközve, a socialismus elméletének mezőgazdasági kérdését megvitatták. A kialakult egyik irány feje: KAUTSKY KÁROLY. Ő

a MARX-féle álláspontot védi s azt állítja, hogy a fejlődés iránya a mezőgazdaságban is ugyanaz, csak hogy nem oly gyorsan haladó, mint az iparban. Ennek az oka abban áll, hogy amíg a nagy tőke gyarmatosító törekvései tartanak, addig a mezőgazdaság képtelen a továbbfejlődésre, mert a tengerentúli szűzföldek mezőgazdasági termése, bevonva a világversenybe, megakadályozza azt.

A másik irány, amelynek DÁVID EDVÁRD a képviselője, a mezőgazdasági fejlődést az iparinak fordítottjaként tekinti. A mezőgazdaságban nem az emberi munka formálja a terményeket, hanem a természet ereje, s az emberi munka csupán támogatja a természet folyamatait. Ezért a mezőgazdaságban sokkal kisebb a gépek szerepe, sőt, minél mélybehatóbb a földművelés, arányosan annál kevesebb gépre van szükség; ellenben fokozottabb mértékben lesz kívánatos, hogy a munkás értelemmel és érdeklődéssel munkálja a földet és a rajta élő szervezeteket. Ezt nem lehet elvárni a napszámostól, mert munkája eredményét nem lehet úgy ellenőrizni, mint az ipari bér munkását, hanem lehet a törpebirtokostól, aki saját földjén dolgozik s e mellett a szövetkezés útján a nagybirtok jó oldalait is megszerzi. A szövetkezeti mozgalom minden országban, ahol a kisbirtoké a túlsúly, valóban erősen élénkül. Ebből arra következtet, hogy a mezőgazdasági termelést nem a tőke, hanem maga a nép szervezi és nem a nagybirtok fölhalmozódására, hanem a törpebirtok szövetkezeti mozgalmán köröszkül szerveződik a socialismus eszménye felé. Az utóbbi elmélet a nagybirtokkal, mint hűbéri termékkel, szemben a polgári társadalom teendőit a proletarius vállaira hárítaná, amennyiben a termelő erők szaporítását és növelését, mely MARX elmélete szerint a polgári társadalom földadata volna, a szövetkezett törpebirtokosra hárítaná.

A magyarországi munkásosztály törekvéseivel annyiban egyezik ez az elmélet, amennyiben a folytonosan tartó válság következtében a nagybirtok nem képes beható gazdálkodásra, holott a földdel szoros kapcsolatban lévő törpebirtokos, a szövetkezés jó oldalait fölhasználva, megfelelnet a behatóbb gazdálkodás, szóval a társadalmi termelő erők növelése követelményének. A kormány kezdeményezésével nálunk megindult tejszövetkezeti mozgalom, melyet a kisbirtokosok nagyban pártolnak, szép eredményeket ért el máris. 1895 óta 600-nál jóval

több tejszövetkezet alakúit, melyek a virágzás magas fokát érték el a kétes sikerű fogyasztási szövetkezeti mozgalommal szemben, s ha nem is szabad ebből komoly következtetéseket vonnunk, a termelő szövetkezeti mozgalom hazai és külföldi sikerei mindenesetre inkább a DÁVID-féle elmélet létjogosultságát igazolják, mint a KAUTSKY-féle szigorú ragaszkodást a marxismushoz.

Természetesen ezzel nincs kimerítve a földre vonatkozó collectivista elméleteknek, sem a föld államosításának bőséges irodalma. Ne feledjük azonban, hogy mi a magyar mezei munkásosztály törekvéseivel foglalkozunk, melyet a Németországból hozzánk származott ipari socialismus irányított és fog még sok időn át irányítani, egyelőre MARX elveihez híven. Később még lesz alkalmunk látni, hogy voltak törekvések a földműves socialismusnak az ipartól való elválasztására, és annak a jövőben megvalósítása, az ipari munkások vezetőitől kevésbé függő földműves socialismus, nem lehetetlen, hogy az észszerűbb elvek-ből kiinduló elmélet híve lesz.

A munkásosztály történeti fejlődésében eljutottunk addig, hogy helyzete a 80-as évektől kezdve erősen rosszabbodott. Kénytelen volt régebbi életmódjával fölthagyni és minél egyszerűbben élni. Terhei növekedésével kizsákmányoltnak érezte magát. Sorsával senki sem törődött, egészen magára volt hagyatva. Azoknak a tanácsát hallgatta meg tehát, akik foglalkoztak vele, s, nem igen gondolva azzal, hogy miben is áll a socialismus, örült, hogy kifejezést adhat elégtelenségének. A földműves socialismus először Békés-, Csanád- és Csongrád-megyékben mutatkozott. Itt voltak meg leginkább azok a föltételek, melyek az ipari socialismusnak is alapját képezik. A napszámosok nagy száma, tömeges együttélésük nagyobb községekben, nagy társadalmi és vagyonkülönbség a gentry osztály és a középbirtok hiánya miatt. E jelenségek mind a török hódoltság következményei voltak. Orosháza, Aradon már 1880-ban tartottak az ott élő socialisták összejöveleket, melyekbe a földműves munkásokat is bevonták. Orosháza az eszméket először is GÜNTHER ISTVÁN óras ismertette meg velük. Békésmegyére, Hódmezővásárhelyre is csakhamar áterjedt a mozgalom. A bujtogatok nem a socialista tanokkal hódították meg a népet, hanem, a nép elkeseredését, elégtelenségét föl-

használva, az alsóbb néposztály gondolkodásának megfelelően hirdették tanaikat. Az izgatást rendszerint az úriosztály ellen való bujtogatással kezdik, melynek tagjai, állítólag mit sem dolgozva, a népen élőködnék. Velük szemben a társadalom egyedüli hasznos tagjaiul a munkásosztályt tüntetik föl. A mozgalom kezdetén a földfölosztás, az úriosztály, néhol a zsidók elleni gyűlölet nyilvánult, mint szellemi kapocs, mely a vezetőket és munkásokat egybefűzte. Csak lassan mentek át a soeialista elvek, melyeket a bujtogatók lelkiismeretes buzgalommal hirdetnek, a nép tudatába. Innen van az új keletű mozgalmakban a csendőrséggel való gyakori összetűzés, községháza megtámadása, telekkönyv megsemmisítésére történő kísérletek. Ha kiforrottabb a mozgalom, akkor a munkás már nem földosztásról ábrándozik, hanem úgy gondolkozik, hogy egyelőre hadd legyen a föld másé, csak a munkásnak legyen belőle oly jövedelme, mely szükségleteit fődözi.

Általában, a munkások gondolkozása számos lépcsőfokot tüntet föl. A legfőbb fokon állók közül nem egy valóságos parasztapostol. Jellemző a gondolkodásukra pl., hogy a nemzetközi szervezkedést hogyan magyarázzák. Mióta socialisták lettek, mondják, azóta testvérként szeretik még azt is. akit nemzeti-sége vagy más felekezete miatt ezelőtt gyűlöltek. Csak a tanultabbak vallják azt, hogy a tőke minden országban egyenlően zsákmányolja ki őket, tehát a védekezést is nemzetközi alapon kell szervezni. Már nagyon különböző a fölfogásuk a hazát illetőleg. Van, aki jó hazafinak vallja magát; de van, aki megtagadja hazáját. A vallást tudvalevőleg magán ügynek tekintik. Sokan a socialista tanokat hitczikkelyek gyanánt vallják, s így azok a vallást pótolják számukra. Temetést nem ritkán pap nélkül tartanak, s az egyik elvtárs socialisticus imát mond. Jellemzi őket a szoros együttérzés is, mely a közös küzdelemben a munkaadók ellen s a gyakori érintkezés által erősen kifejlődött.

A budapesti pártvezetőség 1889-ben kezdte meg a földművelő munkások közötti bujtogatást. Az előző térítgetés magánjellegű s a budapesti vezetőségtől független volt. A pártvezetők* belátták, hogy földművelő államban a párt csupán az ipari munkásság révén nem tud oly jelentőségre szert tenni, mint Német- vagy Franciaországban. Dr. CSILLAG és KÜRSCHNER

látták először a nagy elégedetlenséget Dömsödön, mire elhatározták a békésmegyei mozgalom megkezdését, és az 1890. évben tartott congressuson, mely a magyarországi nemzetközi socialista pártot létesítette, már két mezőgazdasági munkáskiküldött is volt jelen. Az 1892-iki pártgyűlésen csak néhány, a 94-ikin 16 földművelő vett részt. Ez a congressus ad először kifejezést a magyar földművelőmunkások törekvéseinek. Röviden, a következőket határozták el. Indokolás: A nagybirtok lehetségessé teszi a föld tökéletes kihasználását, mellette a kisbirtok elpusztul, a parasztság elszegényedik. A nagyüzem a haladás: tehát a köztulajdonba átment nagyüzem képezi törekvéseiknek célját. A mai állapotból erre való átmenetet megvalósítani a következő intézmények útján akarják: progressiva adó, olcsó hitel a parasztnak, munkástörvények, létminimum adómentessége, népnevelés a szövetkezeti termelés céljaira: állami birtokokat ne daraboljanak föl, kötött birtokokat államosítsanak; megfelelő munkabér. A mai államtól követelik: a munkásvédőtörvényeket, az egyesületi és gyülekezeti jogot, osztályharczuk folytathatóságát és érdekeik megvédését a nagytőkés kizsákmányolás ellen.

1897-ben tartották az első magyarországi földműves munkáscongressust. Igen fontosak ránk nézve ennek határozatai, mert az arató strikeoknak elvi alapját képezik. Tekintettel arra, hogy a 18-20 órás munka mellett a földművelő munkásság testileg tönkremegy és munkára időelött képtelenné válik: továbbá ezáltal sok munkás kenyerét veszti, mert munka nélkül marad, az átaljában kiadott munkában a munkásokat sokkal jobban kizsákmányolják és tönkreteszik, mintha napszámra dolgoznának; végűi a munkadíjnak természetben való fizetésekor a munkásokat megcsalják: követeli a congressus a 12 órás munkaidőt, bár a végezel a 8 órás; követeli a részes, hetes, hónapos és éves, szóval az összes átaljában adott munkák megszüntetését és helyettök a napszámra munka behozatalát: a robot munka eltörlését, a túlmunka óránkénti díjazását. Követeli végűi minden munkának készpénzzel való fizetését. Vannak még a választói jogra, szabad szervezkedésre vonatkozó és egyéb – részben a 94-iki programma ismétlését tartalmazó – követeléseik; de ezek kevésbé érdekelnek bennünket. Az átaljában vállalt munka, pl. a részes aratás ellen azt hozták

föl, hogy abban egy munkás kettő helyett dolgozik, s így, sokan kimaradván a munkából, a kínálatot növelik s a béreket lenyomják.

A legelső összeütközés a hatósággal Orosházán történt az 1891. évben, mert a csendőrség elvette a május elsejét ünneplő munkáskör »Szabadság, Egyenlőség, Testvériség« fölliratú fehérzászlóját, mire a nép megostromolta a főszolgabírói hivatalt. Csabán is volt zavargás ki nem adott egyesületi alapszabályok miatt. Battonyán pedig amaz év júniusában véres zendülés támadt a kukoriczaföldekért szedett robot és uzsora miatt. A kiküldött kormánybiztos határozott föllépésével elnyomta a megújuló kitöréseket. A nép ennek hatása alatt mind erősebben szervezkedett, s, bár a kormány nem hagyta jóvá alapszabályaikat, hatalmas egyesületek keletkeztek, pl. a hódmezővásárhelyi 1894-ben, 1700 taggal. A hatóság azonban házkutatást tartott s az egyesület elnökét letartóztatta, mire hívei a városházát megtámadták, s csak a katonaság tudta szétverni a tömeget. Az ebből keletkezett bűnpör a külföld érdeklődését is magára vont, s, az esetnek vértanúi is lévén, a mozgalom terjedésére további tápot adott.

A szakadás veszélye kezdte azonban fenyegetni a pártot. A czeglédi lókereskedőből többszörös pesti háztulajdonossá lett VÁRKONYI ISTVÁN, a meggazdagodott, de parasztszülőktől származott ember, kitűnő bűjtogatónak mutatta magát. Az egész Felső-Tisza vidékére, Szabolcs megyére kiterjedő mozgalommal óriási pártot szerzett magának, s mivel a párt vezetésével folytonos harezban állott, a 97-iki congressus megszakított vele minden közösséget. VÁRKONYI erre egy másik congressust szervezett saját híveivel és megalapította a független socialista pártot. »Földművelő« című munkáslapja nagy befolyást gyakorolt a népre. DR. SCHMIDT JENŐ csatlakozása meglehetősen magas színvonalra emelte a lapot. Ez okozta vesztét is, mert a lap a földosztás eszméit kezdte terjeszteni, amiért a hatóság VÁRKONYI-t 1898-ban üldözőbe vette; külföldre menekült, de elfogták. Hívei nagyobb részét a nemzetközi socialista párthoz csatlakoztak.

A munkakínálat és kereslet legkevésbé fődik egymást az aratáskor: az előbbi a legkisebbre csökken, az utóbbi a legmagasabb fokot éri el, és, tekintettel a munka sürgősségére, ez a földbirtokosságnak a leggyöngébb oldala, melyet a, bár csak

lazán szervezkedett, munkásság nem késett a maga javára fölhasználni. 1897 tavaszán, a januáriusi congressus határozatából kifolyólag, általános izgatás folyt az aratási szerződések ellen. A munkásság azonban nem a socialismus elveiért, hanem jobb megélhetéseért küzdött. Az aratási szerződéseket a bűjtogatás által okozott izgatottság hatása alatt a munkásokra nézve mégis valamivel kedvezőbben kötötték meg. Az egyezés tehát létrejött, de a feszült viszony továbbra is fönmaradt a munkás és munkaadó közt, és sok jel mutatott arra, hogy közbötnül az aratás előtt fogják a bérharczot megkezdeni. A kormány ennek az országos veszélynek elhárítására számos intézkedést tett. így Mezőhegyesen fölvidéki munkásokból munkástartalékot helyezett el, hogy a veszélyeztetett aratást a kellő időben esetleg ezek végezdhessék, s ennek elégtelensége esetére a kincstári famunkásokból, rabokból egészítsék ki a hiányt. Továbbá elrendelte a munkások fölvilágosítását: hogy t. i. a munkabeszüntetés által idegen munkásoknak nyitják meg az utat, s így még rosszabb helyzetbe kerülnek. Ezek az intézkedések az újabb arató bérharczok ellen elérték a kellő eredményeket; de a 97-iki munkabeszüntetésre úgyszólván semmi befolyásuk nem volt. Ennek az okát a gabona hirtelen megromlásában és a birtokos osztály szervezetlenségében kell keresnünk. A törvény jogot ad a munkásnak arra, hogy elemi csapások esetén a vállalt szerződést fölbontsa. Ezt a szerződésekben is bennfoglalt kikötést érvényesítették a munkások és közbötnül aratás előtt kijelentették, hogy csak sokkal kedvezőbb föltételek mellett hajlandók az aratást elvállalni. A szervezett munkabeszüntetések oly ijesztő hatással voltak a készületlen birtokosokra, hogy a diktált föltételeket elfogadták: néhány uradalom és kiscgazda kivételével megadták a munkások követeléseit. A munkástartalék elenyésző csöpp volt a munkabeszüntetések tengerében. Mindjárt a bérharcz kezdetén 5000 ember tette le a kaszát: hogyan lett volna elég a munkástartalék? A munkások nem egy helyütt a gazda termésének javarészét elvitték magukkal, úgy hogy a birtokosok általában nagy kárát látták a bérharcznak, aminek csak természetes következménye volt a földbirtokosokat védelmező, munkaadó és munkás viszonyát különösen bérharcz esetére szabályozó 1898: II. t. cz. A munkásmozgalom sokkal jelentékenyebbnek bizonyult már, semhogy

a kitörések elnyomásával a munkásügy elintézettnak lett volna tekinthető. E törvény, melyet a socialisták rabszolgatörvénynek körösztöltek el, a következő nevezetes újításokat tartalmazza: Az aratási szerződésben, amennyiben a munkabér a remélt termés bizonyos hányadában van megállapítva, a fizetendő bér kétféleképpen, terményben is, pénzösszegben is megállapítandó. Ez a rossz termés esetére némi kárpótlás a munkásnak. A törvénynek ez az intézkedése tulajdonképpen a sok helyt főnnálló szokásnak törvénytényé emelése volt. Azonban a törvény életbe lépte előtt a munkás esetleg kénytelen volt a rossz termés következményeit aránytalanul viselni; ezentúl a bértartár legalább munkája arányos jutalmát biztosította. A szerződésszegő munkás, valamint a munkaadó ellen egy csomó büntető fogamat tartalmaz ez a törvény. A szerződésszegő munkás visszavezethető, kártérítéssel tartozik. Az a mezei munkás, ki munkástársait szerződésszegésre igyekszik rábírní szintén büntetendő. Kötelezővé teszi a munkás-igazolvány váltását. Csak a hatóság előtt kötött szerződéseket részesíti a már említett védelemben. A törvény természetesen csak aránytalan kis részben segíti elő a munkáskérdés megoldását. A birtokos osztályra meghozta azt a hasznot, hogy az aratási szerződés megkötése esetén bátran nézhetett a munkaadó az aratás elé.

A további mozgalom főleg arra irányúí, hogy az aratási szerződéseket ne kössék meg a munkások, hanem, ha lehet. a napszám fejében való aratást vigyék körösztül, amint azt már a 97-iki congressus elhatározta. A közelmúlt és jelen aratási bérharczoknak is ez a főjellemezőjük.

A megkötött aratási szerződéseket is gyakran megszegik; de a törvény nyújtotta biztosítékok és az állami ménesbirtokokra elhelyezett munkás-tartalék eddig állandóan beváltak. - 1906-ban, például, az 5000 szerződésszegő arató közül az említett intézményekkel annyit sikerüít a munka tovább folytatására bírní, hogy csak 935 ellen kellett a büntetést végrehajtani. Az 1900-ban tartott hódmezővásárhelyi földműves congressus kimondta, hogy szervezeti tagok csak azok lehetnek, kik lapjáratási igazolványt tudnak fölmutatni. Ez egyszersmind jele annak, hogy mennyire bevált eszköznek tartja a párt a sajtó útján való izgatást. A lapokat csomagszám járatják, s így lehetővé teszik, hogy pl. a kéthetenként megjelenő »Világszabadságot« 1 korona

60 fillérért megkapják. A jelen mozgalmában még egy föltűnő jelenséget állapíthatunk meg: az eddig még nem érintett éves cselédek is csatlakoznak a mozgalomhoz.

A mozgalom terjedésének előmozdításához történeti és gazdasági okokon kívül nem csekély mértékben járul a gyermekkorát élő társadalmpolitikai törvényhozásunk. A mezei munkás elvárhatja, hogy a társadalom, melynek legnépesebb osztályát épen ő képezi, törődjék a sorsával. Már pedig a mezei munkás jelen helyzete ennek épen az ellenkezőjét látszik igazolni.

A munkabérek látszólagos javulására némi világot vetnek a következők: Szentesen 1848 óta a múlt. század utolsó évéig a következő változásokat állapíthatjuk meg: Napszamos emberek keresete 80-100%-kal, a cselédbér, az egész díjazást véve, csak 10%-kal, a cselédek pénzére ellenben 80-100%-kal emelkedett. Az egész országra vonatkozólag a mezei napszám átlaga 1894-től 1903-ig 9.2%-kal javult. A látszólagos emelkedést azonban a pénz vásárlóképességének csökkenése, amely a múlt század második felében ugyancsak nagy volt, a valóságban legalább is ellensúlyozza. A munka- és cselédbérek magassága, az ország egyes megyéit tekintve, körülbelül az illető megye földjének termékenységével arányosan változik. Legnagyobb Torontál-, Csanád-, Csongrád-, Békés- és Győrme gyékben, legalacsonyabb Mármaros-, Udvarhely- és Csíkme gyékben. A mezei munkások rendszertelen elfoglaltságára, akaratuktól független tétlenségük viszonyára igen érdekesek JESZENSZKY IGNÁCZ-nak 1500, mezei napszamból élő, nagy-kikindai családra vonatkozó összehasonlításai.

					Az elfoglaltak száma %-ban
Tavaszzsal	1490 munkás	18 napon	át szánt		100
	334	" 10	" szánt		22
	2196	" 20—22	" tengerit kapál		137
Nyáron	1800	" 8	" arat		118
	1724	" 14	" hord és nyomtat		112
	955	" 6	" tavasziakat arat		60 3
	742	" 24	" csépel		48
	252	" 18	" átalány munkát végez		17
Ősszszel	2196	" 10	" kukoriczát tör		137
	1490	" 18	" szánt-vet		100
	728	" 10	" " "		48
	334	" 22	" átalány munkát végez		22
	402	" 30	" " " "		27

	Hány napot dolgozik évente?	Átlag keresett	Évi keresete	Számuk %,-ban
I. rendű napszámos	242	77 kr.	18634 ft.	22
II. „ „	140	90 kr.	141-11 ft.	48
III. „ „	88	1.40 ft.	12961 írt.	30

A munkások táplálkozása a silány földdel rendelkező Fel-földön a legrosszabb. Különösen gyöngén táplálkoznak a nemzetiségek közül a tótok, ruthének és az oláhok. A földművelésre legkedvezőtlenebb hegyvidékek lakossága árpa, zab és tengeri lisztből készült ételekon s némi tejjel él. Az oláhok és ruthének táplálkozására még a szigorú bojt is nagy befolyással van. A nagy mezei munkákkal összeeső böjtök csaknem képtelenné teszik a lakosságot a munkára. Árva- és Máramarosmegyékben soha, a többi ide tartozó megyékben csak nagy mezei munkák idején esznek húst. A pálinkaivás hihetetlen nagy mértékű. Különösen a tótok közt a napi 6-8 decziliteres adagok a mezei munkák idején általánosak. A vidék mezőgazdasági termelésre alkalmasabb volta szerint a rozsliszt, búzaliszt járul a lakosság táplálkozásához. A csökkenő pálinkafogyasztást pedig a növekvő húsfogyasztással találjuk együtt. Átlag elég jól élnek a szerbek és különösen a németek, kik pedig nem egy helyt hegyes és kevésbé termékeny vidéket művelnek. Legjobb a lakosság táplálkozása Bács-, Békés-, Csanád- és Csongrádmegyékben. Búzalisztből készült kenyér itt a főtáplálék, mely mellé a hús és szalonna járul nagy mértékben: a pálinkaivás csekély, sőt sok helyt semmi. A növényi táplálékhoz szokott tótokon érdekes, hogy, az Alföldre lejöve, mily nagy mértékben fogyasztják a szalonnát. A mezei munkásnép, nem tekintve a tőle fogyasztott gyümölcsöt, ezukrot egyáltalában nem fogyaszt. A többi élvezeti cikkekkel sem él a mezei munkásság. A búját és baját pálinkába ölő nép a bírálatra és ellenállásra serkentő socialismus befogadására kevésbé képes. Vannak persze egyéb tényezők is, melyek a legalantosabb sorban lévő mezei munkásság közt a gazdasági elégedetlenség tanait terjedésükben gátolják, lélektani okok, mint nagyobb mérvű vallásossága, idegen nyelve, elszórt-sága, gyéribb száma, kedvezőbb birtokmegosztás, habár, ezek a körülmények máshol nem tudtak gátat vetni a socialismus terjedésének. Megfontolásra méltó, hogy ott, ahol legnagyobb ok van az elégedetlenségre, a legkisebb mértékű elégedetlenséget találjuk. A nemzetiségi kérdéssel való foglalkozás tölti be lelki

világukat olyannyira, hogy nem marad hely a socialismus tanainak befogadására. Másrészt pedig a nemzetiségi vidékek nagyobb-mértékű kivándorlását tekinthetjük ama biztosító szelepnek, melyen az elhatározásra kész elégedetlenség kiszabadul.

A mezei munkások mai helyzetének tárgyalásakor nem mulaszthatjuk el annak az egyénenként különböző, de nagy vonásokban mégis általánosítható kérdésnek fejtegetését, mely a mezei munkásnak jövő megélhetésével foglalkozik. A józanabb elemek határozott törekvése a birtokszerzés, melyből legalább öreg napjaikban, ha összehúzódva is, de megélhessenek. A könnyelműbb elem azt vallja: majd eltart az állam vagy község, nem halhat meg Magyarországon senki sem éhen. Hogy mai nap gyakran hallunk ily kijelentéseket, melyeknek alapját a minden körülmények közt önérzetes, sőt aristokratikusnak tartott magyar paraszt *jellemében* sehogy sem találhatjuk meg, ezt tisztán a bujtogatok művének tulajdonítani igen könnyű megoldás volna. Mindesetre tárgyi okokban is kell a baj okát kutatnunk. A birtokszerzés és megtartás a mezei munkás számára igen megnehezedett. A paraszt földéhsége fölveri a földek árát, s minél kisebb a megszerzendő birtok, annál nagyobb arányoslag az ára, mert annál nagyobb az iránta érdeklődő kereslet. A népességnek 15.6%-át tevő napszámosok számához elenyészően csekély az a terület, melyet megszerezhetnek. A birtokmegosztás nálunk kis és törpebirtokok szempontjából nagyon kedvezőtlen.

Németországban	a	kettő	együtt,	a	területnek	66%-a,
Franciaországban	»	»	»	»	»	64%-a,
Magyarországon	»	»	»	»	»	52.34%-a.

A birtokszerzés nehézségeihez hozzájárul még, hogy az országnak egyharmad része kötött birtok, melyet legföljebb al-bérlésben szerezhet meg a paraszt, amikor tulajdonost és fő-bérlőt egyaránt ki kell elégítenie s a magas bérösszeg már kezdettől fogva lehetetlenné teszi boldogulását.

Sajnos, nemcsak a birtokszerzés, hanem a megtartás nehézségei is erősen nehezdednek az igyekvő mezei munkásra. A hitelviszonyok javulnak az újabb időben, s így a jelzálogteher nem oly nagy súlylyal nehezedik a földszerző törpebirtokosra, vagy kisbirtokossá lett mezei munkásra. Bár a statisztikai adatok azt mutatják, hogy a legjobban eladósodott

középbirtok után a törpebirtok és kisbirtok van legerősebben megterhelve, a kamatlább csökkenése a jelzálog-intézmény törvényhozási szabályozása óta elviselhetőbbé teszi ezt a terhet. Ellenben nem csökkenő, hanem gyarapodó terhet jelent az adók növekedése. Könnyebb áttekinthetés végett ECSERI LAJOS idevonatkozó megbízható adataiból százalékos összeállítást készítettem. Az állami, községi, egyházi adókat, a fogyasztási adók kivételével, összegezve, ezek az adók Csongrádvármegyében a birtok tiszta jövedelmeinek következő százalékát képezik:

	A birtok nagysága kataszt. holdakban	Adója jövedelméhez viszonyítva %-ban
Törpebirtok	1·6	38·7% közteher
Kisparaszt	10·5	27·8% >
Paraszt	42	24·1% >
Középparaszt	442	31·1% >
Nagyparaszt	11,332	32 >

Az 1·6 holdas birtokadó terhei:

1. Egyenes állami adó	5—	frt.
2. Általános jövedelmi pótagó	1·50	>
3. Községi adó	3·90	>
4. Útagó	1·50	>
5. Egyházi adó	0·72	>
6. Ártéri adó	2·80	>
7. II. oszt. kereseti adó apa és fiú után	3—	>
8. Ennek községi adója	2·67	>
9. Községi közmunka	0·20	>
10. Párbér	4·55	>

Összesen 25·84

A törpebirtok túlnyomó terheit főleg igazságtalan és merev adórendszerünk okozza, mely égetően szükségessé teszi különösen a létminimumnak adótól megmentését. Az európai szárazföldön általánosan elterjedt jelenség, hogy a mezőgazdasági munkások a városokba vonulnak s ipari tevékenység útján akarják megszerezni maguknak a magasabb színvonalú életmódot. Nálunk ez a mozgalom ipar hiányában szintén az ország kárára történik. A földre vágó kisparaszt és mezei munkás ebbeli óhaját a viszonyok miatt ki nem elégíthetvén, kivándorol, hogy megfeszített munkája révén, és a pénz vásárló képességének különbségét fölhasználván, a megtakarított összeggel-

esetleg idehaza biztosítson magának kedvezőbb életfeltételeket. A kivándorlás kárait ismerjük. Munkáshiány, elnéptelenedés, az ország munkaerejének külföldön való érvényesülése, és így tovább.

A cseléd nem igen él családi életet, mert java idejét a házon kívül tölti el; a mezei munkás már több időt tölthet otthonában, hacsak annak nyomorúságos volta miatt nem ül szívesebben a korcsmában. A nagyobb gyűjtőpontokon együttélő munkástömegek igazán hitvány lakással kénytelenek megelégedni. Nem sokkal különb a cselédek helyzete sem, akik sokszor állati módon kénytelenek együtt élni. A gyermekek sem élvezhetik gyermek-korukat. Kiskorában dajkálja a nála kisebbet, 1-2 évig esetleg iskolába küldik, de a nyarat már a jószág mellett kell töltenie, 1.0-12 éves korától ostoros gyerek, s kanászság, vagy egyéb többé-kevésbé terhes foglalkozás vár rá. A szülők szeretetét nem igen érezheti, gyermekkori ártatlanságát hamar elnyomják följobbvalói, a béres és gazda, s nem ritkán saját szüleinek durvasága. A szülőket, akik igyekeztek tőle mihamarább megszabadulni, nem igen böcsüli: ritka az az előregedett munkás, akit gyermekei támogatnának.

A mezei munkásság mai helyzetével, kilátásaival nagyjában megismerkedvén, még a főbb társadalompolitikai reformtörekvéseket vesszük röviden szemügyre.

Az állam is igyekszik segíteni munkásai sorsán, és, ha e kérdés nem is tartozik a mezőgazdasági socialismus kérdéséhez, mégis kell vele foglalkoznunk, hogy ne csak tisztán kritikai szempontból ismerjük meg a mezei munkásság helyzetét. A társadalompolitikai reformoknak mezőgazdasági irányban igen bő irodalma keletkezett a socialismus terjedésének hatása alatt. Csak a legreálisabb és legsürgősebb reform – terveket bátorodom felsorolni.

A paraszt jövőjének biztosítását különösen a parcellázások és a munkásbiztosítás intézménye mozdíttja elő. Az előbbire nézve még legföljebb az állam és magánosok telepítései képezik nálunk az első kísérleteket. Annyi bizonyos, hogy csakis a szigorú állami ellenőrzés és meghatározott alacsony kamatlábbal dolgozó járadékbankok teljesíthetnek a munkásság nyereszkeskedő kihasználása nélkül hasznos szolgálatokat. A magas osztalékra dolgozó parcellázó bankok csak a paraszt föld-

éhségét kihasználva érnek el kétes értékű eredményeket. Az állami telepítésnek és a járadékbankoknak meglesz az hasznuk, hogy a parasztot a biztos megélhetés fejében helyhez kötik és a munkáshiányt és kivándorlást erősen csökkentik. Idevág még a mezei munkásalakások kérdése is, melyet törvényhozásunk is fölkarolt. Célja, a mezei munkásokat olcsó, egészséges lakással és megfelelő kerttel ellátni.

A gazdasági munkás- és cselédsegélyző pénztár intézménye az, mely nálunk az 1900.: XVI. és, ezt kiegészítőleg, az 1902.: XVI. t. ez. intézkedéséből kifolyólag a munkásokat baleset és rokkantság esetére állami támogatásban részesíti. A gazdasági cselédekre és gépeknél alkalmazott munkásokra kötelezővé tette a tagságot és a tagdíjnak a munkaadó által való fizetését. Baleset bekövetkezésekor orvosi és megfelelő pénzsegélyben részesülnek az illetők: rokkantság esetén havi 10 koronát kapnak, halál esetén pedig családjuk 400 kor. segélyt. A rendszertelen munkabeosztáson segít, hacsak kisebb mértékben is, a mezőgazdasági ipar és népipari foglalkozás. Különösen téli időre biztosítanak keresetet. Kormányaink mindkét intézményt kezdeményezőleg is támogatják. A közmunkáknak állami kezelésben való végzése a munkásokat megóvhatja a vállalkozók nyereszkeskedésétől, mely a munkabéreket igazságtalanul megcsonkítja.

A gyermekmunka megtiltását, a gyermekek kötelező iskoláztatását a munkaadó költségén, mint elemi kívánalmakat, cselédttörvényünk már megvalósította. Csak féltő, hogy az iskolák hiánya miatt a törvény nem éri el a kitűzött célt. Egy fokkal magasabb, de szintén idevágó kívánalom a gyakorlati gazdasági nevelés megkezdése elemi fokon. A gazdasági cselédttörvény, mely gazda és cseléd jogviszonyát tüzetesen szabályozza, szintén egy mozzanata annak a tömeges társadalmpolitikai törvényalkotásnak, melylyel törvényhozásunk, mint azt a socialismus mai terjedése mutatja, a viszonyok kényszerítő hatása alatt erősen megkésett.

Az idevonatkozó főbb reformterveket és társadalmpolitikai törvényeket vázlatosan megismervén, még csak ki akarom emelni a gyökeresebb s nem tisztán munkásvédelmi, hanem gazdasági intézkedések fontosságát. Csak a behatóbb gazdálkodás, mellett várhatjuk azt, hogy a föld mennél több és mennél rend-

szeresebben foglalkoztatott munkáskéznek adjon foglalkozást és e mellett a kor követelményeinek megfelelő megélhetést és jövedelmet. A Nagy-Alföld csatornázás által megszabadulhat égalji rendelleneségeitől, melyek miatt mélyreható gazdálkodás nem folytatható, s az állam, ha kell, kényszer útján is folyják be az ilyen gazdálkodás érdekében; ha nem érhet el eredményeket a nagybirtok útján, folytasson erélyes kisbirtok-politikát. Tartson bármeddig a mezőgazdasági válság, lehetetlen, hogy a megsokszorozódott lakosságú Európának ne volna szüksége húsrá, veteményre, ipari növényekre, gyümölcsre, baromfira, tojásra, tejtermékekre és a mélyreható gazdálkodásnak számtalan egyéb termékére. Magyarország közelléte az európai fogyasztó piacokhoz és Alföldjének mesés termékenysége oly kiváltságos helyzet, melyet ki nem használva, a szaporodó mezei munkásságnak főleg a kivándorlás marad menedékül, vagy, ha erre nincs anyagi ereje, a socialismushoz csatlakozik, mely legalább a pillanat eredményeit és egy szebb jövő csalóka reményét nyújtja neki.

ISMERTETÉSEK.

Közművelődés, nevelésügy.

Az első nemzetközi erkölcs-nevelési congressus

Londonban,

1908. évi szeptember hó 25-29.

Az intellectualis irány egyoldalú ápolása mindinkább a föltételezettség körébe, az egyes okok véges láncolatába zárta le a gondolkozást, s ezzel mindinkább eltávolodott az ember a föltétlen értékű erők átérzésének erkölcsi országából. Csupa okoskodás, és evolutionisticus elméletek mellett megfeledeztünk a célokról, melyek az okoskodásnak értéket, az evolutionának értelmet adnak.

A természettudományi gondolkozás is a legújabb időkig a létezőt csak közböten okaiból kívánta megérteni s positivismusával a physikai törvényszerűség mellett megfeledekezett a belső szükségszerűségnek s így az erkölcsi szabadságnak világáról.

Az ellenhatás már e téren is megindult: az energiák tana a teleológiai szempontot ismét érvényre emeli.

Ne csodálkozzunk tehát azon, hogy az intellectualis irányzattal szemben általában is beáll a szükséges visszahatás. A föltétlenül való hitet nemcsak a vallás terén látjuk ébredezni: hanem sürgetjük ezzel összefüggésben a gyakorlati életünk irányítására szintén szükséges föltétlen értékű erkölcsi elvek föllállítását és követését, s ezzel kapcsolatban az ily erkölcsi életre való nevelést.

Értjük, hogy az ily irányú szózat élénk visszhangra talál a világ összes művelt nemzeteiben; de értjük azt is, hogy épen Angliából indult ki e szózat, amely országnak Pál-temploma_T westminsteri apátsága egyszersmind az erkölcsi, a szellemi nemesülésnek pantheonja.

Ez angol szózat nemzetközi erkölcs-nevelési congressusra hívta föl nemcsak a nevelés elméletével foglalkozó tudósokat, hanem a gyakorlati tanférfiakat, sőt a nevelés vezetésével megbízott kiválóbb kormányférfiakat és hivatalnokokat, hogy a Londonban egybeülő congressus tanácskozzék a fölött, hogy miképpen lehetne az iskola erkölcsi nevelését tökéletesbbíteni.

A congressus szervezői e kérdést sem a felekezet, sem bármely párt szempontjából, hanem önmagában kívánják tárgyalni, a súlyt az iskolára, az iskola paedagogiai problémáira fektetve, így tehát nevezetesen az iskolaszervezetre, a nevelés és oktatás módszerére, az iskola fegyelmére, a közbötnen és közbenvetett ethikai oktatásra, az ethikai nevelésnek viszonyára az intellektualis, aesthetikai és physikai neveléshez.

Az ethikai érdek és érdeklődés egyetemességének e kívánása mellett azonban nem zárkózik el a congressus rendezősége attól, hogy e kérdések tárgyalásában ne érvényesülhessenek vallási és philosophiai szempontok, azt remélve, hogy ezek érvényesülése is hozzá járul az ethikai érzület és az ethikai élet fokozásához.

E tárgyakra vonatkozó szakszerű előadásokon kívül tervbe vették ethikai oktatási órák tartását s egy erkölcs nevelésügyi könyvtár összeállítását.

Ily programmával fordultak a congressus szervezői külön kiküldött (a főtitkár SPILLER GUSZTÁV) útján is az egyes nemzetek kormányaihoz, tanférfiához. Tizenkét állam (Anglia, Belgium', Egyesült államok, Franeziaország, Holland, India, Japán, Mexico, Olaszország, Oroszország, Rumenia és Spanyolország) közoktatásügyi ministere elfogadta a patronatust, s az előadások tartására fölszólítottak beküldték az 1200 szóra lecsontított előadásaitak*); s a congressus bejelentett tagjai nem-

*) Ily értekezéseket küldtek be hazánkából: Dr. BALOGH JENŐ: Az erkölcsileg elmaradtak neveléséről; Dr. CZETTLER JENŐ: Erkölcsi elvek belevitele a szakoktatásba; Dr. GAAL JENŐ: A szellemi élvezetek, mint a nevelés tényezői; GEŐCZE SAROLTA: A környezet és az erkölcsi fejlődés; Dr. GIESSWEIN SÁNDOR: Polgári kötelességek és hazafiság; GINEVERNÉ GYŐRY ILONA: A gyermekek mullattatása; Dr. KÁRMÁN MÓR: Az erkölcsi nevelés földadatairól; PROHÁSZKA OTTOKÁR p ü s p ö k: A család és az iskola ethikai együttműködéséről; Dr. SCHNELLER ISTVÁN: A történet központi paedagogiai és didaktikai jelentősége a középiskolában. A KÁRMÁN-é kivételével megjelentek Szemlénk aug.-szept. és októberi számaiban.

zetenként bizottságokká alakulva, körükből jelölték ki a központ számára alelnökeiket.

Így szervezkedve és előkészülve, jelentek meg a világművelt nemzeteinek képviselői a f. é. szeptember hó 25-29-ig ülésező congressuson Londonban. Európa összes nemzeteinek s Amerika államainak képviselőin kívül ott láttuk Australia, India, Japán és China képviselőit, a kiket a nagy számban megjelent angolok szívesen fogadtak. Világcongressus volt ez! Tüntetés az elhanyagolt erkölcsi nevelés mellett.

Mi magyarok is szép számban jelentünk meg. Fennkölt szellemű közoktatásügyi m i n i s t e r ü n k – aki szellemi haladásunkat erkölcsi emelkedésünk nélkül el sem képzelheti – e congressusnak nagy jelentőségét, zászlóbontó jellegét fölismerve, nem csak erkölcsileg, hanem anyagilag is hozzájárult a congressus sikeréhez: erkölcsileg, a mennyiben néhány nappal a congressus megnyitása előtt beleegyezését adta ahhoz, hogy az ő neve fényével ott ragyogjon a congressus patronusainak sorában s a mennyiben Dr. GAAL JENŐ, főrendiházi tagot, a mi nagyérdemű, körüitekintő vezérünket azzal bízta meg, hogy a magyar kormánynak a congressuson többedmagával képviselője legyen: a n y a g i l a g pedig lehetővé tette a nevelésüggyel foglalkozó magyarok egész csapatának a nagy úttal járó nagy költségek elviselését, – a congressuson való megjelenését.*)

A congressus lefolyásáról GEŐCZE SAROLTA fog jelentést készíteni.

En magam csakis azt akarom kiemelni, hogy a mi magyar csapatunk a congressuson egymásra csapó szélsőségek egyikében sem vett részt (önálló erkölcs, laicus oktatással; vallási alapon nyugvó erkölcs, egyházi neveléssel); hogy minden főbb kérdésben történt összes fölszólalásainkból a socialis, a történeti hatalmak s így a történet nagy jelentőségének tudata is nyilatkozott meg: kiemelem azt, hogy nemcsak a mi,

*) Ott voltak: Dr. BOKOR JÓZSEF, Dr. ERŐDY BÉLA, a magyar londoni kiállítás szép tanügyi osztályának szervezője, Dr. GOPCSA LÁSZLÓ osztálytanácsossal és Dr. FINÁLY GÁBOR tanárral, Dr. PINÁCZY ERNŐ, Dr. GAAL JENŐ, GEŐCZE SAROLTA, Dr. GIESSWEIN SÁNDOR, GINEVERNÉ GYÖRY ILONA, Dr. KÁRMÁN MÓR, Dr. SCHNELLER ISTVÁN, Dr. SEBESTYÉN BÉLA, Dr. SZABÓ ALADÁR és Dr. WALDAPFEL JÁNOS.

hanem a jelenlevők legnagyobb része meggyőzésének ado ti Dr. GIESSWEIN SÁNDOR társunk kifejezést, a midőn nyomatékkal hangoztatta, hogy a nevelés erkölcsi célját mindnyájan akarjuk, hogy azt azonban nemcsak az iskola, hanem nevezetesen a társadalom útján érjük el, s hogy nem szabad a társadalomban, nevezetesen a családban az e célra közreműködő erők és tényezők egyikét sem – s így tehát igen természetesen a vallásit sem – nélkülözni vagy lekicsinyelni, hanem ellenkezőleg kell, hogy mindegyikét méltatva fölhasználjuk. Dr. BOKOR JÓZSEF az első nap délelőttjén a középiskolai tanügy egészét fölölélő beszédében a nevelés szempontjából is az »igaz«-nak eszméjét állítá előtérbe, s ezzel a matematikát és a természettudományokat, mint a jövő oktatásának alapját; de fejtegetéseiben i. egkevésbé sem kicsinyelte a humanisticus irányt s positive méltatta az állam mellett az egyháznak művelődési föladatát. Dr. KÁRMÁN MÓR a herbarti individualisticus irányú »fegyelmezést« és »nevelést« a socialis, nevezetesen a nemzeti élet termő és éltető talajára helyezte; Dr. FINÁCZY ERNŐ az iskolai élet és tanítás egészéből kívánja különórákban a legfölsőbb osztályban leszűrni az egyéni és társadalmi erkölcs elveit; s magam is, midőn a nevelő oktatást nem az egyéniség, hanem a személyiség szempontja alá helyeztem, éppen ez által elismertem s méltattam elvi jelentősége szerint a socialis hatalmakat. GEÖCZE SAROLTA lélektani finomsággal részletező előadását, amelylyel a »Paper on moral education« kötete lezáródik, e jelentős szavakkal fejezi be: »But a radical cure is only to be hoped for from the moral improvement of society itself. This must be our final aim.« Ugyané meggyőzésével foglalt állást, midőn az együttnevelés kérdésében utalt a nő sajátos társadalmi állására, s különösen a nők részéről szemérmetlenül tárgyalt nemi fölvilágosítás kérdésében utalt a családnak szentélyére, annak tiszta légkörére és gyöngéd tapintatára. GINEVERNÉ GYÖRY ILONA, hazánk legkedvesebb angol ágense, az ő jó és okos szívével megtalálta a gyermek játékaiban és szórakozásaiban épp az iskolának a családdal, a szülőkkel egyetértő gondoskodásában azt a socialis tényezőt, a mellyel a játék és szórakozás is az erkölcsi nevelést szolgálja. Dr. GAAL JENŐ a szellemi élvezeteknek társadalmi ösztönön alapuló és a társadalmat egy-

ségesen egybe olvasztó nagy jelentőségét emelte ki a »Paper«-ben közölt értekezésében; a meetingen tartott, a congressust ministerünk nevében is üdvözlő beszédében pedig annak a reménynek ad kifejezést, hogy e congressus társadalmi bajaink gyógyításához a leghatásosabb tényezővel, a társadalmi et h i k a i erők fö l k e l l é s é v e l és erősítésével fog hozzájárulni.

E beszédnek mintegy hivatalos jellege s társadalomtudományi elvi jelentősége, nem különben Dr. GAAL JENŐ vezető szerepe magyarázza meg azt, hogy a beszédet szószerint itt közöljük:

A nagy és maradandó igazságok közös sorsa, hogy aránylag későn állapíttatnak meg és ekkor sem tekinthető azok formulázása véglegesnek. Különösen áll ez a társadalmi igazságokról. Napjainkban is a socialis kritikának negativus és a társadalmi reformtörekvéseknek positivus irányzata az, hogy még a társadalmi alapigazságok is revisio alá kerüljenek. ARISTOTELES az embert politikai, a korábbi nemzetgazdák közül egyesek között használó (tool using) állatnak nevezték. Mind a két megjelölés foglal magában sok igazságot, de az egész igazságot mégis szerintem inkább az fejezi ki, hogy az ember alaptulajdonsága, mely őt minden más érző teremtménytől megkülönbözteti, az, hogy erkölcsi lény (moral being), vagyis a fájára nézve jónak és rossznak nemcsak ösztönszerű követésére, hanem tudatos meghatározására is képes. Ebből világosan következik, hogy az erkölcsi tudatosságot benne fejleszteni lehet, sőt kell. A szoktatás mellett még az oktatásra is szükség van, mert a szoktatás csak az ösztönszerűségét, maga az oktatás pedig csak elméleti ösmeretét mozdítja elő a fajra nézve jónak és rossznak, aminek magában véve gyakorlati foganata nincs.

Az erkölcsi nevelésnek pedig csak akkor van igazán becse, ha eredményét tények és javult állapotok képezik.

És velem együtt sokan azt hiszik, hogy socialis bajaink legnagyobbbrészt onnan származnak, hogy az erkölcsi nevelést még az egészséges érzésű művelt nemzetekben sem karolják föl úgy, mint kellene. E részben gyökeres reformokra van szükség, ha az életbe vágó elsőrendű nagy socialis problémákat a megoldáshoz közelebb akarjuk juttatni. A társadalmi osztó igazság és a társadalom organicus természetének fölfogása iránti érzék emelése és terjesztése nélkül ez lehetetlen.

Mindenkor mély meggyőződésem volt, hogy a socialis kérdés mai alakjában túlnyomólag ethikai kérdés. Civilisa-

tióink a társadalom egészének moralitása nélkül szomorú sorsnak megy elébe. A technikai haladás egymagában ezt a civilisatiót emelni és biztosítani nem képes, csak az, ha a helyes socialis érzés elterjed, és a társadalom tagjainak túlnyomó többsége folyton szeme előtt tartandja azt, hogy a társadalomban született ember nem magáé. Ha ez meglesz, akkor be fog következni a termelés terén is az a kívánatos állapot, melyet professor ALFRED MARSHALL egy nem régebben megjelent classicus essayjében economical chivalrynek nevez. A magam és az engem ideküldött magyar közoktatási miniszter, gr. APPONYI ALBERT nevében melegen gratulálok a jelen nagy hivatású és esetleg nagy tett jellegével bírándó erkölcsnevelésügyi congressus kezdeményezőinek és boldognak érzem magamat, hogy azon a magyar kormány képviselétével első sorban éppen egy nemzetgazda és socialpolitikus, az én csekélységem bízott meg, mivel ebben az erkölcsnevelés kiszámíthatatlan socialis horderejének kormányom részéről való fölismerését kell látnom és üdvözlőnöm.

Egyek voltunk mindannyian a történeti, társadalmi tényezőknél, elismerő kiemelésében és e tényezőt ethikai szellemmel való áthatásának követelésében: úgy hogy e congressuson az annyiszor széthúzó magyar az ő története, az ő nemzete szelleme által megszentelt egységes gondolkozásában és érzésében mint egy ember lépett föl. Az erkölcs-nevelési congressusnak egyik jelentős ténye reánk nézve ez volt.

Volt azonban e congressusnak általában véve is nagy jelentősége. Közömbtlen eredményekre, nyomában létesített erkölcsi intézményekre nem utalhatunk. Az utilitarius módon gondolkozó, esetleg még gúnyolódva is, meddőnek mondja e congressust. – Figyelmét tisztán a tárgyra szegző és ez alapon a jövőbe tekintő azonban e congressusban jelentős dolgot s ily jelentős dolgok csíráját látja.

Nagy jelentőségű már magában véve az a tény, hogy az erkölcsi nevelésre vonatkozó legellentétebb nézetek megnyilatkoztak egy és ugyanazon congressuson. Még jelentősebb, hogy ez ellentétek megnyilatkozhattak anélkül, hogy az ellenfelek egymást megzavarták volna! A congressusnak főkérdéssé kialakult kérdésében: az erkölcsnek a valláshoz való viszonya kérdésében a francziák, nevezetesen BRISSON – s vele lényegileg egy értelemben a japánok is – a legridegebben és legélesebben, de a lelkesedés elragadó szavával hirdette a vallástói teljesen

független erkölcsöt, azt az erkölcsöt, amely, csak a »humanité« eszméjétől vezetettve, a transzcendens világgal, az abban való hittel, az egyházzal mitsem törődik; az angolok legnagyobb részét a nemzeti étellel teljesen összeforrott vallásosságnak és egyháziasságnak voltak szószólói; a belgák közt voltak mind a két ellentétnek képviselői; a németek közül nevezetesen PÉNZIP magát a vallásosságot az egyháziasságtól szorosán megkülönböztette s a vallásosság alapján küzdött az egyház ellen az erkölcsiség érdekében: s íme, mind e nézeteket csak a tetszés tapsa kísérte; mivel azok, kik ellenkező nézetben voltak, hallgattak. Angol légkörben voltunk; politikailag fegyelmezett és érett emberek társaságában, akik, amily lelkesen üdvözölték saját nézeteik megnyilatkozását: ép oly tisztelettel hallgatták végig az ellenkező nézetben levők meggyőző fejtegetéseit. – Mily távol vagyunk mi csalahatatlan pártéletünkkel a politikai érettség e magaslatától! Aki nem tartozik pártunkhoz: annak ítéletében, jellemében kételkedünk; azt nem annyira érvvel, mint hangos, nem egyszer szidalmazó szóval akarjuk elnémítani, társadalmi állásában is megsemmisíteni. Pedig az angolt valljuk politikai mesterünknek. Kövessük őt – a mások meggyőződésének tiszteletében, s ezzel politikai szabadságunk szeretetében. Mikor érzük meg azt, hogy a városligetben közbötenül egymás mellett zavartalanul meetingezzen a socialis demokrata a keresztény socialistával V Pedig Londonban (szeptember 27-én), ahol a Hyde Park gyönyörű pázsitán körülbelül 500,000 ember meetingezett közbötenül egymás mellett álló csoportokban, egymást nem zavarva szónokoltak az üdv hadseregének és az anarchistáknak vezérei. Mikor érzük meg azt, hogy a királyt gyalázó s ezért a nép által megtámadott anarchista szónok mellé álljon a rendőr e szavakkal: »Nem a király sértőt, de igenis a szabadságot védelmezem!« A királynál is följebb való a szabadság! Ez a londoni rendőr kátéja. Kié nálunk?!

De t á r g y i l a g is nagy jelentőségűnek tartom, nevezetesen a jövőre való tekintettel ez erkölcs-nevelési congressust.

Az életért való küzdelem jelszavával nem az észet és igazságosságot, hanem az értelmességet és az erőt emelte a társadalom trónusára. A physika tényei mellett elhomályosultak az ethikai élet föltétlen értékvalóságai; a physikai törvény kényszerűsége mellett az ethikai törvény kellősége; a physikai

determinismus láncolata mellett a belső szükségszerűségnek a szabad egyénből kiinduló folyamata. A szabadság pajzsza vált, a mely mögött küzd a kíméletlenül önös stréberség: az egyenlőség cím a természeti különbségek megszüntetésére és a kegyelet szavának elnémitására; a testvériség szóvirág, amely-ível az osztálygyűlöletet szító beleszédül az internacionaleba. E hazug és a föltétlen erkölcsi értékvilágot tagadó irányzat ellen tiltakozik az erkölcs-nevelési congressus. A világ összes művelt államai egyesülnek e congressuson, hogy vallomást tegyenek arról, hogy az érzéki világ és annak folyton változó javai fölött van még egy erkölcsi világ is föltétlen értékű javakkal. Nincs az kívülöttünk, hanem lelkünkben, érzületünkben: nem húzódik vissza ez érzéki világtól, hanem az érzület, a szeretet melegével áthatja azt, életre kelti az abban szunyadó erőket és hatalmasokká teszi a szeretet munkájában. Az ily érzületű egységes szervezetet lát az egész emberiségben s éppen azért a szervekben nem egyenlőséget, hanem a legnagyobb különbözőséget; keresi minden egyesben azt a sajátos energiát, cél gondolatot, a mellyel egészen sajátosan szolgálhatja az egészset, s annak fejlődését a köz érdekében előmozdítja; s a közösségekben is: a családtól föl a nemzet-államig sajátos értékű erkölcsi személyeket lát, a melyek sajátos cél gondolatjuk által ugyancsak sajátosan szolgálják az emberi művelődés haladásának egységesítő, de nem egyenlősítő nagy föladatát. A szeretetnek, az önzetleji odaadásnak szellemével behatol a tárgyi, a physikai világnak is lelkébe, ennek sajátosságát kutatja, megérti azt törvényeiben s, ezek útján uralkodva a physikai világ fölött, helyezi ezt is a szeretet országának szolgálatába. Végűi is a kereszténység szellemében gyökerező ez erkölcsi világ és ennek a nevelés útján való kiépítése mellett foglalt a congressus állást. Világcongressus volt ez! Erkölcsi haladásunk szempontjából nagy jelentőségű e megnyilatkozás.

De nem múló hatású egyszerű és egyszeri tüntetésre gyűlt egybe a világcongressus. Munkára vállalkozott, erre nemzetként szervezkedett, a miről is időnként megtartandó congressusokon számol be. Lapnak szerkesztését határozta el, a mely lapnak föladata lészen az erkölcs intézményeknek, irányzatoknak, tervezeteknek bemutatása és országonkénti irányítása is, igen természetesen csakis erkölcsi úton. Mint ilyen erkölcsi

hatalom, nemzetközi lelkiismeretté alakulhat ki, mely az egyes népeket az erkölcsi nemtörődömség álmából fölrázza, a hazugságot mindenütt leleplezi s az igazság és annak hirdetése ellen intézett merényletet, erőszakot pellengérré állítja, az így üldözöttet védelmébe fogadja. Szükség van ily nemzetközi, az ész autonómiáját, a lelkiismeret szabadságát elismerő erkölcsi ítélőszék alakulására. Ha ily alakulás csirája rejlene ez erüölcs-nevelési congressusban: úgy annak igazán nagy jelentőségét még csak a jövő világosítaná meg.

Nem a kész eredmény, hanem a jobb jövőért való küzdelmünk teszi értékessé életünket.

Schneller István.

Egyetemes társadalomtörténet.

Ausztria története 1848-tól 1860-ig.

HEINRICH FRIEDJUNG munkája. Első kötet.

Osztrák történelmet igen kevesen írtak, osztrák történetíró alig van. És ezek a kevesen is inkább a középkort és az újkor ama részét keresik föl, a melyben az osztrák örökös tartományok fejlődése összeesik a német birodaloméval. A babenbergiek, később a habsburgok között még csak eligazodnak valahogy. De a napóleoni háborúk kettős irányba terelték át a fejlődést: Ferencz császár fölveszi az osztrák császári címet, Németországban mindjobban a porosz királyság lép előtérbe, es a tizenkilencedik század elején egyszerre csak előttünk áll Ausztria furcsa ország-nemzettömkelege, a maga német, cseh, olasz, horvát, ruthén alkérdéseivel, amelyek már akkor is jelentkeztek és azóta egyre nőttek jelentőségükben. Es ott van Magyarország, amelyet nem lehet beleolvasztani a birodalomba, amely kikényszeríti a dualismust és tovább fejlődik nemzeti függetlensége felé. Az osztrák történetírónak, ki e kor eseményeibe mélyed, fokozott tárgyilagosságra, fokozott körültekintésre, sokoldalú készültségre és tudásra van szüksége, hogy e különböző részletek között a fejlődés főirányát szem elől ne

téveszsze. FRIEDJUNG talán az első, aki e szempontok szerint korszerű osztrák történelmet ír és ezért munkái megérdemlik teljes figyelmünket.

HEINRICH FRIEDJUNG már esztendők óta dolgozza föl részleteit ennek az anyagnak, mely a maga egységében a monarchia másik felének legújabb kori történetét teszi. Nagy műve »A német hegemoniáért való küzdelem« általános föltűnést keltett. Első eset volt, hogy osztrák történetíró nyugodtan és pártatlanul ismertette mindazokat a tényezőket, melyek az Ausztriára oly szerencsétlen végű porosz háborút előidéztek. Nagy stratégiai ismeretei különösen élvezetessé teszik e könyvet, amely hadseregünk tanultabb tisztjeinek kedves olvasmánya. A nemes bátorság, melylyel e háború szerencsétlen vezérért, BENEDEK-et, igazságosabb és tisztultabb világitásba helyezi, különös rokonszenvet keltett. FRIEDJUNG további munkái iránt nagy érdeklődés mutatkozott: egyideig azonban csak apróbb dolgozatai jelentek meg. Ez évben került ki azután a sajtó alól »Ausztria történe 1848-tól 1860-ig«; illetőleg a kétkötetes munka első kötete. Ez az első kötet tárgyalja az osztrák forradalmat, a magyar szabadságharcot, az átmenetet, amikor az orosz fegyverek által megmentett Ausztria még nem meri nyíltan elvetni a szabadelvűség forradalmi vívmányait és végűi a teljes absolutismus visszaállítását. Megannyi szakasz, a melyek a legközbötlenebbül érdekelnek.

FRIEDJUNG osztrák és nemzeti elfogultsága néha áttöri a történetíró elfogulatlan gondolkozását. Mindabban, amit a magyar szabadságharczról, különösen KOSSUTH-FOI ír, megtaláljuk e kettős szempontot. Szeretne teljesen tárgyilagos lenni, de nem tud. Kénytelen elismerni a magyarság ügyének igazságát, de szeretné bizonyítani, hogy a nemzetnek csak kis része vett részt a mozgalomban. Kénytelen bevallani az osztrák seregek vereségét, de úgy véli, hogy a csaták inkább eldöntetlenek maradtak és a magyar csapatok egyes mozdulatai érték el az eredményt. A legénység rovására váltig dicséri a tiszteket, de ezekről a tisztekről mindig mint osztrák tisztekről beszél. Nagyon méltatja GÖRGEY-t, de egyúttal a németiség számára követeli őt is. Vannak azonban olyan pontok is, ahol kíméletlenül megmondja az igazat. Az aradi kivégzések, de első sorban BATTHYÁNY LAJOS szégyenletes pöre kihívják legsúlyosabb ítéletét, és ez az ítélet könyörtelenül nehezedik reá HAYNAU-ra is.

A magyar részletek mindazonáltal a könyv legkevésbé sikerűt fejezetei. FRIEDJUNG nem ismeri a magyar viszonyokat és tanulmányai nem mentek túl a legismertebb magyar politikai munkák elolvasásán. A marxismus nevezetana is zavarja, és nem egyszer érezzük fölfogásán bizonyos kitűnő honfitársaink hatását, kik valamely különös, herostratesi dühvel gyalázzák a magyar nemzet minden hagyományát a külföld előtt. Ezek a gyanús alakok, a kik most utólag a buborék újságok hangnemét alkalmazzák egy VERBÖCZY-re és négyszáz év előtt elhantolt csontokat kaparnak ki újra, hogy gyalázkodó szavakkal körüihordják őket, megrészegettek az osztályelmélet nagyszerű skatulyázó szellemétől és mindenáron alkalmazni akarják a múltra is. Gyermekies tudatlansággal pedig a mai kor erkölcsi és gazdasági fölfogását követelik egy olyan kornak fiától is, a melyben éppen a tőlük is annyira hangoztatott czélszerűség más gazdasági és más erkölcsi elveket tartott természetesnek.

A munka tulajdonképeni tárgya azonban más. A forradalom és szabadságharcz eseményei FRIEDJUNG számára inkább előzmények; egész érdeklődése ama folyamat felé fordul, amely a kremsieri alkotmányt végűi fölfüggeszti és a régi absolutismust lehetőleg még ridegebb alakban állítja vissza. Ezt a folyamatot az általánosító történetírás rendszerint igen egyszerűnek és közbötlennek tünteti föl. »A forradalom leverése után a reactio következett« – halljuk rendszerint. Pedig ez az átmenet nem történt ennyire hirtelenül; FRIEDJUNG egy egész vastag kötetet szentel neki és így jut el 1849 januáriusától 1851 augusztusáig. Közel három évig tartotta még magát a polgári szabadelvűség; lépésről-lépésre veszíti a teret és még mindig hirdeti, hogy változatlanul ragaszkodik a forradalom hagyományaihoz. Csak a mikor a további önámítás lehetlenné válik és az uralkodó már fölfüggesztette az alkotmányt, oszlik meg a szabadelvűek tábora. A nagy többség haragos elkeseredéssel vonul vissza a hatalomtól és várja az időt, a mikor a fejlődés menete igazságot szolgáltat majd nekik. Ennek a többségnek jellegzetes képviselője SCHMERLING. A kisebbség nem tud megválni a hatalom édes élvezetétől, megtagadja múltját és hűséges szolgája lesz egy absolutista korszaknak. Ennek a kisebbségnek legjelentékenyebb embere BACH. ÉS mivel a 48 utáni Ausztria sorsára

döntő befolyása ennek a kisebbségnek lett, FRIEDJUNG könyvében is BACH alakja kerül az előtérbe.

A magyar történelemnek egyik legsötétebb lapjára BACH neve igen határozott vonásokkal van reáírva. Évtizedek telhetnek el, és ezek a vonások nem fognak enyhülni. A nemzedékek, a melyek még hallomásból ismerik egy ostoba és kegyetlen absolutismus eszeveszett ugrásait, már régen a sírban fognak pihenni, és BACH SÁNDOR alakja a magyar földön még mindig gyűlöletes lesz. És ez nem is lehet máskép. Egy államférfi, aki egy nemzetet önálló életétől meg akar fosztani, nem tarthat számot e nemzet részéről, enyhébb ítéletre. Más kérdés azonban, hogy az osztrák történetíró nem lát-e majd érdemet abban, amit mi haraggal és elkeseredéssel említünk? BACH kísérlete, hogy a Nagy-Ausztriát közigazgatási úton valósítsa meg, beleütközött fejlődésünk alaptörvényébe; de talán drága és követendő példa lehet az osztrák állampolgárnak. Valóban, FRIEDJUNG-nak lelke mélyén ott dereng a rokonszenv BACH SÁNDOR személye iránt. És mégis, a könyv, amelyet megírt, éles és kíméletlen vádirat az ember és rendszere ellen. Mert FRIEDJUNG enyhítette és magyarázhatta a tényeket, de tudomást kellett venni úgy róluk, mint következményeikről.

Az osztrák forradalom szerves része annak a nagy mozgalomnak, a melyet az »1848« gyűjtő név alatt szoktak összefoglalni. Teljesen hibás volna azonban a fölfogás, mely ez esztendő változó eseményeit egységes okból magyarázza vagy lefolyásukban egységes szellemet vél látni. A valóságban bizonyos külső jelenségek megegyeztek egymással, a nevezettan kifejezése is hasonlók voltak, mindenütt a »szabadságról« beszéltek, amelyet a zsarnokoktól kell kicsikarni. Ámde szabadság és zsarnokok nemzetek és országok szerint változtak. A februáriusi forradalom Parisban a köztársasági kispolgárság és különösen a már szervezett munkások fölkelése az 1830-iki alkotmány által uralkodó vagyonos bourgeoisie ellen. A lengyel fölkelés a lengyel feudális földbirtok kísérlete az orosz járom lerázására. A magyar szabadságharcz a nemzet minden rétegének egységes mozgalma az idegen uralom és idegen érdekek ellen. A bécsi és berlini forradalmakban pedig egy gazdaságilag és műveltségileg megérett polgárság erőszakkal foglalja el azt a helyet, amelyet a feudális államhatalom eddig megtagadott tőle.

Ausztria forradalma polgári jellegű és polgári elemeket hoz a fölszínre. Egy ilyen újonnan jött BACH SÁNDOR is, a parasztnak gyermeke, aki fölforgató elveket vall és a torlaszokról szónokol. A szélsők már akkor is szerették a meg nem alkuvó szónoklatokat jó és biztos állásokkal összeegyeztetni, és BACH SÁNDOR így lesz igazságügyminiszter – a 48-as kormányban, a mely természetesen még szintén szabadelvű. Ámde a szabadelvű polgárság kezd lassan kiábrándulni a népjogokból, a mikor ezek a népjogok erősen communisticus ízű kívánságok alakjában jelentkeznek. De az utczai tüntetések mindjobban a csöcseléket állítják a mozgalom előterébe, és a mikor LATOUR hadügyminisztert meggyilkolják, a reactio már útban van. WINDISGH-GRÄTZ berezeg elfoglalja Bécset, és megkezdődik a rémuralom. A művelt középosztály fizetett meg itt is gyanús szövetségeseinek menthetetlen kihágásaiért. Nincs tudomásunk arról, hogy a mikor a derék MESSENHAUER-t, a nemzetőrség parancsnokát, az ideális ROBERT BLUM-ot, a frankfurti parlament kiküldöttét, és más kitűnő és mérsékelt meggyőződésű férfiakat halálra hurczoltak, – LATOUR gyilkosai közül csak egy is elkísérte volna őket. Mialatt amazok az ő bűneikért bűnhődtek, ők ismét eltűntek a sötétségben. Az osztrák *gironde* pedig bátran, nyitott szemekkel halt meg.

Most kezdődik meg a régi, feudális csoportok harca a 48-as alkotmány ellen. A míg Magyarország fegyverben áll, nem láthatnak munkához. De elkövetkezik Világos, és most már nincs fegyveres erő, melyre az elégedetlen elemek támaszkodhatnak. A SCHWARZENBERG kormányban egyelőre még kísértene a szabadelvűség nyomai. Maga BACH, az új belügyminiszter, is annak hívéül vallja magát és annyit iparkodik múltjából megmenteni, amennyit lehet. Hihetünk FRIEDGJUNG-nak, amikor arról biztosít, hogy a belügyminiszter őszintén küzdött az alkotmány felfüggesztése ellen. BACH értelmes ember volt és bizonyára előre látta egy absolutisticus Ausztria jövő sorsát. De a fiatal uralkodó környezete nem engedett. METTERNICH régi híve és bizalmasa, KÜBECK, a volt birodalmi kancellár politikájának mintegy hatványozott folytatását ajánlja és tanácsát körösztil is viszi. Nemcsak a leigázott magyarok érzik az új absolutismust, az uralkodóházhoz hűséges népek, oláhok, szerbek és horvátok is keservesen ábrándulnak ki. A fanyar néphumor egy magyar

és horvát beszélgetését említi, amelyben a horvát keservesen panaszkodik az új állapotok fölött. A magyar vállat von: »Mit akarsz! Ti jutalom gyanánt kaptátok azt, a mit mi büntetésből szenvedünk el.«

BACH ellenkezett, a míg nem kockáztatta ez ellenkezéssel állását, és hűségesen, sőt túlbuzgalommal szolgálta az abszolutismust, a mikor az erősebbnek bizonyult akaratánál. A volt szélső nemsokára fölülmúlta új barátait és szomorú bizonyosságot adott a demagógia útján fölszínre került »népemberek« jellemének szilárdságáról. Az óvatos szabadelvűek, kiket a szélsők ismételtlen neveztek árulóknak és elvtagadóknak, nem tettek elveikből engedményeket; BACH azonban fölládozta múltját és egy nehéz küzdelem minden eredményét a hatalomnak. A könyv sok érdekes tanulsága között nem ez a tanulság a legérdekesebb.

Farkas Pál.

Társadalmi bölcsészet

A heidelbergi III. nemzetközi bölcsészeti congressus-ról.

Ha személyes benyomásaimat akarnám itt leírni, akkor a heidelbergi congressus kapcsán sok kedves egyéni emlékemről számolhatnék be: de az olvasó joggal várhatja, hogy ne a személyes vonatkozású élményeket tekintsem és tárgyilagosan, tehát, úgyszólván, mint sociologus jellemezzem azt az érdekes összesereglést, melynek részese voltam. Háromszáz bölcsész és bölcsésznő egy koszorúban: úgy-e nem köznapi látvány, hátha még a világ minden tájékáról kerültek össze, úgy hogy még Délamerikának, Canadának, a Fokföldnek és Japánországnak is akadtak bölcsészképviselői.

Mint minden tudományos nemzetközi congressus, úgy ez a heidelbergi is a nemzetek egyháshoz való viszonyának soknemű megfigyelésére nyújt alkalmat. Bámulatos, hogy az egyes nemzeti csoportok mennyire különválnak egymástól, bárha más-

részt igen mélyen érdeklődnek egymás gondolatvilága iránt. A fölületes szemlélő egységes nagy társaságot lát maga előtt, melynek tagjai között az ismerkedés és eszmecsere hevében minden nemzeti különbségek korlátai teljességgel megszűntek. De ez csak látszat. Minél műveltebbek a nemzetek, annál mélyebb szellemi kölcsönhatásba lépnek ugyan egymással, de ez a kölcsönhatás nem a szellemi egybeolvadás jele, hanem, ellenkezőleg, csak eszköze annak a szellemi fölfrissülésnek, mely mindeniket arra sarkalja, hogy egyéniségét minél hatalmasabban kifejtse. Nagy kár, hogy bizonyos világpolgárius gondolkodású honfitársaink nem járnak el ilyen nemzetközi congressusokra, mert itt, hogy úgy mondjam, szemléleti oktatást nyerhetnének abból, hogy mi is az a nemzeti önérzet, mi is az a nemzeti öntudat. Itt meggyőződhetnének arról, hogy a nagy nemzetek fiaiban mily hallgatag, fegyelmezett, óriási Chauvinismus él, s csak a kicsiny, romlandó népek fiai feledkeznek meg nemzeti önérzetükről.

Az egyes nemzeti csoportok versenyét a magam részéről nagy gyönyörűséggel szemlélem, mert nekem meggyőződésem, hogy az emberiség haladása első sorban a nemzeti egyediségek versenyétől függ s hogy minden haladás lehetetlenséggé válnék, ha a nemzeti különbségek megszűnnének. Az természetesen nagy baj, ha a különbségek az egymással szemben való türelmetlenkedés és gyűlölködés ellentéteivé fajúinak el. A heidelbergi congressus egész kialakulásán pl. nagyon megérdődött a francia-német ellentét. Az I. philosophiai congressus eszméje ugyanis Párizsban született meg, úgy hogy az egész intézmény francia eredetű. A II. congressust Genfben tartották meg, s úgy látszik, hogy nem csekély bátorság kellett hozzá, ezzel a III-ikkal német földön próbálni szerencsét. A vezető német egyetemek tanárai, jóformán mind távollétükkel tündököltek. A berlini, lipcsei, marburgi stb. philosophiai tekintélyek mind hiányoztak. WUNDT, aki Heidelbergben nyaralt, a congressuson nem jelent meg. Különb ennek a visszavonásnak okát nem csak a német és francia bölcészeknek kissé kedélytelen viszonyában, hanem talán még inkább a német körök benső versengésében kell keresni.

Üléseink mindazonáltal nagyon látogatottak voltak, az előadások nagy érdeklődést keltettek, s a résztvevők hangulata

mindvégig meleg, élénk, sőt helylyel-közzel emelkedett is volt. De az elfogulatlan figyelő mégis fájlalhatta, hogy az előadások összességéből, mint egészből, a kornak vitás, nagy bölcsészeti problémái nem domborodtak ki. Az ember azt várta, hogy tömött sorokban vonulnak majd föl a neokantianus iránynak, a kísérleti lélektan, az energetika, a darwinismus, neovitalismus irányainak képviselői, s hogy szellemi tornában lehet része, mely fényt derít az emberi gondolkozás mai állapotára. De az egyes előadások, ha talán külön-külön, magukban véve, mélyebb érdeklődést is kelthettek, összességükben nem tükrözték vissza sem a korszellem fő-irányait, sem a különböző philosophiai iskoláknak vitáit. Ismeretes, hogy a német egyetemeken milyen vakbuzgósággal magyarázzák, tanítják és újítják föl KANT ismeretét: az ember tehát azt hihette volna, hogy erős csaták fognak kifejlődni ama kérdés körüli, hogy a KANT criticismusa mennyire felel meg, vagy miért nem felel meg a mai tudomány követelményeinek. De hát, mint mondom, a neokantianusok vezérei elmaradtak a congressusról, s így a KANT körüli háborúnak alig volt nyoma az előadásokban, a mit talán nem is kell túlságosan sajnálnunk. A physiologiai lélektan némely fiatalabb képviselői ugyan szerepeltek tudományszakuknak egyes apró részletekérdéseivel, de az alapvető nagy kérdés: a szellemi működés s az életfolyamat egymáshoz való viszonya körüli, jelentős vita nem fejlődött ki. A philosophia iránt érdeklődő természetbúvárok alig vettek részt a congressusban, s így a darwinisták s antidarwinisták nevezetes harcának üléseinkben alig támadt viszhangja. A nevesebb természetbúvárok közül csak HANS DRIESCH, a neovitalismus jeles előharcosa, jelent meg a bölcsészek között, de az előadása nyomán támadt vita szemmel láthatóvá tette, hogy nincsenek jelen mechanista irányú természetbúvárok, a kik a vitalismussal szemben síkra tudtak volna szállani.

A bölcsészet mai állapotára első sorban az jellemző, hogy világszerte benső szövetségre lépett a természettudományokkal. Az az ellenséges hangulat, mely a múlt, század ötvenes éveiben támadt a bölcsészet és a természettudományok között, régóta megszűnt már, s az újabb korszaknak egyik legjobb jellemző vonása, hogy éppen a természetvizsgálók között akadtak kiváló egyéniségek, akik, egységes természetfelfogás-

hoz akarván jutni, szakszerű vizsgálódásaik szűkebb köréből kibontakozva, általános bölcsészeti világfölfogást iparkodtak meg-alapítani, vagy legalább körvonalozni. Ha az így támadt bölcsészeti nézetek, mint pl. a MACH vagy OSTWALD fölfogása, nagyon is egyoldalúak még, vagy ha olyan ingatagok és szertefolyók is mint WUNDT bölcsészete, az újabb áramlat egészen véve mégis fölfrissítő, termékenyítő befolyással volt a philosophiára, úgy hogy a múlt század közepe táján beállott pangása után néhány évtized óta fokozódó lendületnek örvend. Örvendetes látvány, hogy magukba a szaktudományokba mind mélyebben behatol a bölcsészet szelleme is, úgy hogy épen a legjelesebb szakérok azok, akik a bölcsészeti fogalomalkotáshoz legjobban hajlanak, viszont maguk a bölcsészeti gondolkozók egyre mélyebb szükségét érzik az alapos matematikai és természet-tudományi iskolázottságnak, mely nélkül a bölcsészeti szellem imbolygóvá, ködössé lesz, utóbb pedig senyvedésnek, korhadásnak indul. Ha az előjelekben nem csalódunk, akkor századunkban a bölcsészet s a szaktudományok kölcsönös egymásba szövődése olyan arányokat fog ölteni, mint talán még soha annak előtte: épen ez okból, nagyon sajnálhatjuk, hogy a mostani bölcsészeti congressuson ennek a fejlődési folyamatnak csak gyöngye nyomai voltak észlelhetők.

Tulajdonképeni jellegét ennek a bölcsészeti congressusnak ugyanis az a körülmény adta meg, hogy nem bölcsészek, hanem inkább a bölcsészet történetírói rendezték. Tisztelet, böcsület a bölcsészet történetíróinak, hiszen nem csekély mértékben nekik köszönhető, hogy a philosophia bizonyos népszerűségre is tesz szert s olyan művelt osztályokba is behatol, kik a nagy gondolkozók eredeti munkáinak olvasásától húzódoznak. Megjegyzendő továbbá, hogy minden igazi philosophus egyben búvárja a bölcsészet történetének is, mert lehetlenség önálló világfölfogást alkotnia meg a nélkül, hogy szigorú kritikával le ne számolt légyen az emberiség múltjában szereplő nagy bölcsészeti gondolatrendszerrel. Es ha a kiváló bölcsészek eredeti munkáit tanulmányozzuk, akkor azokat többé-kevésbé átszőve is találjuk elődjeikre vonatkozó bírálati megjegyzésekkel és fontos irányadó vitatkozásokkal. Ezek a bíráló megjegyzések és vitatkozások képesítik a philosophia történetíróját arra, hogy bíráló állást foglalhasson el a külön-

böző bölcsészeti rendszerekkel szemben; vagyis a philosophia történetírója első sorban az önálló bölcsészekről tanulja el a saját történelemkritikai mesterségét. Viszont azonban el kell ismerni, hogy jó bölcsészettörténeti munkák – de milyen ritkák ezek! – igen fontos segédeszközei az önálló gondolkodónak, hogy a múlt nemzedékek bölcsészeti világában tájékozódjék. De bármennyire is elősmerjük a bölcsészet történetírójának a maga helyén érvényesülő nagy jelentőségét, mégis súlyos bajnak tekintjük, ha, mint a mai Németországban is, a bölcsészettörténeti szempont túlteng az eredeti philosophiai alkotó erő fölött.

Mint ahogy a szépirodalmi élet elfajul, ha, a költői alkotó erők háttérbe szorulván, az irodalomtörténet-írók kezdenek vezérszerepet játszani: azonképen a bölcsészeti szellem is beteggé válik, elsatnyul, ha a belőle és rajta élősködő bölcsészettörténeti szellem túlságosan elhatalmasodik. Pedig a mai bölcsészeti szellem éppen ennek az állapotnak nagy mértékben betege, amint ezt a »Zurück zu KANT!«, »Zurück zu HEGEL!« jelszavak és törekvések mutatják, melyek mind a bölcsészettörténelemnek túltengéséből erednek. Nem egy németországi barátommal való beszélgetés közben állapítottuk meg a német bölcsészeti viszonyoknak ezt a kórságát, mely, nézetem szerint, a mostani bölcsészeti congressus rendezésében is kifejezésre jutott.

Ezekkel a bíráló megjegyzésekkel korántsem akarom kisebbiteni a congressus elnökének, WINDELBAND-nak, a mai Németország egyik legösmeretebb bölcsészettörténeti írójának, a congressus szervezése körüli kifejtett fáradozását és érdemeit. Inkább csak a jövőre gondolva, mondom, hogy milyen káros volna, ha bölcsészettörténészek rendeznék a philosophiai congressusokat, nem pedig maguk a bölcsészek, akik a kor gondolkozásának irányt adnak. Különbén megvallom, hogy a mostani congressus elfogulatlan megfigyelése azt a kételkedést támasztotta bennem, hogy egyáltalán van-e szükség philosophiai congressusokra. Nem akarnám, hogy félreértsenek: a világért se szeretnék hálátlan lenni a sok kedves benyomásért és személyes ismeretségért, melyet Heidelbergben szereztem, sem a nagy serkentésért, melyet az ottani néhány érdekes eszmecserében nyertem; de önkénytelenül is az a kérdés vetődik föl utólag bennem, hogy, ha, mint bölcsészek, más tudományszakok congressusain vennénk részt, nem

érhetnők-e el ezen az úton is ugyanazokat az ismerkedéseket és eszmecseréket, amelyekre most törekedtünk? Természettudományi, sociológiai s egyéb congressusokon is szívesen meghallgatják napjainkban a bölcsész-embert, s ott, a szakférfiak különemű gyülekezeteiben, volna csak igazán alkalma termékenyítő hatást gyakorolnia a tudomány fejlődésmentére. Természetesen, még szebb dolog volna, ha sikerülne olyan philosophiai congressust létrehozni, melyben a különböző szakok legjelesebb vezetőemberei is hallatnák szavukat, részt véve a bölcsészeti tárgyalásban: mert az ilyen congressus szemlélhető kifejezésre juttatná a benső frigyét, melyet philosophia és szaktudományok közt létesíteni sikerűit, s az ilyen congressus méltó is volna a bölcsészet hajdani dicsőségéhez, midőn senki sem vonta kétségbe, hogy a tudományoknak természetes közepe. És ki tudja, hogy valamely szerencsés pillanatban mi minden sikerülhet még"? Nem mindig játszanak össze oly nagyszámú mostoha körülmények, mint francia-német ellentét, német bölcsészek benső széthúzása, bölcsészettörténések túltengése, szervezkedési gyakorlathiány stb., hogy annyi buzgalmat és szép igyekezetet, mely ezt a congressust kitüntette, meggyöngítsenek. A következő congressus Bologná-ban lesz; semmi kétség, hogy az olaszok ügyesebb szervezők lesznek, mint a németek voltak.

P.

Politika és társadalom.

A vasárnapi munkaszünet rendezése.

A vasárnapi munkaszünet egyike a társadalmi politika ama ritka kérdéseinek, melyben a hazai törvényhozásunk több nyugati államnál is messzebbmenő intézkedésekre határozta el magát. Ugyanis p. o. Angliában, Franciaországban, Belgiumban és Németalföldön csakis a munkások bizonyos csoportjára nézve teszi kötelezővé a törvény a vasárnapi szünnapot; azonban a nálunk érvényben levő 1891. évi XIII. t.-cz. korokra és nemükre való tekintet nélkül lehetőleg az összes munkásokat kívánja a heti munkaszünet áldásaiban részesíteni.

Ez azonban a gyakorlati életben számos nehézséggel jár. mert némely iparágban az üzem természete, a tüzelő anyaggal való takarékoság, a földolgozandó nyersanyag romlandósága miatt, parancsolólag követeli, hogy a munkát félbe ne szakítsák, másrészt sokszor, mint p. o. az élelmiszerek árusításában, szállítási iparban stb. a közönség érdeke is kívánja a munkának az ünnepeken is való folytatását. Ép ezért a vasárnapi munkái föltétlenül tilalmazni nem lehet; az egyes üzletágakra nézve azok különleges viszonyaihoz mérten mindenhol, ahol e kérdés szabályozásához nyúltak, kivételeket kellett megállapítani.

Az is igen természetes, hogy a munkaadónak igen fontos érdeke fűződik ahhoz, hogy üzemét azok közé sorolják, melyeknek a vasárnapi munka meg van engedve, mert ezáltal nyeresége a hetedik nap kihasználása által emelkedik. Ép ezért kétségtelen, hogy a munkaadók ily irányú törekvései érvényesítésének nemcsak az által kell korlátot szabni, hogy a törvény általánosságban elrendeli a vasárnapi munkaszünetet, hanem azáltal is, hogy a megengedhető kivételeket vagy maga részletesen szabályozza a rendeleti útnak mindig föntartandó tér lehető szűkítése mellett, vagy pedig csak egészen általános utasítást tartalmaz e tekintetben és a hatóságokra bizza a kivételeknek részletes megállapítását. Az első eljárás kétségkívül nehezebb, mert a törvényhozásnak nagyon behatóan kell megállapítania azokat az iparcsoportokat és körülményeket, melyekre nézve a vasárnapi szünet nehézségekbe ütközik. Mindamellet ez az eredményesebb. Az esetben ugyanis, ha a törvény általános szabály megállapításával beéri és a hatóságra bizza a kivételek megállapítását, ezeknek igen nehéz az iparosok adott panaszai és kérelmei elől elzárkózni, minélfogva ily rendezés mellett a vasárnapi munka mindinkább elharapózik.

Ez a visszás helyzet mutatkozott nálunk is, mert az 1891. évi XIII. t.-cz. az említett második eljárást követte és a munkaszünet legáltalánosabb elveinek megállapításával érte be, minélfogva az érdekköröknek a rendeleti útra bizott egyes intézkedések megváltoztatására vagy fölfüggesztésére irányuló kérelmei véget nem értek. Az ily módon keletkezett jogbizonytalanság megszüntetése egyrésztől, a folytonos rendeletmódosítások következtében jobban és jobban elharapódzott vasárnapi munka másrésztől, szükségessé teszi kétségkívül az idevonatkozó rendel-

kezések módosítását, és igen helyesnek kell tartanunk a kereskedelemügyi minisztériumban készült törvényjavaslat amaz alapelvét, hogy a kérdésnek mindazokat a részleteit, melyek a törvényben helyet foglalhatnak, abban kívánja szabályozni, a rendeleti útnak csupán a dolog természeténél fogva ide be nem illeszthető részleteket tartván fenn. Igen elismerésre méltó a törvényjavaslatnak az a törekvése is, hogy a vasárnapi munkaszünetet nemcsak mai kereteiben kívánja leszűkezní, hanem, hogy úgy idő tekintetében, karácsony első napjának munkaszüneti nappá nyilvánításával, mint pedig a törvény rendelkezése alá tartozó iparágak körének szélesbítése által, e szünet áldásaiban nagyobb mértékben igyekszik a munkásosztályt részesíteni, mint eddig történt. Sajnos, eme nemes törekvésében, amint a javaslat nyilvánosságra kerülése óta az érdekelt munkaadók hangos tiltakozása bizonyítja, nagy nehézségekbe ütközik iparos és kereskedői köreink rövidlátása és szűkkeblúsége miatt, melyek oly messzemenő óhajokat hangoztatnak, hogy, ha azok elfogadásra találnának, akkor az elérni kívánt célnak, a munkaszünet kiterjesztésének az ellenkezőjét fogja a törvényjavaslat eredményezni. Ez esetben ugyanis a munkaszünet szabályai alól engedendő kivételek nagy száma magának a szabálynak az érvényét a mainál is szűkebb térre szorítaná.

A törvényjavaslat igyekszik ezeket a kivételeket a szükséges mértékre szorítani és lehetőleg pontosan körülírni. Mindamelllett nézetünk szerint még mindig tágabb teret enged a vasárnapi munkának, mint amilyen okvetlenül szükséges. Nevezetesen lényeges magánérdekből is megengedi bizonyos esetekben még akkor is a munkaszünetnek esetről-esetre való felfüggesztését, ha a szóban forgó munka előrelátható és így egy kis jóakarattal az előbbi napon is elvégezhető lett volna. Ez kétségkívül közérdekkel szemben a heti munkaszünet szabályának megtartásában rejlő, a magánérdeknek túlságos elsőbbségben részesítése annális inkább, mert a magán érdeknek lényeges vagy nem lényeges volta egyébként is igen tágítható fogalom.

A másik dolog, melylyel nem érthetünk egyet, a kereskedelmi árusítással és az állami egyedárúság tárgyainak forgalombahozatalával szemben tanúsított túlságos kímélet. Egyes, főképp a napi élelem körébe tartozó cikkeknek munkaszüneti napokon való árusítását kétségtelenül meg kell engedni, vala-

mint az elől sem lehet elzárkózni, hogy, főképp a földművesekre és munkásokra való tekintettel, vidéken ünnep- és vasárnap rövid ideig az egyéb üzletek is nyitva maradjanak. Az itt irányadó szempontok azonban sehogy sem okolják meg azt, hogy, amint a javaslat tervezi, az ipari és kereskedelmi árusítás ily napokon, a székesfővárost kivéve, reggel 6 órától déli 12 óráig végezhető legyen. Ez már az alkalmazottak pihenő idejének bizonyára a szükségesnél túli megrövidítése. Az állami egyedárúk forgalombahozatalát illetőleg magának az államnak kellene jó példával előljárnia; e helyett azokra nézve különös, a munkaszünetet korlátozó intézkedéseket tartalmaz a törvény. A szeszes italok kimérését illetőleg Iá javaslatban dicséretes törekvést látunk ugyan legalább az égetett szeszes italok, vagyis a pálinka fogyasztásának korlátozására, félünk azonban, hogy a valósággal elért eredmény igen csekély lesz. A javaslat szerint ugyanis a pusztán pálinkát mérő italmérések munkaszüneti napokon csak délelőtt 10 óráig tarthatók nyitva, a más szeszes italok, bor és sör kimérésére jogosított italmérők üzletei ellenben az egész nap nyitva maradhatnak, csak pálinkát nem szabad mérniök. Nem sok tapasztalat kellett ahhoz, hogy belássuk, hogy ennek az ellenőrzése nagy, majdnem legyőzhetetlen nehézségekbe ütközik, másrészt pedig hogy épen erre való tekintettel a pusztán pálinkamérésre jogosítottak bor és sör elárúsítására fognak engedélyt kérni, hogy azután, ennek ürügye alatt üzletüket nyitva tartva, vígan mérhessenek továbbra is pálinkát. Reméljük, hogy a hazánkban is immár erősbbödő antialkoholista mozgalom kellő erővel síkra fog ez ellen szállani, amint kell tenni mindenkinek, aki az alkohol egészségügyi és társadalmi veszélyeivel tisztában van.

A munkaszüneti napon a törvény keretén belül megengedett kivételek esetében végzett munkáért a javaslat a munkásnak kárpótlását rendeli el. E tekintetben az eddig követett elvtől eltér, amennyiben az ünnep- vagy vasárnap végzett munkáért járó szabad időt nem kívánja a munkásnak föltétlenül vasárnap megadni, hanem a hét bármely másik napján. Félő, hogy ezzel a megoldással sem a munkaadók, sem a munkások nem lesznek megelégedve, mert az előbbieket ez által üzemüknek rendes menetét hétköznapokon is veszélyeztetettnek fogják látni, s a munkások is ragaszkodni fognak a vásár-

napi kárpótláshoz, mert az elismert munkaszüneti nap, melyen társaikkal találkozhatnak és mely szórakozásukra a legalkalmasabb. Egyébként a kárpótlás mértéke megfelelő, amennyiben az természetben, azaz a teljesített munkaidővel arányban áll, másik napra eső szünetben van megállapítva. Nem állíthatjuk ezt arról az esetről, midőn a javaslat a kivételes engedély alapján esetről esetre végzett munkáért pénzbeli kárpótlást állapít meg olyképen, hogy a munkás a munkában töltött időre való tekintet nélkül az egész napi bérré tarthat jogot. Sehogyszem találhatjuk megfelelőnek ezt a megoldást. Oda fog az ugyanis vezetni, hogy a munkaadó ily esetekben lehetőleg kevés alkalmazottat fog munkába állítani, ezeket azonban lehetőleg a rendes munkáidőig fogja dolgoztatni, mert rája nézve ez a legkedvezőbb, a munkás ezzel szemben pedig valósággal semmi kárpótlásban nem fog részesülni, mert csak a rendes napi bérért fogja megkapni. Ép ezért föltétlenül szükségesnek kell tartanunk azt, hogy a nyújtandó pénzbeli kárpótlást is a munkában töltött idővel arányban és pedig nem az egyszerű rendes munkadíj alapján, hanem nagyobb mértékben állapítsák meg. Ezt bizonyára mindenki méltányosnak fogja tartani a vasárnapját áldozó munkással szemben, de ez egyúttal a törvény czélzatainak érvényre jutását is nagyban elősegítheti az által, hogy a munkaadókat a vasárnapi munkának a legszűkebb térére szorítására fogja indítani.

A végére hagytuk azt, amit a törvényjavaslat legnagyobb hibájának tartunk, t. i. azt a körülményt, hogy a nők és gyermekek munkáját munkaszüneti napokon nem tilalmazza föltétlenül. Fölsőlegesnek találjuk itt azt fejtegetni, hogy a munkaszünetnek a legnagyobb fontossága a ma már minden törvényhozásban testileg-lelkileg különös védelemben részesülő munkáscsoportokra, a női és gyermekmunkásokra nézve van, csak arra akarunk hivatkozni, hogy Franciaország, Belgium és Németalföld, mely államok a vasárnapi munkaszünetet nem rendelik általában el, gyermekekre és nőkre vonatkozólag azt mégis kimondják, és az angol törvényhozás is erre az állápontra helyezkedik. Ezzel szemben az előttünk fekvő javaslat a gyermekeknek és nőknek a munkaszünet tekintetében különös védelemben részesítését illetőleg csak igen gyöngye kísérletet tartalmaz, amidőn kimondja, hogy a 16 évnél

fiatalabb munkásoknak, valamint általában a nőknek vasárnapi munkája egyes üzemágakban rendeletileg bizonyos időre korlátozható vagy egyáltalában el is tiltható. Nem érhetjük be ezzel a szabályozással egyrészt azért, mert hatóságaink, sajnos, általában még kevés társadalompolitikai érzéket mutatnak, másrészt pedig azért sem, mert a javaslat eme fogalmazásából azt kell kiolvasnunk, hogy a valóságban csak ritkán fognak ily tilalmakat kiadni. Ha igazán meg akarjuk akadályozni a gyermekek és nők vasárnapi munkáját, akkor azt a javaslatba nem ily gyöngye lehetőségként, hanem föltétlenül parancsolólag kell fölvennünk. Csak így fogjuk azt a bizonyára mindenki részéről helyeselt cél elérni, hogy, ha már minden munkának vasárnap föltétlenül való szünetelése több oknál fogva akadályokba ütközik, akkor a vasárnapi munka legalább a gyermekek teljes mellőzésével, a nők munkájának pedig a lehető legszűkebb térre szorítása mellett, tehát a szünetre különösen rászoruló személyek kímélésével menjen végbe. *F.*

Társadalmi mozgalmak általában.

Szakszervezet, munkabeszüntetés és törvényhozás.

Az ipari munkásság és a munkaadók közötti harc napjainkban szakadatlanul folyik tovább. E harcokat a szakszervezetek intézik, s fegyvereik között legfélelmetesebb a munkabeszüntetés, a strike. Természetes, hogy az ipari munkásság szakszervezetei iránt határtalan tisztelettel viseltetik s munkabeszüntető jogát nagy féltékenységgel őrzi; a munkaadók viszont a fölbújtás tűzhelyét látják a szakszervezetekben s a strike-ot jogtalan támadásnak tekintik. Ilyen körülmények között nehéz föladat a szakszervezeti intézményt és a strike-jogot bíráló tárgyává tenni, mert a harcban álló felek tetteit nem az igazság, hanem a szenvedélyek intézik, az indulatok viharjában pedig könnyen hajótörést szenved az igazság. A szenvedélyek morajló örvényébe az igazság fáklyájával haszta-

lan világitunk be, magunk is elmerülünk, vagy magával sodor az ár, de mindenképen háttérbe szorul, elvész az igazság. Nem is az igazság, hanem a népszerűség számára nyílik a küzdelemben babér, nem a közjó a végcél, hanem a hatalom. PÁZMÁNY PÉTER lángelméjű dialektikája helyett SÁMBÁR MÁTYÁS otromba gúnyolódásait uralja a tér, mintha nem az értelem hatalma irányítaná a tömeget, hanem a hang testi ereje, s minél nagyobb tud valaki rikkantani, annál hatalmasabb tényezője az eseményeknek.

Ebben a zűrzavarban jól esik olvasnunk olyan higgadt s komoly hangú könyvet, a melyet KELEMEN NÁNDOR írt a munkabeszüntetés törvényes szabályozásáról.*) Gondosan összegyűjti az adatokat, elfogulatlan tekintettel bírálja s józan okoskodással jut el következtetéseihez.

Mintaképe az új-zélandi törvényhozás, melyet egész terjedelmében tárgyal. Új-Zéland törvényhozó testülete az 1900. október 20-án hozott törvénnyel fölállította a föltétien strike-tilalmat s minden ipari vita elintézését állami bíróságra bízta, melynek döntései mindenkit kötelező erővel bírnak. Ausztráliában ugyan óriási hatalom központosul az állam kezében, s meg lehetett csinálni e merész újítást; de a gyakorlatban fényesen bevált, s az ipari munkaviszonyok egyformasága következtében másutt is beválhat.

Az ausztráliai törvény teljesen a szakszervezeteken épül föl. Ipari egyezmények megkötésére csupán azokat a munkaadó- és munkás-szakszervezeteket képesíti, melyeket a lajstromozó hivatal bejegyzett.

Ipari viszályok elintézésére két fórum van hivatva: egyik a kerületi békéltető tanács, másik a döntő bíróság. A békéltető tanács megegyezést igyekszik létrehozni a felek között s, ha eljárása sikertelen marad, az ügy a döntő bíróság elé kerül, melynek jogköre nem csupán a fönálló szerződések magyarázatára szorítkozik, hanem három évi hatálylyal új határozatokat is hozhat a felek számára. Ez intézmény az ipari vitákba a jogrend uralmát vitte be s elejét vette a törvénytisztelet

*) *Döntő bíraskodás munkabeszüntetésekben.* Írta Dr. KELEMEN NÁNDOR, ügyvéd, a Társadalmi Múzeumban múzeumőri teendőkkel megbízva. Budapest: GRILL 1908. (205). Ára 8 kor.

csökkenésének, mely a munkabeszüntetések természetes következménye. A nagyobb munkabeszüntetések teljesen ki vannak zárva az által, hogy a vita tartama alatt a munka zavartalanul folyik; sem az üzem, sem a köz békéje meg nem zavarható.

Továbbment. e téren Új-Dél-Wales állam 1901. évi törvénye, mely az egyeztetést teljesen elejtette, hanem közbötenül a legfőbb döntő hivatal elé utalta az ipari jogviták elintézését.

A munkabeszüntetés ma már félelmetes veszedelmévé vált az ipari termelésnek. A strike-statisztika igazolja, hogy a munkabeszüntetők száma rohamosan nő. Kivételt csupán Angolország tesz, hol a strike-ok száma 1901-ben 642 volt s 1906-ig e szám 486-ra ment vissza. Elénk emelkedést tüntet fői azonban ez időközben Németország (1042-ről 8228-ra) és Auszria (270-ről 1083-ra).

Óriási károkat okoznak a munkabeszüntetések nem csupán a munkaadóknak, hanem a munkásoknak is. Az Egyesült-Államokban p. o. az 1900. évi munkabeszüntetések alatt 18.341,570 dollár, 1894-ben pedig 87.145,532 dollár veszett el munkabérékben: sőt Magyarországon is 1906-ban, a mezőgazdasági munkások s a villamosvasúti alkalmazottak munkabeszüntetését nem tekintve. 8.029,602 koronányi munkabér veszett el a strike-ok alatt. A munkaadók veszteségei még nagyobbak, mert nem csupán az elmaradt nyereséget kell szám-bavenni, hanem hozzá kell számítani a raktáron fekvő árúk tőkeértékének kamatát, a munkabeszüntetés tartama alatt is teljesítendő tisztviselői fizetéseket, adókat, továbbá a vevőközön-ség elterelését.

A strike tömegjelenséggé a legújabb időben vált a szakszervezetek kifejlődésével. A szakszervezetek szaporodását nyomon követi a munkabeszüntetők számának emelkedése, szakszervezet, és strike tehát szorosan összefüggnek, illetőleg, amint BERNSTEIN mondja, a szakszervezet első sorban strike-szervezet.

A szakszervezetek jelentőségét legvilágosabban tagjaik számával tüntethetjük föl. Angolországban 1906-ban 1161 szakszervezet működött 2,106.283 taggal, Németországban 1,822.818 volt ugyanakkor a szakszervezeti tagok száma, Franciaországban pedig 1905-ben 10,987 szakszervezet működött 1.719.196 taggal.

Miután a korunkbeli ipari fejlődés alapja nem az egyedi, hanem a szervezett munka, természetesen mindinkább előtérbe nyomulnak a szakszervezetek. Együttes (collectivus) szerződéseket kötnek, fölmondják azokat, munkabeszüntetést határoznak s vezetnek, egy szóval, a munkások érdekeinek minden téren képviselői.

E nagy hatalmú szervezeteket a jog törvényes területére bevinni kísérli meg KELEMEN munkája. E kísérlet merészebbnek látszik, mint az ipari vitáknak kötelező hatályú szabályozása, de ebben nyilvánul meg leghatásosabban KELEMEN logikus gondolkodása és józan ítélőképessége.

Ismerje el a jog a szakszervezeteket, írja KELEMEN, de egyúttal tegye őket felelőssé minden cselekedetért, melyet maguk, vagy befolyásukra mások elkövettek. Ha a szakszervezetek felelősségre nem vonhatók, akkor bátran visszaélhetnek hatalmukkal s kényelmesen megalapíthatják a jövő új osztály uralmát. — BRENTANO már 1890. évi javaslataiban követelte a szakszervezetek felelősségének kimondását, s az 1903. évi angol *Royal Commission on Trade Disputes and Trade Combinations* a szakszervezetek jogi személyiséggel való iolruházását hozta javaslatba, de az 1900. évi *Trade Disputes Act* másként intézkedett. Pedig megdönthetetlen a *Taff Roade* vasúttársaság és munkásai közötti perben lord HALSBURY érvelése: »Ha a törvényhozás jogalanyt teremtett, mely tulajdont szerezhet, hivatalnokokat tarthat és kárt okozhat, akkor azt a lehetőséget is meg kellett teremtenie, hogy ezt a jogalanyt a tekintélyével, illetőleg segítségével, szándékosan előidézett kárért bíróság felelősségre vonhassuk.«

A szakszervezetek felelőssége tekintetében fölállított követelmény, természetesen, nem csupán a munkások, hanem a munkaadók szakszervezeteire is vonatkozik. Az együttes (collectivus) szerződések csupán az esetben bírnak gyakorlati értékei, ha a szakszervezetek anyagi biztosítékot vállalnak megtartásukért.

A szakszervezeteket azonban hatalmi szempontok vezetik s ezért, ellenzik a felelősség kimondását, amint ez a német szakszervezeteknek az 1906. évi szakszervezeti javaslattal szemben elfoglalt álláspontjából világosan kitetszik.

Az ipari viszályok elintézésére Európa különböző államaiban különböző kísérleteket tettek, de többnyire a felek akara-

tától függ a béke megkötése s megtorlással nincs biztosítva az egyesség megtartása. Angolországban REETCH kereskedelmi miniszter 1899-ben terjesztett ugyan be az egyeztető és döntő hivatalok szervezésére vonatkozó javaslatot, de a javaslatból eddig törvény még nem lett.

Franciaországban MILLERAND kereskedelmi miniszter és WALDECK ROUSSEAU miniszterelnök 1900-ban törvényjavaslatot terjesztettek be az ipari viták elintézése ezéjából, mely az intéző bíróság határozatait kötelező erővel ruházza föl, külön szervezeteket léptet életbe a kisebb viszályok elintézésére s a munkabeszüntetés kimondását szavazáshoz köti: a javaslat azonban többször megbukott s eddig még nem emelkedett törvényerőre.

A munkabeszüntetéssel szemben a facultativus békéltetés – bár ideális intézmény – nem hatályos ellenszer, mert a strike-okat meg kell előzni, hogy megszüntessük ama gazdasági és erkölcsi veszteségeket, melyek belőlük fakadnak. Kötelezővé kell tenni a békéltető hivatalokhoz való fordulást s kötelező hatálylyal kell fölruházni határozataikat. Igaz a MILLERAND álláspontja, aki a Francia Törvényes Munkásvédelmi Egyesület 1906. június 29-iki ülésén hangoztatta, hogy: »Ha közbe akarunk lépni, nem hiszem, hogy az másképp történhessék, mint kötelező döntő bíróság és egyeztetés útján.« Ez természetes is, mert a békéltetés egyéb módjai veszélyeztetik a közhatalom tekintélyét s nem biztosítják a békés gazdasági fejlődés útját. Ha az állam a kötelező bíraskodást halogatja, bekövetkezhetik MILLERAND jóslata, hogy a kötelező bíraskodást pótolni fogja az erőszakos megoldás, aminek következményeit fölösleges bővebben leírni.

KELEMEN nem fogadja el a kötelező bíraskodást egész terjedelmében, mert a hozott ítélet végrehajtását nem óhajtja pénzbüntetéssel biztosítani, a mint ezt az új-zélandi törvény és MILLERAND javaslata tették. Megszorítása mellett az egyéni szabadsággal érvel, a mit biztosítani kíván az által, hogy a döntéssel meg nem elégedett munkás a törvényes fölmondási idő elteltével elhagyhatja helyét. Ez okoskodás nagyon szép; de hiúvá teszi a döntő bíróság intézményét, mert a nevezett joggal az összes munkások élhetnek s ez esetben előre bejelentett strike-ok támadnak.

Jobbak és logikusabbak azok a törvények, melyek az ítélet végrehajtását büntetéssel biztosítják.

A mily szükségesnek tartjuk a szakszervezetek legteljesebb kiépítését, hogy a munkásság gazdasági és társadalmi érdekeit a legnagyobb mértékben biztosíthassák, éppen olyan szükségesnek tartjuk a munkabeszüntetések megszüntetését, a melyekből súlyos gazdasági és erkölcsi veszteségek származnak, mely veszteségek nem érnek föl a strike-ok eredményezte nyereségekkel. Az ipari viszályok elintézését független bíróságra bízók, a mely megfelelő tekintéllyel bír s határozatai azonos érvényűek egyéb bírói döntésekkel.

Nagyon jól tudjuk, hogy e javaslatok élénk ellentmondásra találnak a nemzetközi socialisták körében, mert a párt számára a szakszervezetek az »elvtársak« nevelőintézetei s a munkabeszüntetés a politikai hatalom megszerzésére szükséges eszköz. Ránk nézve közömbös, hogy micsoda politikai párt kezében van az ország kormánya, ha a közjót biztosítva látjuk. A közjót veszélyeztetik a folytonos munkabeszüntetések, s ezért megszüntetésüket föltétlenül sürgetnünk kell.

Mi a munkásság gazdasági és társadalmi helyzetét a fönnálló törvényes rend keretein belül óhajtjuk orvosolni s ezért készséggel támogatunk minden olyan intézményt, mely e törekvést szolgálja. Ezért kívánjuk a szakszervezetek kiépítését is. Határozottan ellenségei vagyunk azonban a munkabeszüntetéseknek, melyek a nemzetközi socialista párt állandó hadgyakorlatai s a melyeknek tudatos alkalmazásával meg lehet akasztani a gazdasági életet, föl lehet bontani az állami rendet s tönkre lehet tenni mindazt, a mit századok munkája teremtett. Az emberi műveltség megmentése függ a strike-ok megszüntetésétől, s a műveltség megmentése éppen olyan érdeke a munkásságnak, mint a társadalom többi osztályainak.

Egyedül a nemzetközi socialista pártot nem érdekli a fönnálló művelődés, mert új műveltséget ígér uralomra jutásával. Nekünk kevés bizalmunk van ahhoz a műveltséghez, mely annyi romboláshoz vezet s a mely annyi dogmához van kötve máris, hogy a szabad gondolkodást veszélyezteti.

G. A.

A Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesületének újabb kiadványai.

Három dolgozatra kívánjuk itt olvasóink figyelmét fölhívni:

Dr. CHYZER BÉLA: *A magyar agyagiparban előforduló ólommérgezések.* A Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesületének kiadványai. 5. sz. Budapest. 1908;

Dr. VARRÓ ISTVÁN: *A munkásvédelmi törvények végrehajtása Magyarországon,* Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesületének kiadványai. 7. sz. Budapest, 1908;

FERENCZÍ IMRE: *A magyarországi otthoniparról.* A Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesületének kiadványai. 8. sz., Budapest, 1908.

A Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének f. évi nagygyűlésére készültek e dolgozatok, hogy az ottani tárgyalásra kitűzött kérdések Magyarországot illetőleg is megvilágítást nyeljenek. Mindhárom munka arra hivatott szakember dolgozata, mindenik egy-egy hazánkat illetőleg a maga egész terjedelmében még alig megvilágított kérdésről nyújt fölvilágosítást. Emellett mindhárom szerző arra igyekszik, hogy lehető röviden, de tartalmasan dolgozza föl a rája bízott anyagot, hogy így az olvasó a fáradságos munka eredményeihez türelmének nagyobb próbára tevése nélkül juthasson hozzá.

Dr. BRENTANO-nak a munkásvédelmi törvények végrehajtásáról szóló dolgozata számára a keretek leginkább voltak már előzetesen megállapítva, amennyiben a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesülete részéről kidolgozott, kérdőívre kellett a választ megadni. A kérdések pusztán a jelen állapot Icú'ására vonatkoznak. Ép ezért a VARRÓ-féle munkának tartózkodnia kellett minden bírálattól és csupán a főnforgó viszonyok ismertetésére lehetett szorítkoznia. Mindamellett, a munkásvédelmi törvények végrehajtását' és iparfölügyelői intézményeinket illetőleg akaratlanul is sok foglaltatik a sorok között, ami ezek bírálatát tartalmazza. Maguk a fölállított kérdőpontok gyakorolnak ugyanis a szóbanforgó kérdések tekintetében erős bírálatot, amennyiben olyan fejlődési magaslat szempontjából vannak szerkesztve, melytől a munkásvédelmi törvények végrehajtása hazánkban még távol áll. Ha p. o. oly kérdéseket olvasunk,

hogy mik a hivatalos kötelességei az iparfölügyelőnek a családi és otthonmunkásokkal szemben; hogy az orvosi karnak az iparfölügyeletben mily része van; hogy a munkások szervezetei az iparfölügyeletbe bevannak-e vonva, módjukban áll-e a gyár-vizsgálatokban résztvenni: arra való munkásokból került-e már ki iparfölügyelő stb.: akkor világos lesz előttünk, hogy iparfölügyeletünk még csak a kiépítés első lépcsőin áll.

Távolról sem akar az szemrehányás lenni ezzel a dolog természeténél fogva mindenütt, nálunk azonban különösen fiatal intézmény nyel szemben. Amint az otthonmunkáról szóló dolgozat is, melyre mindjárt áttérünk, igen helyesen elismeri, hazánk ifjú fejlődő ipara, mely a saját vámterületén belül is egy sokkal fejlettebb, régibb keletű iparral kénytelen a versenyt fölvenni, ép úgy, mint a fiatal fejlődő test, az arra nehezedő terhekkel szemben különösen érzékeny és azok alatt könnyen összeroskad. A munkásvédelmi intézmények legnagyobb része kétségkívül terhet jelent az iparos és üzemtulajdonos szempontjából, és ezért teljesen érthető és jogos az az óvatosság, melylyel a kormány a munkásvédelem kérdését kezeli.

Mindamellet a kérdőpontok, melyekre a Dr. VARRÓ-féle munka megfelel, figyelmeztetnek bennünket arra, hogy iparfölügyeletünk azt a célt, hogy legalább is a legégetőbb bajok tekintetében megfelelő segítséget nyújtson és a munkások életét és egészségét veszélyeztető tényezőket nagyobb mértékben korlátozza, csak akkor fogja elérni, ha, fokozatosan bár, de azért nem épen lassú ütemben fog továbbfejlesztést nyerni, és ha, ami, megengedjük, hazánkban ugyancsak nem egyszerű, az iparfölügyeletben lassankint a munkásnak is rész fog jutni.

Addig, ameddig az iparfölügyelői létszám kicsiny volta (ez elvitathatatlan tény, bár iparfölügyelőink száma szépen emelkedett, t. i. 1892-ben 6 iparfölügyelő és 2 segédiparfölügyelő volt, ma pedig már 315 iparfölügyelői kerületünk van) a gyáraknak évenként általában csak egyszer való megvizsgálását teszi lehetővé, az orvosi kar jelentékeny bevonása az iparfölügyeletbe nem történik és a munkásság legalább is az iparfölügyelet segítségül hívására kellő alkalmat nem kap: nagyobb jelentőségű eredményeket alig lehet a munkásvédelmi törvények végrehajtása terén elérni, amint azt p. o. megerősítik azok az eredmények, melyek a foszforos gyújtógyártás tekintetében föl-színre kerültek.

Mindamellett Dr. VARRÓ munkájából, mely a szóbanforgó többi két munkához hasonlóan német nyelven is megjelent, a külföld azt is meg fogja tudni, hogy Magyarország a munkásvédelmi törvényhozást illetőleg messzeszenő tervekkel bír, melyek javaslatok alakjában már testet is öltöttek és csupán az érdekvédelem és az alkotmányos tényezők tárgyalását kívánják ahhoz, hogy törvényerőre emelkedjenek. VARRÓ ugyanis röviden ismerteti a munkásvédelem mélyítésére vonatkozó terveket és az ipartörvénytervezet idevágó főbb intézkedéseit is.

Dr. CHYZER BÉLA és FERENCZI IMRE munkái tulajdonképeni leíró, sodiographiai munkák és így az oly dolgozatok sorába tartoznak, melyek nálunk eddig, sajnos, igen ritkák. Az állapotok alapos és saját megfigyelésére támaszkodó leírásától, melyet p. o. Németországban a közgazdaságtannak SCHMOLLER-től vezetett írói tábora oly szorgalmasan művel, nálunk eddig nagyon idegenkedtek. Nem tudományos, aprólékos, inkább csak a német tudomány számára való kicsinyes munkának tartották a közgazdasági állapotoknak részleteiben való leírását. Pedig ez az idegenkedés bizonyára egyik nem utolsó oka annak, hogy az önálló magyar tudomány oly nehezen fejlődik. Mert addig, míg külföldi megfigyelésekre és vizsgálatokra támaszkodunk és saját viszonyainkat nem tartjuk érdemeseknek arra, hogy részleteikben is megismerjük, csak üres általánosságokban mozgó, vagy pedig mindenben a külföldön gyűjtött anyagra támaszkodó, a saját viszonyainkkal nem számoló dolgozatok keletkezhetnek.

Dr. CHYZER a magyar agyagiparban előforduló ólommérgezéseket. FERENCZI pedig a magyar otthonipart, lehetőleg közbötlően és önállóan gyűjtött anyag alapján, írja le.

Dr. CHYZER munkája az ólommérgezések alapos vizsgálatán kívül részletesen ismerteti a hazai agyagiparosok munkáját és azok életviszonyaira sem mulasztja el világot vetni, ami munkája érdekességét nagyban emeli. Maguk a tények, melyeket megállapít, természetesen rendkívül szomorúak. E munkából ugyanis kitűnik, hogy az agyagipar, egyik sajátos nemzeti iparágunk, mely számos község lakosságának ad kenyeret, mily óriási veszélyeket rejt magában és mily szörnyű módon kínozza az agyagedények bevonásánál használt mázhoz szükségelt ólom, midőn a szervezetbe nagyobb mennyiségben belekerüli, az agyagiparral foglalkozókat.

A szervezetbe kerülő ólom többféle heves tünetnek az okozója mindenekeelőtt, melyek egyike a rendkívüli kínokkal járó ólomkólika, mely sokszor az egész családot egyszerre a betegségbe juttatja. Azonban a szervezetben e mérég maradandó bajt is okoz, aminő az ólombénulás. Az előttünk fekvő munka, mely néhány fényképen mutatja be a magyar agyagiparosok között talált bénulási esetek néhányát, valóban lehangoló hatással van ez irányban. Dr. CHYZER vizsgálatai alapján ugyanis arra az eredményre jut, hogy hazánkat az ólombénulások tekintetében az a szomorú dicsőség éri, hogy annak eddig még nem észlelt alakjait is mutathatja föl. Es leginkább lehangolja az olvasót, ha megtudja, hogy az e szörnyű kínokat okozó és a testet nyomorékká tevő mérget az agyagiparos már gyermekkorában, már mint csecsemő szívja magába a szoba levegőjével, melyben a műhely és a lakás egyesítve van. A csecsemő pólyájában épp úgy megtalálta Dr. CHYZER az ólmot, mint a felnőtt ember zubbonyában. A fiatal testet ez a mérég nagyon hátráltatja fejlődésében, és az agyagosok családja rendesen csenevész, ellenállásra kevésbé képes tagokból áll és a bénulások is sokszor már egészen fiatal korban következnek be.

Azonban még jó, ha családja van. Amint ugyanis Dr. CHYZER vizsgálatai megállapították, ez a nagyrészt színmagyar lakosságot foglalkoztató iparág a szaporaságra, és termékenységre is igen kedvezőtlenül hat, úgy hogy az elvetélések száma az agyagiparosok családjaiban rendkívül nagy. Ha e mellett még figyelmet fordítunk arra, hogy a tapasztalás szerint az ólommal dolgozó agyagiparosok családjaiban igen nagy a gyermekhalandóság, akkor igen komolyan kell vennünk Dr. CHYZER következő szavait: »Míg a kályhás- és egyéb agyagiparok folytonosan fejlődnek, addig a fazekasság a nyomasztó gazdasági és kedvezőtlen egészségi viszonyok folytán rohamos pusztulásnak néz elébe, s, az iparosok számának mai csökkenését véve alapúí, 10 – 15 esztendő múlva – ha segítség nem érkezik – ez a szép házi ipar veszendőbe megy«. (56. old.) Ezt látszik bizonyítani az is, hogy a legnagyobb fazekasipartelepünkön, Hódmezővásárhelyen, 120 iparos mellett, ami szinte hihetetlen, csak 7, Mezőtúron pedig 75 mester mellett 12 gyermeket talált Dr. CHYZER, mint inast.

E sötét kép, melyet a szóban forgó dolgozat élénk tár, mégsem nélküli teljesen a napsugarat, amennyiben szerző szerint az ólom káros behatásától, nem is túlságosan nehezen körösztülvihető intézkedések segítségével, meg lehetne óvni agyagiparosainkat. Erre a legsikeresebb eszköz természetesen az ólomnak a mázból való teljes kiküszöbölése volna, és ez szerző nézete szerint nem is oly nehéz, mert az ólomgelé a máz készítésében más, ártalmatlan anyagokkal pótolható. De ha nem is megyünk ily messzire, hanem csupán oly intézkedést vinnénk körösztül, mely szerint a máz csak üveggé olvasztva (fritta) bocsátható az agyagiparosok rendelkezésére, az ólommérgezősek veszélye akkor is rendkívül alászállna, sőt némileg ki is volna zárva. A lakásviszonyok javítása, kivált a műhelynek és lakásnak az elválasztása, természetesen szintén igen fontos volna, bár ez, a dolog természeténél fogva, az agyagiparosok szegénységére való tekintettel, csak nehezen oldható meg.

FERENCZI munkája az otthoniparról, az iparúzésnek arról az alakjáról szól, mely legnagyobbbrészt a munkás saját lakásában folyik és melyben, az ily keresetre szoruló óriási versenye mellett, a bérek oly alacsonyak, hogy a munkás, az éjjelt is nappallá téve, alig tudja megkeresni kenyerét, a legrosszabb minőségű és legszárabb kenyeret. Ez az iparosoknak az a csoportja, melyet legjobban kizsákmányolnak, melynek munkáján az őket foglalkoztató vállalkozók épen a munkát kereső nyomortak nagy száma, szétszórtan foglalkozása miatt a legtöbbet nyernek, az ily iparosok munkaföltételei fölötti állami vagy társadalmi örködés óriási nehézségeinek védőbástyái mögött.

Ez utóbbi körülmény, az otthoniparosok szétszórtan való munkálkodása, nagyrészt a család szűk körében való dolgozása, ez üzemforma viszonyainak földerítését eddig mindenfelé igen megnehezítette. Hazánkban is ép ezért statisztikai anyag csak igen kevés és ez is csak egészen általános adatokra vonatkozólag áll rendelkezésre, úgy, hogy FERENCZI legnagyobbbrészt arra az anyagra volt utalva, melyet köriratai, kérdései és közbötlén tapasztalásai útján maga szerzett. Épen ez teszi munkáját különösen érdekessé, mert eddig még föl nem dolgozott anyagot ismerttet.

Igaz, hogy ez, a dolog természeténél fogva, munkájának bizonyos szűkebb kereteket is szabott. Lehetetlen lett volna

ugyanis ily részletes és beható anyaggyűjtést az egész országra kiterjedőleg véghezvinni, miért is a munka főképp a székesfőváros otthoniparának alapos ismertetésével foglalkozik. A megoldani kívánt kérdés szempontjából azonban igen helyesen jegyzi meg a szerző, hogy egyrészt a falusi háziipar, mely a mezőgazdasági népesség téli foglalkozása, azokat a társadalompolitikai bajokat, melyekben az otthonipar a nyugaton szenved, nagyrészt nélkülözi, másrészt azonban a vidéki városainkban létező, és szerző szerint ott úgy sem túlságosan elterjedt otthonipar azokat a társadalompolitikai bajokat, melyeket a székesfőváros otthoniparában észlelünk, a jobb lakásviszonyok és egyéb körülmények miatt csak csekélyebb mértékben mutatja, úgy, hogy az otthonipar káros hatásai legjobban a székesfőváros otthoniparán tanulmányozhatók.

FERENCZI részletesen ismerteti a budapesti otthonipar viszonyait a férfi- és női ruhagyártás, a szűcs és cipézmesterség, a fehérműkészítés és fehémeműtisztítás és a bútorasztaloság terén. E szakok közül a fehérműkészítés és tisztítás az, mely az otthoniparban legjobban van elterjedve; ennek érthető magyarázata az, hogy úgyszólván kizárólag nők foglalkoznak azzal. A fehérműkészítést illetőleg azonban szerző azt az öröndetes valóságot állapíthatja meg, hogy az ügyes varrónők hiánya az otthon-munkások munkaföltételeit legalább részben, főképp a bér tekintetében, nem teszi olyan kedvezőtlené, mint máshol. Azért természetesen a »műhelyek«, főképp pedig a munkaidő az egészségügyi követelményeknek itt sem felelnek meg távolról sem. A legkedvezőtlenebbnek a cipészipar terén tűntetik föl FERENCZI vizsgálatai az otthonipart, hol az ugyancsak igen el van terjedve (Budapesten és környékén a munkások 95%-a otthon-munkás ez iparágban). A bérek alacsony volta, az egészségtelen műhelyek, a hosszú munkaidő és a számos egészségügyi baj mellett sok erkölcsi baj itt mutatkozik leginkább és az otthon-munkát közgazdaságilag is igen kedvezőtlené teszi ez iparágban, mert az iparos, hiányosan tanult mesterségét minden iölügyelet nélkül és óriási tisztességtelen verseny nyomása alatt gyakorolván, legsilányabb és kelendősegre csak olcsósága miatt számító árút állít elő.

Külön fejezetet szentel FERENCZI az otthoni munka törvényes szabályozása kérdésének, melyben az eddig is már álta-

lánosan üdvösnek elismert eszközökön, nevezetesen az otthoni munkásokról pontos jegyzék vezetésén és az átadott munkanyagok árát, valamint a béregységet föltüntető jegyzékeknek az otthoni munkások részére való kiszolgáltatásán kívül új javaslatokat is tesz. Különösen ki akarjuk ezek közül emelni szerzőnek ama megjegyzéseit, melyeket új munkásbiztosítási törvényünk kapcsán tesz, mert azoknak megszívlelése valóban módot nyújtana mindenekelőtt az otthoni munkások helyzetének nagyobb ellenőrzésére. Hogy pedig ez mily fontos, azt könnyen megérthetjük, ha figyelembe vesszük, hogy az otthoni munkások helyzetén azért olyan nehéz segíteni, mert azoknak szétszórt lakása és több mester számára dolgozása oka úgy annak, hogy hatósági ellenőrzésük oly nehéz, mint annak is, hogy sorsukért és nyomorúságuk ért a vállalkozó felelősségre nem vonható. Ha valóban sikerülne FERENCZI ama javaslatának érvényt szerezni, hogy a törvényhozás otthoni munkásoknak betegpénztári könyv nélkül való foglalkoztatását tilalmazza, a vállalkozót pedig kötelezze az otthoni munkás részére a betegsegélyezési járulék $\frac{1}{3}$ -ának a fizetésére, akkor a vállalkozók kétségkívül igyekeznének azoknak a munkásoknak, kikért a betegsegélyezési járulékot lefizették, lehetőleg az egész munkaidejét fölhasználni s ezáltal a munkaviszony mindenesetre inkább megszilárdulna és ez ismét az otthoni munkásoknak a társadalmi politika további áldásaiban részesítésére egyengetné a talajt. Szerző az otthoni munkásoknak lehetőleg egy vállalkozóhoz való kapcsolását oly fontosnak tartja, hogy az otthoni munkásokat ezért még a rendelő munka vállalásától is el akarja tiltani.

Bármilyen készséggel ismerjük is el azt, hogy az ipar-szabadság ma már nem oly megközelíthetetlen hittétel, mint volt ötven év előtt, mégis azt hisszük, hogy ez a rendszabály, mely bizonyára a kismesterek és a közönség érdekét egyaránt szolgálná, az iparszabadságnak szűkített fogalmával is csak nehezen férne meg.

Teljesen igazat kell azonban szerzőnek akkor adnunk, amidőn főképp s budapesti otthoni munkások sanyarú helyzetének egyik leglényegesebb okát a nálunk uralkodó lakásínségnek tulajdonítja és ép ezért az orvoslás egyik legfontosabb eszközének a megteremtendő lakáspolitikát jelöli meg. A kis lakások tetemes szaporítása nélkül valóban lehetetlen otthoni

munkásaink helyzetét lényegesen javítani, Abban igaza van FERENCZI-nek, hogy az egészséges lakásokra vonatkozó általános egészségügyi szabályok és törvények szigorú alkalmazása, amint azt a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének 1906. évi genfi nagygyűlése kívánta, fővárosunkban a kis lakások számának előzetes, tetemes növelése nélkül csak az ott-honi munkások nyomorának és helyzetük tarthatatlanságának a fokozására vezetne.

H. F.

Különböző egyesületek és társulatok.

A Törvényes Munkásvédelem

Magyarországi Egyesülete

november lí-, 16. és 18-án GAAL JENŐ főrendiházi tag elnöklete alatt tárgyalta az ipartörvény-tervezet munkásvédelmi vonatkozású részeit. A munkaviszony előadója Dr. LEVY BÉLA ügyvéd, a munkaidő és munkásegészségügy előadója Dr. CHYZER BÉLA főlügyelő, a munkásközvetítés VÁGÓ JÓZSEF kamarai jegyző, a strike-kérdésé pedig Dr. FERENCZI IMRE volt. – A vitában úgy a munkaadók, mint a munkások nagyobb számban vettek részt. – Az egyesület az iparfölügyelet kérdését Koiss GÉZA iparfölügyelő, az ipari bíraskodás kérdését pedig Dr. TELLER MIKSA ügyvéd előadása alapján december elején fogja tárgyalni és azután a tárgyalások anyagát külön kötetben közzéteszi, melyről annak idején lesz alkalmunk bővebben megemlékezni.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület

A lakáskérdés.

Folyó évi október hó 27-én FORBÁTH IMRE műegyetemi magántanár tartott, előadást a lakáskérdés reformjáról. A budapesti lakáshiány okozta nyomor szerző adatai szerint fölülmúlja a lakások zsúfoltságából a többi európai nagyváro-

sokban származó súlyos bajokat is. Holott Londonban egy házra átlag 7.6, Manchesterben 5 lakos esik: Budapesten egy házban átlag 44, ha csak a belső területeket vesszük, 60 ember lakik. Hogy ennek a veszedelmes következményeit enyhítsük, az olcsó és egészséges kis lakások gyors szaporítását sürgeti előadó. – Ennek azonban, véleménye szerint, a mostani építésügyi szabályzat nagy akadálya, mert az a legkisebb telek terjedelmét 300 négyszögölben írja elő, holott ennél sokkal kisebb területen is lehet megfelelő családi házakat építeni. Ugyancsak hibáztatja a falak előírt vastagságát, mely, számítása szerint, 25-37%-kal drágítja a budapesti építkezéseket a bécsi és berliniekkel szemben. A város fejlesztési tervét illetőleg azt a kívánalmat állítja föl, hogy a belső, már kiépített részekből kifelé a beépítés sűrűsége fokozatosan csökkenjék, vagyis mindenképp megakadályozandónak tartja, hogy újabb zsúfolt városnegyedek keletkezzenek. Végül a házépítési szövetkezeteket méltatja.